

HAMID HADŽIBEGIĆ

DŽIZJA ILI HARAČ

Porezi i nameti u Osmanlijskoj imperiji pretstavljaju jedan vrlo složen i obiman problem. U prvim stoljećima broj poreza bio je mnogo manji, a kasnije u toku razvoja i opadanja carstva njihov se je broj toliko umnožio, da ih je vrlo teško sve obuhvatiti.

S obzirom na njihov pravni karakter oni se dijele na dvije grupe: jedno su porezi koji baziraju na principima šeriatskog prava i zovu se *hukuk-ı şer'iye*, a drugo su porezi koji su propisivani naročitim zakonskim odredbama te se nazivaju *rüşüm-ı örfiye*. Džizja spada u prvu kategoriju. Taj njen karakter podvlači se u svim izvorima i dokumentima.¹ I u smislu tih propisa džizja je porez koji daju odrasli nemuslimani za svoju ličnost kao znak pokornosti i lojalnosti.

Obrađujući ovaj problem džizje na osnovu izvornog arhivskog materijala iznijećemo u kratkim potezima i osnovne pretpostavke šeriatskog prava o tom pitanju. To je potrebno radi boljeg poznavanja samog predmeta. Pri tome ćemo se ograničiti na pitanje ovoga poreza u Osmanlijskoj carevini, naročito u našim krajevima, a specijalno u Bosni.

Za utvrđivanje džizje i njenog iznosa u XV i XVI vijeku imamo podataka u kanun-namama, koje se odnose na naše zemlje, kao i u kanun-namama ostalih područja Osmanlijske imperije. A za dalja tri vijeka poslužićemo se arhivskom građom, na koju smo naišli u našim turskim arhivima. Na osnovu ovog materijala može se ustanoviti, koliko se je plaćalo na ime džizje u Bosni, a koliko u drugim krajevima do druge polovice XIX vijeka, kada je ovaj porez kao takav dokinut. S obzirom na važnost samog predmeta donijećemo u turskom tekstu i prevodu dokumente, koji su potrebni za utvrđivanje tih činjenica. Ali, zbog prostora, u ovom broju Priloga obuhvatićemo samo period do kraja XVIII vijeka, a u slijedećem broju doći će XIX vijek.

Džizja je bila jedan od glavnih državnih prihoda, koji je trošen uglavnom u vojne svrhe. I svaka promjena u visini džizje proisticala je iz potreba tadanjeg finansijskog stanja u državi. Zato je proučavanje džizje od velike važnosti za utvrđivanje ekonomskih prilika u Osmanlijskoj carevini.

Sama riječ džizja u arapskom jeziku dolazi od glagola *ğezaun*, što znači: nagraditi, platiti, dostajati. Može da se upotrijebi i u smislu kazne. Prema tome riječ džizja može da znači nagrada ili kazna.² Kao termin ona ima smisao protu-

¹ O džizji se govori u 29 ajetu IX sure u Kur'an-u.

² Ako bi se uzelo, da se pod terminom džizje podrazumijeva kazna, onda bi to značilo kao da se od nemuslimana uzima džizja kao neka kazna zato, što nisu primili islam. Međutim nemuslimani koji pristanu na plaćanje džizje stiču slobodu vjeroispovijesti i državnu zaštitu u tom pogledu. Prema tome džizja se nikako ne može tumačiti u smislu kazne.

naknade, jer onaj koji daje džizju dobiva pravo na zaštitu i sigurnost života i imetka. Zbog toga se nemuslimani u islamskim zemljama i nazivaju šticećenicima (zimmī).

Istaknuti indijski učenjak Šibli Numani (1857—1914) u svom djelu o životu i vladavini drugog halife Omera kaže o pravnom karakteru džizje ovo:

»Najposlije možemo preći na pitanje razreza džizje. Iako sam o ovom predmetu napisao jednu posebnu knjižicu na urdu jeziku, a koja je izašla i na arapskom i na engleskom jeziku,³ smatram za potrebno da i ovdje ukratko objasnim ovo pitanje.

Cilj razreza džizje bio je potpuno jasan već od prvog uspostavljanja islamske vladavine. Vidjelo se, da je to porez koji se uzima u zamjenu za to, što muslimani preuzimaju pod svoju zaštitu nemuslimane. Ali smisao postojanja ove džizje u doba halife Omera je tako jasan, da nema mjesta nikakvoj sumnji niti rdavom tumačenju.

Prvo, halifa Omer je, kao Nuširevan,⁴ odredio za džizju različit srazmjer. Vidi se da ovo nije nova stvar, nego da je to isti porez koji je razrezivan od strane Nuširevana.⁵

Drugo, jasno je da se džizja uzima kao ekvivalent za zaštitu. Kao što smo iznijeli u prvom dijelu naše knjige, kada su se muslimani povukli (iz Humsa) da bi se pripremili za borbu na Jermuku, povratili su džizju koju su bili pokupili od stanovništva Šama i Humsa, jer nisu bili u položaju da ih štite.⁶ Nadalje džizja se nije uzimala od nemuslimana koji su učestvovali u pokretima vojske. U zapovijesti koju je halifa Omer sedamnaeste godine po Hidžri uputio svojim funkcionerima u Iraku rekao je: »Koristite se konjancima, ukoliko vam budu potrebni. Ali od njih nemojte uzimati džizje.«⁷

³ Nažalost do ovog njegovog rada nisam mogao doći.

⁴ Nuširevan je perzijski vladar iz dinastije Sasanida. Vladao je 48 godina i bio poznat po svojoj pravednosti i izvan granica Perzije. Umro je 579 godine.

⁵ Ova vrsta poreza postojala je i kod starih Egipćana, Grka i Rimljana.

Džordži Zejdan u svojoj istoriji islamske civilizacije veli ovo:

»Glavarina nije islamska tvorevina nego je ona stara još iz antičke kulture. Nju je uspostavila grčka Atina na stanovnike primorskih krajeva Male Azije oko petog stoljeća prije rođenja Isusa kao zamjenu za njihovu zaštitu od napadaja Feničana. A Feničija je tada potpadala pod Perziju, te je stanovnicima tih obala bilo lako davati novac u prilog svoje zaštite.

Rimljani su uspostavili džizju na narode koje su pokorili. Ali ona je bila mnogo veća od one, koju su kasnije uspostavili muslimani. Kada su Rimljani osvojili Galiju (Francusku) stavili su na svakog njenog stanovnika džizju, čiji se je iznos kretao između 9 i 15 džunejha (zlatnika) ili oko sedam muslimanskih džizji. Ali džizja nije bila tako velika u svim zemljama koje su osvojili Rimljani. Oni su stavili najvišu u Galiji i njoj sličnoj zemlji. Ona je uzimana od njihovih uglednih ljudi i njihovih robova i sluga.

I Perzijanci su također kupili džizju od svojih podanika.« — Tarih-ut-temeddun-islamijji, Kairo 1902, I, str. 169.)

⁶ Komandant arapske vojske Ebu Ubejde pozvao je svoga blagajnika Habib b. Muslima i naredio mu, da vrati novac koji je na ime džizje uzet od nemuslimana. Rekao mu je ovo: »Mi smo ovaj porez uzeli da ih štitimo od njihovih neprijatelja. Budući da ih ne možemo zaštititi, treba da im vratimo novac. Treba im reći, da mi — i pored prijateljskog raspoloženja prema njima — nismo u mogućnosti da ih štitimo.« Zatim je pokućljeni novac razdijeljen stanovništvu. Iznenadeni tim postupkom oni su izražavali želju, da se arapska vojska ponovo povрати i da preuzme upravu nad njima. — Šibli. Islam tarihi VIII, Sadri islam — Hazreti Ömer, na turski preveo Omer Riza, Istanbul 1347 (1928), str. 153.

⁷ Futuh-ul-buldan,

Osim toga ako bi jedna zajednica ljudi makar jednom sarađivala s islamskom vojskom, od nje se za jednu godinu ne bi uzimala džizja. Dvadeset druge godine po Hidžri (644) tako je postupljeno prema stanovništvu Azerbejdžana. Oni koji su tamo radili u toku jednog dijela godine sticali su oprost od džizje za cijelu godinu. U ugovoru koji je iste godine sklopljen s glavarem Jermenije usvojen je isti princip.⁸ Ponovo u ugovoru koji je te godine sklopljen s Džurdžanom stavljeni su ovi uslovi: »Mi se obavezujemo da vas štitimo. A vi ćete nama plaćati džizju. Ako mi budemo od vas tražili vojničku pomoć, odustaćemo od uzimanja džizje.«⁹

Ukratko, riječi halife Omera, njegovi postupci pokazuju na najjasniji način smisao postojanja džizje. Principijelno džizja se je trošila samo u vojničke svrhe. Prije ovoga jedan dio ubirao se je u naturi. U Egiptu od svakog obveznika uzimano su 4 dukata (dinar — 4 dinara odgovara 1 engleskoj funti), ali mjesto polovine od toga uzimane su stvari kao pšenica, ulje, maslo, sirće i med. A to je predstavljalo prehrambene artikle za vojsku. Međutim kasnije, kada je osnovana posebna uprava za potrebe i prehrambene artikle, cijela džizja naplaćivana je u novcu.¹⁰

Davanjem džizje nemuslimani stiču slobodu vjeroispovijesti i sva građanska prava kao i muslimani.¹¹ Prema kanunnami Ejubi-efendije cjelokupni prihodi od džizje u Osmanlijskoj carevini 1071 godine (1661.) iznosili su preko 111,700.000 akči.¹² Nedkof navodi, da je finansijsko odjeljenje u Carigradu, koje je rukovalo poslovima oko džizje, svake godine izdavalo oko 15,000.000 potvrda za džizju.¹³ Ako se uzme u obzir da su ovaj porez davali samo odrasli muškarci, onda se može pretpostaviti koliki je broj nemuslimana u to vrijeme živio u Osmanlijskoj imperiji.

I vazali koji su priznavali njenu vrhovnu vlast i davali joj danak (tj. džizju ili harač) uživali su njenu zaštitu protiv svakog napadaja, bilo to iznutra ili izvana.

U pogledu izrazâ džizja i harač kao pravnih termina možemo reći ovo. Džizja je porez koji su nemuslimani davali za svoju ličnost. A harač je zapravo porez na zemlju. I jedno i drugo se stavlja kao obaveza na nemuslimane. Ali između njih postoji razlika u tome, što džizju ne daju muslimani. Zato primanjem islama otpada ova obaveza. Može se govoriti samo o tome, da li tada mora platiti ono

⁸ Tarihi Taberi.

⁹ Džurdžan je grad u blizini sjevernih granica Irana blizu jugoistočne obale Kaspijskog mora. On je kasnije postao jedan od važnih kulturno-prosvjetnih centara arapske države.

¹⁰ Šibli Numani, Islam tarihi, VII, Sadri islam — 2. Hazreti Omer, 386—388.

¹¹ Maverdi (Ebu-l-Hasan b. Muhamed — umro 450 = 1058), Kitab al-ahkâm al-sultaniyye, Kairo 1298, str. 137.

C. H. Becker, Djizja. Enzyklopedie des Islam, Leiden-Leipzig 1913, s. 1097; Cizye, Islam ansiklopedisi, III, Istanbul 1944, str. 199.

B. Ch. Nedkoff, Osmanlı imparatorluğunda cizye, Belleten VIII, Ankara 1944, str. 603 i 606. (Na turski preveo: Dr. Şinasi Altundağ iz »Sammulung orientalischer Arbeiten, 11 Heft, Otto Harrassowitz, Leipzig 1942.)

¹² I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı, Ankara 1948 g., strana 349.

Belin, Türkiye iktisadi tarihi (na turski preveo M. Ziya), Istanbul 1931, str. 83.

¹³ B. Ch. Nedkoff, cit., str. 622 i 623.

što je ostao dužan kao nemusliman.¹⁴ Međutim kada se na zemlju uspostavi harač, njega mora dati svako, bio njen vlasnik odnosno posjednik nemusliman ili musliman. Zbog toga i primanje islama od strane njenog vlasnika odnosno posjednika ne mijenja ništa na stvari. I dalje on mora plaćati harač na zemlju.¹⁵

Ova razlika u značenju džizje i harača kao pravnih termina ističe se u šeriatsko-pravnim djelima. Međutim u praksi ova su se dva termina upotrebljavala jedan mjesto drugoga.¹⁶ Tako je i izraz harač¹⁷ često upotrebljavan u značenju džizje. To vidimo ne samo kod Arapa nego i kod Osmanlija. U turskim dokumentima pored termina džizja i džizjedar nailazimo na izraze harač i haračlije. I u našem narodu džizja je poznata pod imenom harača. Zato smo u naslovu i stavili oba izraza.

Dubrovačka republika, zatim vojvodstva Vlaška i Bogdanija te Erdeljsko kraljevstvo priznavali su vrhovnu vlast Osmanlijske imperije i plaćali joj godišnji danak. To je ustvari kolektivna džizja, koja je u starijim dokumentima pretežno

¹⁴ O ovom pitanju postoje različita mišljenja među islamskim pravnicima. Pretstavnik hanefijske pravne škole Ebu Hanife Numan b. Sabit (699 — 767. g.) smatra, da primanjem islama dužna džizja otpada.

Njegov učenik Ebu Jusuf, kao vrhovni kadija u doba Harunu Rešida, dao je ovakvo tumačenje:

»Džizja se ne uzima od muslimana, osim ako je on prethodno primio islam poslije isteka godine. Ako bude primio islam pošto je godina prošla, onda je džizja postala obavezna za njega, te će se od njega uzeti. A ako bude primio islam prije nego što se je navršila godina na 1 ili 2 dana, ili prije 1 ili 2 mjeseca, prije više ili manje, od njega se neće uzeti ništa na ime džizje, s obzirom da je primio islam prije isteka godine.« — (Ebu Jusuf, Kitab al-harağ, Kairo 1032, s. 123).

Isto stanovište zastupa i Maverdi, koji pripada šafiljskoj pravnoj školi. On veli ovo: »Ko primi islam, ono što je bio dužan dati na ime džizje, ostaće na njemu i tražit će se.« — (Maverdi, cit., str. 139.)

Ibni Rušd, istaknuti pravnik malikijske škole (umro 595 = 1199), podvlači, da većina islamskih pravnika stoji na gledištu, da primanjem islama otpada dužna džizja. — (Ibn-u Rušd el-Hafid, Bidajet-ul-muğtehid ve nihajet-ul-muktesid, Istanbul 1333, I, str. 326.)

To stanovište zauzima i Šejhul-islam Burhanuddin Ali b. Ebi Bekir el-Murginani (umro 593 = 1197.) — Kitab-ul-hidaje, 1326, II, s. 137.

U Osmanlijskoj carevini postupalo se je po tumačenju Ebu Hanife.

¹⁵ Mjesto harača muslimani treba po pravilu da daju desetinu od svojih zemaljskih proizvoda. Ali to nema karakter poreza u smislu harača, nego se ova desetina smatra vjerskom obavezom kao »zekat« i troši se u naročite (socijalne), a ne opšte svrhe, kao što je kod harača. I dok se zemlja s takvom desetinom naziva ušrijom ili desetinskom (arazi-i ʕšriye), dotle se ova druga naziva haračkom (arazi-i haraciye). Visina poreza na ovoj zemlji može da bude i desetina, ali po svom pravnom karakteru ona i tada ostaje haračka. U kategoriju haračke zemlje spada i mirijska zemlja (arazi-i miriye), kao što je to bilo u Maloj Aziji i u evropskom dijelu Osmanlijske države.

U gornjem tekstu pod riječi »vlasnik« mislim na haračku zemlju u užem smislu, koja se po šeriatskom pravu smatra mulkom, kao i desetinska. A kod riječi »posjednik« treba imati na umu mirijsku zemlju.

¹⁶ U arapskom jeziku može da se kaže: »platio je džizju za svoju zemlju (أدى جزية ارضه) u smislu »platio je harač na svoju zemlju« (أدى خراج ارضه). Isto tako može se reći: »podanici nemuslimani platili su harač na svoje glave« (أدى أهل الذمة خراج رؤسهم) mjesto »...svoje džizje« (جزيتهم).

¹⁷ Riječ harač znači prihod sa zemlje te je u vezi s tim uzeta kao naziv za porez na zemlju, po čemu je i zemlja dobila ime haračka.

nazivana haračem.¹⁸ Prilikom svog kratkog boravka u Dubrovniku pregledao sam niz dokumenata iz XV i XVI vijeka o plaćanju navedenog danka. Na osnovu njih može se konstatovati, da do polovice XVI stoljeća dolazi stalno izraz harač,¹⁹ a kasnije često dolazi i izraz džizja.²⁰

KO JE DUŽAN DA DAJE DŽIZJU

Kao što smo gore spomenuli, džizju daju samo nemuslimani. Istaknuti islamski pravnik Ebu Jusuf formuliše to ovako: »Džizja je obavezna za sve podanike nemuslimane (zimmi) u Sevadu (Irak) i u Hiri kao i u drugim zemljama i to: za jevreje, hrišćane, medžusije (obožavaoce vatre), sabiije i samirije, izuzimajući hrišćane Benu Taglib i stanovnike Nedžrana.«²¹

¹⁸ Turski istoričar I. H. Uzunčaršili veli ovo: »Iako je džizja po šeriatu porez na glavu (baš vergisi), a harač porez na zemlju (arazi vergisi), kod Osmanlija džizja i harač smatrani su kasnije kao jedno, te je džizji davano ime harač, pa su i u fermanima upotrebljavani kao sinonimi. Ali i pored toga novac koji su Osmanlije uzimali od vojvodstava Vlaške i Bogdanske i od Dubrovačke republike te neko vrijeme i od Erdeljskog kraljevstva je od haračke vrste.« — (I. H. Uz., Merkez ve bahriye teşkilatı, str. 321.)

Na ime harača (tributa) Dubrovačka republika plaćala je u početku 500 dukata godišnje. Taj je iznos 1444 godine povećan na 1000 dukata zato, što je Dubrovnik pod pritiskom krstaša pružio istima pomoć davši im prilikom bitke kod Varné jednu ratnu lađu zvanu »kadirga« (ratna lađa koja se pokreće i jedrima i veslima). Tako veli Ismail Hakki Uzunčaršili u svojoj istoriji Osmanli tarihi, I, str 116.

Pozivajući se na Jirečeka (Istorija Bugara) Uzunčaršili smatra da je Dubrovnik sklopio ugovor s Osmanlijskom državom 1365 godine i da je Porta 1380 godine odobrila Dubrovčanima slobodnu trgovinu u turskim pristaništima. Osim toga obećala je Dubrovačkoj Republici svoju zaštitu, a ona se je obavezala na davanje tributa u iznosu od 500 dukata godišnje. Navodno Dubrovčani su koncem XVIII vijeka, prilikom traženja da im se odobri trgovina na Crnom Moru, isticali da njihovi odnosi s Osmanskom državom datiraju još iz doba Orhana.

To su mišljenje zastupali i mnogi drugi, kao što su Engel, Hammer, Matković, Novaković, K. Kostić, Lujo Vojnović.

Međutim Ivan Božić u svom djelu *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku* (Beograd 1952, str. 6—7) pobija ta mišljenja i kaže da su te verzije nastale u doba kada su Dubrovčani plaćali Porti godišnji tribut i priznavali vrhovnu vlast sultana. On smatra da stvarni odnosi Dubrovnika s Osmanskom državom počinju 1396 godine, kada su Dubrovčani dobili od sultana garantna pisma, neku vrstu povelja (str. 14). O slobodi trgovine u turskim zemljama Dubrovčani su dobili povelju i 1430 godine (str. 54). A 1442 su se obvezali da će svake godine slati sultanu poslanstvo s poklonom od 1000 dukata u srebnom posudu, a sultan se je obvezao da će poštivati samostalnost Dubrovačke Republike (str. 91).

A što se tiče harača, oni su istom 1458 godine pristali da daju svake godine po 1.500 dukata (str. 107—108, 153—155). Time su u načelu regulisani odnosi između Dubrovnika i Porte. Od tada je Republika redovno slala taj tribut, koji se je iza toga stalno povećavao i to: 1468 g. na 5.000 dukata, 1471 g. na 9000, zatim 1472 g. na 10.000, a 1478 godine na 12.500 dukata (str. 186—187, 189, 293, 213). Ovaj se iznos nije više mijenjao sve do propasti Dubrovačke Republike.

Ivan Božić bazira ta svoja izlaganja na arhivskom materijalu Dubrovačkog arhiva.

Gliša Elezović u svojim Turskim spomenicima donio je u prevodu niz dokumenata o plaćanju toga harača od strane Dubrovnika, počevši od 1458 godine. Originale tih dokumenata vidio sam u Dubrovačkom arhivu, te sam ih citirao u ovom radu u napomenama br. 19 i 20.

God. 860 (1455) sklopljen je ugovor s Bogdanijom (Moldavija) po kojem se je ova obvezala da će Osmanlijskoj državi svake godine davati na ime harača 2000 dukata, a u slučaju rata vojsku i konje, te da šalju dvoru ptice za lov (av kušu). — I. H. Uzunčaršili, Osmanli tarihi, sv. II, str. 421.

Što se tiče Erdelja, on je od vremena sultana Sulejmana Zakonodavca plaćao na ime harača 10.000 dukata godišnje. — Tarihi Naima, sv. III, str. 103.

Pretstavnik malikijske pravne škole Malik b. Enes (711—795) smatra da džizju treba uzeti od svih nemuslimana, bili oni Arapi ili drugi, izuzimajući jedino pleme Kurejš.²²

Pretstavnik šafijske pravne škole Muhamed b. Idris (767 — 819), a isto tako i pretstavnik hambelijske pravne škole Ahmed b. Muhamed b. Hanbel (780—855) zastupaju mišljenje, da se od idilopoklonika ne uzima džizja uopšte. Prema tome oni ne bi mogli uživati zaštitu islamske države.²³

Kako je Ebu Jusuf bio vrhovni kadija u doba Abasida, to je u tadanjoj Arapskoj državi primjenjivano šeriatsko pravo uglavnom po interpretaciji hanefijske pravne škole. Ta je pravna škola dominirala i u pravu Osmanlijske carevine. Zato se može reći, da su svi nemuslimani bili obveznici džizje.

Obaveza davanja džizje pada samo na odrasle muškarce. Po pravilu nemuslimani nisu bili vojni obveznici i zato je ovaj porez bio obavezan za njih kao znak njihove lojalnosti prema državi.

ŽENE I DJECA

Od žena i maloljetne djece ne uzima se džizja. Kao obrazloženje za ovo u šeriatsko pravnim djelima obično se navodi to, da oni ne spadaju u borce i da se u ratu ne smiju ubijati.²⁴

Maverdi pak veli, da žena i djeca (kao i lud čovjek i rob) ne daju džizju zato, jer se oni vežu za odrasle muškarce. Šta više ako žena bude živila odvojeno i samostalno, od nje se neće uzeti džizja, jer se u tom slučaju smatra da ona slijedi muškarce svoga naroda.²⁵

Nedkoff primjećuje ovo: »Stavljanje džizje samo na muškarce može čovjeka navesti na pogrešno mišljenje, da je to jedan ratni porez (harb vergisi), koji su prisiljeni davati podanici nemuslimani zato što su oslobođeni vojne obaveze. Međutim to je pogrešno, jer izuzimanje od ovoga žena i djece bazira na samom šeriatskom propisu. Šeriat je njima obezbijedio islamsku zaštitu i ne može biti ni govora o nekom dokidanju toga (te zašтите). A što šeriat izuzima od ovoga žene, djecu, starce, robove i hronične bolesnike, a što obvezuje samo zdrave muškarce, tj. one koji su sposobni nositi oružje, pobuđuje naročitu pozornost. Možda je ovo proizašlo iz ekonomskih razloga.«²⁶

²² Dubrovački arhiv, najstariji dokumenti od 1459—1501 god. (u kovertama) i to br. 1, 2, 5, 12, 13, 14, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 30, 32, 33, 42, 44 i 45; zatim dokumenti iz XVI vijeka A¹: 11a, 14a, 27a. U svima je upotrijebljen izraz harač.

²³ Dubrovački arhiv, A¹: 15a, 16, 17, 26a, 28a, 29, 30a i 36a. Kod ovih je upotrebljen izraz džizja. U tekstu obično stoji: »... džizje koje su obavezne za njih...« (vâcib olan cizyeleri).

²⁴ Ebu Jusuf, cit., str. 122.

²⁵ Abdulvehhab eš-Sarani, Kitab-ul-mizan, Kairo 1306, II, str. 160.

²⁶ Isto.

²⁴ Ebu Bekir er-Razi el-Gessas (umro 370 = 981), Tefsir-u ahkâm-il-Kur'an, Istanbul 1335, III, str. 96.

Ibnu Rušd el-Hafid, cit., str. 326.

Šejhulislam Halebi, Multeka-l-ebhur; te komentar od Abdurrahman b. eš-Sejh Muhammed (Damad-Efendi), Istanbul 1317, str. 671.

C. H. Becker, cit.

²⁵ Maverdi, cit. str. 137.

²⁶ B. Ch. Nedkoff, cit. str. 610.

Izuzimanje žena i djece je apsolutno i kategorično. Tu nema nikakva razmišljanja među islamskim pravnicima.²⁷ Ali ipak u nekim se dokumentima naročito podvlači, da se džizja ne uzima od maloljetne djece.²⁸ A što se tiče samog punoljetstva, ono se po šeriatskom pravu veže za polnu zrelost, a to zavisi o mnogim okolnostima. Kao elemenat punoljetstva nisu uzete godine starosti, nego se to ocjenjuje pojedinačno prema osobi. Istina 15 godina starosti smatra se kao vrijeme od kojeg se može smatrati da je dijete odraslo.²⁹

Imamo jedan primjer zvaničnog kršenja ovog propisa šeriatskog prava. Kara Mustafa-paša sprovodeći svoju politiku smanjenja rashoda i povećanja prihoda bio je zaveo (1053=1643 godine) da se džizja uzima i od male djece. Ali kao potpuno suprotno šeriatu brzo je dokinuto.³⁰

Međutim bilo je zloupotreba. Dževdet-paša u svojoj istoriji navodi, da su džizjedari — protivno šeriatu — uzimali džizju i od djece u bešici. O tim i drugim nepravilnostima raspravljano je na jednom sastanku najviših državnih funkcionera u prisutnosti Selima III, koji je energično tražio da se otklone te nepravilnosti.³¹

Slijep čovjek, bolestan i starac

Pored žena i djece ima i odraslih muškaraca koji se izuzimaju i oslobađaju davanja džizje.

Pravnici hanefijske pravne škole na čelu s Imamom Ebu Hanife smatraju, da obaveza davanja pada samo na muškarce koji su sposobni za rat. Zbog toga oni vele, da slijep čovjek, hronični bolesnik, kontuzovan čovjek i iznemoglo starac nisu dužni dati džizju, pa makar bili i bogati.³² Međutim, Ebu Jusuf, koji također pripada ovoj pravnoj školi, stoji na stanovištu, da i od njih treba uzeti džizju, ako su bogati.³³

Prestavnik šafijanske pravne škole Muhamed b. Idris drži, da i oni u svakom slučaju treba da dadu džizju.³⁴

U osmanlijskoj carevini postupalo se je po hanefijskoj pravnoj školi. I kako vidimo iz decizija (fetvi) turskih šejhulislama, usvajano je gledište Ebu Hanife.³⁵ Međutim u beratu od 1775 god. stoji, da se od iznemoglog starca neće uzeti džizja,

²⁷ Kao primjer navešćemo dvije fetve Šejhulislama Abdurahima:

1) »Da li će se uzeti džizja od maloljetnog sina zimiye Zejda?« — Odgovor: Neće se uzeti.«

2) »Da li će se tražiti džizja od hrišćanke Hind?« — Odgovor: Neće.«

Orientalni institut, rukopis br. 831, list 34 v.

²⁸ Vidi dokument br. 5 i 21.

²⁹ Nedkoff navodi, da je svaki nemusliman od 15—75 godina morao davati džizju (cit., str. 621).

³⁰ M. Belin, cit., str. 133.

³¹ Tarih-i Cevdet, IV, Istanbul 1309, str. 287—8.

³² Ebu Bekir El-Gessas, cit., III, str. 96.

³³ Ebu Jusuf, cit., str. 122.

³⁴ Damad Efendi, cit., str. 671.

³⁵ Možemo citirati fetve Šejhulislama Abdurahim-efendije:

1) »Da li će se uzeti džizja od zimiye Zejda koji je invalid i ne može na noge? — Odgovor: Neće se uzeti.«

2) »Da li će se uzeti džizja od zimiye Zejda koji je slijep? — Odgovor: Neće se uzeti.«

3) »Da li će se tražiti džizje od zimiye Zejda koji je iznemogao starac? — Odgovor: Neće.« — (Or. institut, ruk. 831, list 34 v.)

Ovdje nije stavljeno nikakvo ograničenje niti kakav uslov. To bi značilo, da se od navedenih ne uzima džizja, pa makar bili i bogati.

ako nije bogat. Kadije su imale dužnost da nadziru i da vode brigu o pravilnom ubiranju džizje. I po svojoj dužnosti oni su morali poznavati propise o oslobođenju izvjesnih lica od džizje. Možda je to jedan od uzroka te u većini dokumenata nemamo detaljnih podataka o tome. Od naših dokumenata u beratu od 1694 godine se ističe, da su od džizje oslobođeni slijep i kontuzovan čovjek te onaj koji je bolestan veći dio godine. U beratu od 1732 godine zabranjuje se uzimanje džizje od maloljetnika i iznemoglih staraca koji su nesposobni za rad. U dokumentima se ne označuju godine starosti. Jedino u bujurudiji Bosanskog divana od 1841 godine kaže se da treba uzeti džizju od polno zrelih mladića do 80 godišnjih staraca.

S i r o m a h

U pogledu siromašna čovjeka Ebu Jusuf veli, da ne treba uzeti od onog koji prima milostinju.³⁶ Ostali pravnici hanefijske škole su mišljenja da ne treba tražiti džizju od siromašna čovjeka koji ne radi i ne zarađuje.³⁷

Mlađi učenik Ebu Hanife i jedan od najistaknutijih pravnika njegove škole Muhamed zastupa gledište, da džizju treba uzeti od bogatog čovjeka i onog koji privređuje. Ali on u ovome ide i dalje. On veli, da ne treba uzeti džizju od nemuslimana koji zarađuje, ali kojem ne preostaje ništa preko izdržavanja njegove porodice.³⁸

Maverdi, koji pripada šafiijskoj pravnoj školi, veli da će se od siromašna čovjeka uzeti džizja, kada on bude u mogućnosti, a sačekće se kada on bude u teškom imovnom stanju.³⁹

L u d i s l a b o u m a n

Isto tako većina islamskih pravnika smatra, da ne treba tražiti džizju od luda i slaboumna čovjeka.⁴⁰

S v e š t e n i c i

Što se tiče sveštenika u manastirima, Ebu Jusuf veli, da se od njih ne uzima džizja, ako su siromašni; a ako su bogati, treba uzeti. Isto kaže i za lica koja se nalaze u samostanima. Samo dodaje: ako su oni svoj imetak dali za manastir, onda će se džizja od njih uzeti i tražiće se od starješine samostana. A ako on to bude negirao i zakleo se na to po propisu svoje vjere, neće se od njega ništa uzeti.⁴¹

Ebu Bekir El-Džessas kaže, da džizju ne treba da daju oni sveštenici koji se ne miješaju sa svijetom. A oni koji se miješaju treba da dadu.⁴²

³⁶ Ebu Jusuf, cit., str. 122.

³⁷ Damad Efendi, cit., str. 671.

³⁸ Ebu Bekir El-Gessas, cit., III, str. 96.

U nekim sandžacima osvojenim od Ugarske, obaveza je padala samo na one čiji je prihod u vinu i stoki iznosio 300 akči, kao što ćemo to vidjeti.

³⁹ Maverdi, cit., str. 139.

⁴⁰ Ebu Jusuf, cit., str. 123.

Maverdi, cit., str. 137.

Damad Efendi, cit., str. 671.

⁴¹ Ebu Jusuf, cit., str. 122.

⁴² Ebu Bekir El-Gessas, cit., III, 96.

To isto veli Šejhulislam Burhanudin i dodaje ovo: »Muhamed prenosi od Ebu Hanife, da će se džizja staviti na njih, ako su sposobni za rad. A to je mišljenje Ebu Jusufa. Uzrok stavljanja džizje na njih je sposobnost, koju dotični nije upotrijebio. Prema tome to je kao ostavljanje haračke zemlje neobrađenom. A uzrok za nestavljanje džizje na njih jest to, da se oni u ratu ne mogu ubijati, ako se ne miješaju sa svijetom.«⁴³

Pisac pravnog djela »Multeka-l-ebhur« Ibrahim Halebi (umro 956=1549) kaže: »Nema džizje na sveštenika koji se ne miješa (sa svijetom)«, a njegov komentator Damad Efendi dodaje: »pa makar bio sposoban za rad, jer se on u ratu ne ubija.« Zatim veli: »Od Imama (Ebu Hanife) se prenosi, da će se staviti džizja, ako on bude sposoban za rad. To je mišljenje Ebu Jusufa.«⁴⁴

Težište fetvi (decizija) koje su izdavali turski šejhulislami i muftije je u tome, da li se oni miješaju sa svijetom ili ne miješaju. U tom smislu oni daju odgovore na postavljena pitanja u vezi s oslobođenjem sveštenika od džizje.⁴⁵

U kanun-nami iz vremena nišandžije Dželal-zade (1534-57) postoji ovakav propis u pogledu sveštenika:

»Ako rajetin nemusliman, koji je upisan u defter, postane kasnije sveštenik, od njeg će se uzeti harač (harač) i ispendža. Ali ako bude sveštenik, a ne bude se miješao sa svijetom, nego bude stalno u manastiru i bude se izdržavao od milodara, od njeg se neće uzeti ništa, tj. neće se uzeti harač, ispendže, bennak, resmi mudžerred, niti išta drugo pod imenom pristojbi (rüşüm).«⁴⁶

U našim dokumentima govori se o sveštenicima u beratima od 1693, 1694 i 1732 godine. Tu se izričito kaže, da će se džizja uzeti od sveštenika koji su sposobni za rad i zaradu.⁴⁷

U jednom sidžilu sarajevskog kadije nalazi se ferman od 15 zulkadeta 1197 godine (12-X-1783) koji je izdan na traženje sveštenika manastira u Kreševu, Fojnici i Sutjeski. U njemu se govori o njihovom oslobođenju od svih običajnih tereta (tekálif-i ôriye), crkvenih pristojbi (kilise resimleri) i drugog na osnovu »ahdname« izdane od strane sultana Mehmeda II Fatiha. Tu se navodi i oslobođenje od džizje. U vezi s tim bosanski valija Abdulah-paša izdao im je bujurul-

⁴³ Šejhulislam Burhanuddin, cit., str. 137.

⁴⁴ Damad Efendi, cit., str. 672.

⁴⁵ Kao primjer navešćemo nekoliko fetvi Šejhulislama Abdurahim Efendije:

1. »Da li će se tražiti džizja od sveštenika Zejda i Amra koji stanuju u jednom manastiru i ne miješaju se sa svijetom? — Odgovor: Neće.«

2. Da li će se tražiti džizja od sveštenika Zejda koji se miješa sa svijetom? — Odgovor: Tražiće se.«

3. »Da li će se uzeti džizja od sveštenika Zejda koji se ne miješa sa svijetom? — Odgovor: Neće.«

4. Da li će se tražiti džizja od hrišćanina Zejda, koji je sveštenik u jednoj crkvi, ali se nikako ne druži sa svijetom? — Odgovor: Neće.«

5. »Kada oni koji su zaduženi za kupljenje džizje budu tražili džizju od zimije Zejda, koji stanuje u jednom selu i druži se sa svijetom i zaraduje, može li Zejd da je ne dá pod izgovorom: Ja sam sveštenik? — Odgovor: Ne može.«

Orijentalni institut, rukopis 831, list 34 v.

Po šeriatskom pravu džizju ne daju ni robovi, niti se traži od njihovih gospodara. Isto tako ne uzima se ni od zarobljenika. — (Šejhulislam Burhanuddin, cit., str. 137.)

⁴⁶ Orijentalni institut, rukopis br. 1, I, list 86 v. — Rukopis br. 10, list 27 v.

⁴⁷ Vidi dokumenat br. 2, 4 i 5.

diju 13 safera 1198 godine (1784) s naredjenjem da se postupi po navedenom feramanu i da se od navedenih sveštenika ne traži ništa što je gore spomenuto.⁴⁸

U drugom sidžilu ima također bujuruldija navedenog bosanskog valije od 27 safera 1199 god. (9-I-1785), kojom se također u smislu carske ahdname nalaže, da se od njih ne uzima džizja.⁴⁹

Ako rezimiramo sve gore navedene slučajeve oslobođenja od džizje, vidjećemo da je pravi uzrok to, što svi ti pojedinci nisu bili produktivni u postojećem društvu. I samo pod tim vidom oni su oslobođani od davanja džizje. Svako drugo tumačenje je formalističko i ono zbog toga i nije uvaženo u stvarnom životu. Država je uzimala džizju i od iznemoglog starca, ako je on bio bogat, drugim riječima ako je postojala materijalna baza za njegovo oporezivanje. I sveštenik koji je privređivao morao je plaćati džizju.

To znači da je džizju davao svaki onaj koji je u tom društvu privređivao. Ovakav je mogao biti oslobođen samo u tom slučaju, ako je vršio neku naročitu službu državi, kao što je učestvovanje u ratu i služenje u izvjesnim vojničkim jedinicama, što ćemo ovdje iznijeti.

PRIPADNICI VOJNIČKIH REDOVA

Pored gore navedenih u Osmanlijskoj carevini od džizje su bili oslobođeni i svi oni nemuslimani koji su se po svojoj službi ubrajali u vojnički red i koji su učestvovali u vojnim operacijama. A tu dolaze akindžije, vojnuci, martolosi-konjanici i drugi.

U kanun-nami Sulejmana Zakonodavca (iz prvih godina njegove vladavine) nabrojani su oni koji se ubrajaju u vojnički red. U njoj se između ostaloga kaže: »Sokolar (duđančij) koji s carskim beratom faktički vrši sokalarsku dužnost, a koji nije ničiji upisani rajetin, te pješaci (yaya), muselemi (müsellem), džambazi (canbaz), juruci (yürük) tatari (tatar) i vojnuci (voynuk taifesi), koji idu na vojnu, ubrajaju se u vojnički red.«⁵⁰

Akindžije

Akindžije su laka konjica koja je upadala u neprijateljsku zemlju, da bi glavnoj vojsci olakšala prodiranje. Tih akindžija bio je priličit broj u perifernijim vilajetima. U njihovim odredima bilo je i hrišćana.⁵¹

⁴⁸ Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil br. 23, str. 31. U navedenom feramanu se ističe, da spomenuti sveštenici posjeduju carsku zapovijest od 1009 = 1600 godine u istom smislu i da im je i bosanski valija Ali-paša (koji je prije toga bio veliki vezir) izdao dvije bujuruldije i to 1049 i 1050 godine (1639 i 1650).

U drugom broju Priloga kod obrade džizje u XIX vijeku ponovo ćemo se zabaviti ovim pitanjem oslobođenja sveštenika od džizje, jer se je to stalno povlačilo.

⁴⁹ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil. br. 24, str. 49.

Gornje naredenje izdao je valija na molbu sveštenika iz manastirâ u Fojnici, Kreševu i Sutjesci.

⁵⁰ H. Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1949—50, str. 349.

⁵¹ I. H. Uzunčaršili, Türk tarihi (skripta), Istanbul 1937, str. 68—88.

U bosanskoj kanun-nami od 1516 godine spominje se da je za čuvanje granice u Bosni upisano 1000 akindžija. Kao nagrada za njihovu službu dokinuta je s njihovih baština desetina i sve novčane pristojbe, zatim nameti i tereti. Mjesto svega toga njih hiljadu davalo je godišnje sto hiljada akči za državnu kasu.⁵²

Vojnici

O oslobođenju vojnika od harača imamo potvrda kako u turskim istorijskim izvorima tako i u najstarijim putopisima. Tako Konstantin Mihailović iz Ostrovice govoreći o vojnicima veli ovo: »Ima još i neki Hristijana, koji su slobodni i koji ne plaćaju nikom ništa za njihovu službu; ovi se zovu vojnici i ovi poslužuju cara i vode prazne konje, kad se ukaže potreba. Martaluza i vojnika ima nekoliko stotina.«⁵³

Bertrandon u svom putopisu od 1432 godine kaže na jednom mjestu ovo: »Noćivali smo po nekim mestima, gde smo nalazili Bugare koji su hrišćani. Oni su nam govorili kako oni koji drže konja radi odlaska u vojsku ne plaćaju nikakva harača.« Ovdje se vjerovatno radi o vojnicima.⁵⁴

I Gerlach za bugarske vojnike ističe, da ne plaćaju nikakav danak. Jedni od njih čuvaju carske i vezirske konje na pasištima, a drugi za vrijeme rata nose hranu za vojsku.⁵⁵

U kanun-nami o vojnicima iz doba sultana Sulejmana stoji ovo: »Vojnici su oslobođeni harača i ispendže te od desetine na ono što posiju i požanju na svojoj baštini, od desetine na košnice, od pristojbe na svinje i od pristojbe na ovce do 100 ovaca, a od viška neka im se na dvije ovce uzme jedna akča.«

U požeškoj kanun-nami od 1545 godine jedan pasus odnosi se na dužnosti vojnika i na njihovo oslobođenje od svih daća i novčanih pristojbi i filurije (»cümle hukûk ve rûsûmdan ve filuriden muaf ve müselleme«). Ovdje se jasno ocrtava vojnički karakter ovih vojnika. Taj pasus glasi:

»Pošto je izloženo podnožju uzvišenoga prijestolja da su budimski beglerbeg i požeški sandžakbeg podnijeli izvještaj, da ima među rajom hrišćana poznatih pod imenom vojnik, koji ako nastane graničarska služba ili vojni pohod, polaze sa svojim sandžakbežima i vojvodama na granice sa svojim konjima, odelom, kratkim kopljima, štitovima i uopšte uređenim ratnim priborom, vrše različite službe u zarobljavanju neprijatelja i izviđanju neprijateljskih položaja i učestvuju u ratnom pohodu, pa su dosada bili oprošteni i oslobođeni od svih daća, pristojbi i filurija, to je od spomenutih imenovano 120 lica kao vojnici i zapovijedeno, da oni budu po prijašnjoj odluci oprošteni od svih daća i pristojbi, dogod budu na spomenuti način išli na graničarsku službu i vojni pohod i učestvovali u ratu, nemajući neispravnosti u svome oružju i spremi.«⁵⁷

⁵² O. L. Barkan, Kanunlar, Istanbul 1945, str. 397-8, t. 15. — H. Šabanović, Kanun-nama Bosanskog sandžaka iz godine 922/1516. Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, Sarajevo 1950, str. 165.

⁵³ Prevod J. Safarika, Glasnik Srp. Uč. Dr. I (XVIII), str. 176.

⁵⁴ Bertrandon de la Brokijer, Putovanje preko mora, Beograd 1950, str. 129.

⁵⁵ Gerlach, Tagebuch p. 54 (22-IV-1574) i p. 487 (1578).

⁵⁶ O. L. Barkan, cit., str. 265-6, t. 1.

⁵⁷ Br. Đurđev, Požeška kanun-nama iz 1545 godine, Glasnik Drž. muzeja, Sarajevo 1946, str. 132 i 136-7.

Poznati turski istoričar Ahmed Refik u svom radu o Bugarskoj pod turskom upravom donosi jednu carsku zapovijest od 24-XI-1604 godine o vojnicima. Tu se izričito spominje da su vojnuci oslobođeni od džizje. Na početku ove zapovijesti, koja je upućena kadijama Sofije i Šehirköya, stoji slijedeće: »Vojnici nastanjeni u spomenutim kadilucima poslali su na svoju Portu sreće ovu molbu: Mi smo od starina vojnuci, djeca vojnuka, i svake godine vršimo svoju službu koju smo dužni. Iako nemamo greške, iako imamo u rukama časnu zapovijest i izvod iz novog deftera, da smo radi službe oprošteni i oslobođeni džizje, ispenče, avarizi divanije i ostalih običajnih nameta, iako u našem ponašanju nema ništa što bi iziskivalo kakvo miješanje, oni kojima je naređeno da kupe džizju, avariz i ostale namete, protivno onome kako je dosada postupano i suprotno vilajetskom defteru, stalno uznemiruju i prijete našim sinovima sa spomenutim nametima. S obzirom na to oni mole svoju carsku zapovijest, da bi se to zabranilo.« Iza toga se u zapovijesti konstatuje, da su oni zaista stari vojnuci, djeca vojnuka, da svake godine vrše svoje dužnosti i da su radi toga oprošteni i oslobođeni od spomenutih nameta. Zato se naređuje kadijama, da ne dopuste nikom da uznemirava navedenu grupu.⁵⁸

I u raspravi Ali Čauša od 1653 godine govori se o oslobođenju vojnuka od harača. Tu stoji ovo:

»Jedna su pak vrsta one njeve koje su određene vojnučkom redu, pod izrazom baština. U terminologiji činovnika carske kancelarije baština znači čiflik. Oni to siju i obrađuju. Oni su oprošteni i oslobođeni šeriatskih desetina (aşar-i şer'iye), od harača, ispenče, vanrednih nameta (avariz-i divaniye) i običajnih nameta (tekâlif-i örfiye). Uбудuće u njihove baštine, nalezile se one u kojem god selu, nemaju se prava miješati ni gospodari zemlje (sahib-arz) niti ko drugi. Desetina i pristojbe pripadaju njima. Oni imaju svoje begove, čeribaše i lagatore, što je gore spomenuto. Održavanje reda i discipline pripada njima.«⁵⁹

Sinovi, braća i rođaci vojnuka daju harač, ali se ne smatraju rajom i ne daju rajinskih pristojbi. U bosanskoj kanun-nami od 1516 godine veli se ovo: »Na sinove, braću i rođake vojnuka ovoga vilajeta bilo je od davnih vremena određeno na svaku osobu po 30 akči kao ekvivalenat za džizju (bedel-i cizye). Pošto oni plate tih 30 akči za državnu blagajnu, neka im se ne nameće ispendža ili nešto drugo.«⁶⁰

U kanun-nami iz doba sultana Sulejmana naročito se naglašava, da oni ne spadaju u raju, iako daju harač, jer se iz njihovih redova popunjavaju upražnjena mjesta vojnuka.⁶¹

Ali ako oni ili sami vojnuci drže rajinsku zemlju, onda treba da daju ono što otpada na nju, uz izvjesne povlastice. U navedenoj bosanskoj kanun-nami se napominje, da oni vojnuci, koji posjeduju haračku rajinsku zemlju treba da dadu za nju harač, ispendžu i desetinu. A i oni koji služe kao rezerva vojnuka u tom

⁵⁸ Ahmed Refik, Türk idaresinde Bulgaristan (973—1255), Istanbul 1933, dokument br. 37, str. 27—8.

⁵⁹ H. Hadžibegić, Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarsko-spahijskoj organizaciji u XVII stoljeću, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1947, str. 191—192.

⁶⁰ O. L. Barkan, Kanunlar, str. 398, t. 16 i 17. — H. Sabanović, cit., str. 166.

⁶¹ Orijentalni institut, rukopis br. I, I, list 92 r.

slučaju, pored 30 akči na ime džizje, moraće da plate državnoj blagajni i harač te rajinske baštine, a ispendžu i desetinu spahiji, na čijem se području nalazi dotična baština.

U beratu o džizji od 1694 godine stoji, da ne treba izuzimati od ostale raje one koji se nalaze u vakufskim selima ili na hasovima sultana, velikih vezira itd., a koji plaćaju otsjekom i koji su na neki način dobili berat i tvrde da su oslobođeni kao tumači, muselemi, sokolari i vojnuci. Slično ovome postoji i u jednom beratu od 6-X-1709 godine, što ga je objavio Nedkoff, ali u njemu se izričito ne spominju vojnuci. Međutim on na osnovu ovoga berata tvrdi, da vojnuci uopšte nisu plaćali džizje.⁶² Da to nije tačno, vidi se iz gore citiranih izvora. Ovdje bi se jedino moglo postaviti pitanje, da li su vojnuci poslije navedene godine, tj. od kraja XVII vijeka, bili obavezni plaćati džizju. Ja mislim da se ovdje radi o vojnicima koji se nalaze na rajinskoj zemlji, za koju moraju dati pored ostalog i harač. Naime treba imati u vidu, da vojničke baštine ne ulaze u popis timara. One su izuzete iz popisa i ne mogu spadati niti u vakufska sela niti u hasaove sultana, vezira i drugih funkcionera.

Taj podatak važan je s druge strane. Iz njega se vidi da izvjestan broj vojnuka postepeno prelazi u običnu raju. A to znači, da je ustanova vojnuka počela da gubi onu ulogu i povlastice koje je imala prije. Ali to ne znači, da džizju odnosno harač moraju da daju svi vojnuci. Ova se je ustanova zadržala sve do tanzimata i bilo je vojnuka, koji do tog vremena nisu plaćali harača. To se naročito može reći za carske vojnuke (hassa voynuklari), koji su se brinuli o odganjanju carskih i vezirskih konja na ispasištima.⁶³

Vlasi

Među one koji su bili oslobođeni harača spadali su i braničevski, vidinski i smederevski vlasi. O tome se govori u kanun-nami sultana Sulejmana iz prve četvrti XVI vijeka, kada su ti krajevi bili na granici Osmanlijske carevine, naime prije mohačke bitke. Tu stoji ovo:

»Braničevski i vidinski vlasi ne plaćaju ni desetinu, ni harač, niti ispendžu. Oni su oprošteni i oslobođeni i od svih vanrednih nameta.« Ta im je povlastica data radi toga, jer su oni čuvali stražu na izloženim mjestima, i kada bi se pojavio neprijatelj, svi su učestvovali u pohodu kao konjanici.«

I za smederevske vlahe se kaže, da ne plaćaju ni harač, ni ispendžu, ni desetinu, ni porez na ovce, ni mlađarinu, niti što od drugih novčanih pristojbi. I jedni i drugi davali su svome sandžakbegu godišnje po 83 akče i to s kuće na kuću.

⁶² B. Ch. Nedkoff, cit., str. 638—9.

⁶³ Branišlav Đurđev u svom radu o vojnicima veli ovo:

»Razvitkom turskog feudalizma vojnuci su se većinom izjednačili sa ostalom rajom. Samo u izvesnim krajevima Bugarske se donekle sačuvala ustanova. Iz dokumenata i bugarske tradicije se vidi da je ostala samo ustanova carskih vojnuka (hassa voynuklari). U Bosni i Hercegovini od vojničkih povlastica dokumenti iz XVIII i XIX veka spominju samo u Hercegovini ime mukatu (voynugan-ı Hersek mukata'asi). U toj mukati oni su postali obespravljena raja. Ukoliko je u Srbiji bila neka mukata poreklom »voynugan mukata'asi«, ne mogu ništa reći. Mi zasada jedino znamo da je u XVI veku i nešto ranije bilo vojnuka u smederevskom sandžaku.« — Br. Đ., O vojnicima, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo, 1947, str. 101.

U istoj kanun-nami se veli, da je u slučaju upada u neprijateljsku zemlju svaka vlaška kuća davala po jednog vojnika radi učestvovanja u tome. Iz svega toga jasno se vidi njihov vojnički karakter, te je razumljivo zašto su bili oslobođeni od harača.^{63a}

Knezovi i primićuri

Kao vlaške starješine spominju se knezovi i primićuri. Za knezove se veli, da imaju pravo na jednu desetinu od novčanih kazni, koje pripadaju sandžakbegu, a za primićure da su oslobođeni divanskih nameta i običajnih tereta.⁶⁴

U bosanskoj kanun-nami od 1530 godine govori se jedino o primićurima i njihovom odslobođenju od harača. Tu se između ostalog kaže ovo:

»Zapovijedeno je da primićuri u spomenutom sandžaku sa svojim baštinama koje posjeduju budu oprošteni i oslobođeni: da oni sami i njihov sinovi ne daju harača, ispendže, desetine od žita, ovčarine, niti ostalih pristojbi i vanrednih nameta. Pri kupljenju prihoda za fiskus oni treba da pomažu haračlijama i eminima. A kada bude i drugih carskih službi, treba da vrše dužnosti koje su za njih obavezne. S obzirom da je tako zapovijedeno, to je u novi defter upisano na obrazloženi način. Dokle god oni budu služili i ne budu imali grešaka, treba da budu oprošteni i oslobođeni, kao što je u defteru zapisano. Neka se od njih i njihovih sinova ne traži ništa što je suprotno defteru. A kada oni umru, neka na njihovo mjesto budu primićuri njihovi sinovi.«⁶⁵

U zborničkoj kanun-nami iz sredine XVI vijeka precizirane su dužnosti knezova i primićura i istaknuto njihovo oslobođenje od harača. S obzirom na važnost iznesenih podataka citiraćemo taj odlomak.

»Pošto ima raje iz vlašskog reda pomenutog vilajeta koja je ubilježena na harač, to, kako imaju od starina primićure i knezove, primićuri pomažu pri kupljenju harača, te uvedenih poreza i ovčarine od raje koja stanuje u njihovom selu i postali su odgovorni za štetu pričinjenu tome dobru. U svakoj nahiji ima knez. I knezovi su odgovorni za primićure u svojoj nahiji i pomažu eminima i carskim slugama u pogledu harača, ovčarine i nameta.

Od primićura se u naknadu za njihovu službu ne uzima harač, a ni od prihoda njihovih baština desetina, salarija i porez (rüsüm — novčane pristojbe). Oni ih sami uživaju i oslobođeni su od divanskih nameta (avariz-i divaniye) i nešeriatskih tereta (tekâlif-i örfiye — običajni tereti).

Njima su podložni njihovi sinovi, a i braća koja žive zajedno s njima. U časnim odredbama koje imaju u svojim rukama zavedeno je da sin umrlog primićura postaje primićur namjesto svoga oca. Pomenuti red je kao i ranije odgovoran za carsko dobro (za prihod koji pripada fiskusu).

Pošto je, kad je sada izloženo podnožju visokog prijestolja da je primićurstvo potrebno i važno, naređeno da budu potvrđeni, to im je radi nove odredbe u ruke data opširna teskera, i to je ubilježeno u novi carski defter. Onima

^{63a} H. Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca, Glasnik Zem. muzeja za 1949—50 god., s. 370—371.

⁶⁴ H. Hadžibegić, Kanun-nama s. Sulejmana Zakonodavca, str. 370—372.

⁶⁵ Br. Đurđev, Kanun-nama Bosanskog sandžaka iz godine 1530, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1948, str. 194 i 200.

koji su knezovi prema njihovom stanju ponovo se dodjeljuju njihovi timari koji su u njihovom posjedu. Pošto je kod njih zakon da oni koji uživaju timar veći od 1000 akči idu lično na konju u vojni pohod, kad im sandžakbeg pravi vojni pohod prema Budimu, a da za one čiji je timar manji od 1000 akči idu vrijedni zamjenici, to je zabilježeno po staroj odluci.«⁶⁶

Iz ove navedene kanun-name može se zaključiti, da su knezovi i primićuri u Bosni bili oslobođeni davanja harača. Međutim u požeškoj kanun-nami od 1545 godine kaže se za knezove, da su oprošteni od svih daća i novčanih pristojbi, a za primićure da treba da dadu ratnu filuriju kao i filuriju na kuću, a od ostalih daća i pristojbi da su oslobođeni. To je formulirano ovako:

»U tom kraju među hrišćanima kažu svojim nahijskim načelnicima knez, a seoskim načelnicima kažu premićur i teklič. Budući da spomenuti knezovi prinaseljavanju i kolonizaciji zemlje, pri skupljanju dobra carskog (mâl-i mîrî — prihoda koji pripada fiskusu) i u prikupljanju poreza i nameta (hukûk ve rûsûm — daća i pristojbi) od raje trude se i zadovoljavaju, od ranije je uobičajeno da su oprošteni svih poreza i nameta (daća i pristojbi)..., a spomenuti premićur i teklič, budući da takođe u naseljavanju svojih sela i u skupljanju poreza i nameta od raje svojih sela knezovima pomažu, zavedeno je da budu oprošteni drugih poreza i nameta, kada plate ratnu filuriju i filuriju na kuću.«⁶⁷

U sremskoj kanun-nami od 1588-9 izričito se kaže ne samo za knezove nego i za primićure da su oslobođeni od svih daća i novčanih pristojbi, ali pod uslovom da idu na vojni pohod. Tekst te kanun-name koji se odnosi na to glasi:

»Kako je u starom defteru zabilježeno da su ličnosti, koje su u Sremskom ostrvu i u spomenutoj nahiji poznate pod imenom kneza i primićura, bili oslobođeni i oprošteni svih dažbina i poreza (hukûk ve rûsûm — daća i pristojbi) za svoje službe u kojima se trude u kolonizaciji zemlje, u skupljanju dobra carskoga i prikupljanju ostalih poreza i dažbina, izvešten je carski presto o položaju spomenutih. Pošto je zapovedeno da se određuje s vremena na vreme radi skupljanja dobra carskog u pokrajini koliko je potrebno knezova i primićura pod uslovom da idu na vojni pohod, na spomenutom ostrvu uvedeno je prema uzvišenoj zapovesiti ukupno 87 ljudi kao knezovi i primićuri uz oslobođenje (od dažbina) po staroj odluci.«⁶⁸

I kod Ali Čauša oni su oslobođeni džizje. Govoreći o njima on veli ovo: »Ovi također čine dvije skupine. Jedna je skupina s timarom, to su vlasnici i knezovi. Oni kao i ostali pojedinci timara imaju u rukama berate. A jedna je skupina s muafijetom, a to su primićuri. Pored toga što su oslobođeni njihovi čifluci i baštine koje

⁶⁶ Nedim Filipović, Jedna kanun-nama Zvorničkog sandžaka, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1948, str. 228—9, i 232—3.

⁶⁷ Br. Đurđev, Požeška kanun-nama iz 1545 god., Gl. Zem. m., Sarajevo 1946, strana 132 i 136.

⁶⁸ Br. Đurđev, Sremska kanun-nama iz 1588—89 god., Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo, 1949—50, str. 274 i 281—2.

obrađuju od poreza i pristojbi, te oni i njihovi sinovi i njihova braća od džizje i ispendže za njihov rad, oni su oslobođeni i od divanskih nameta (avârîz-î dĳvaniye) i ostalih običajnih nameta (tekâlif-i ôrĳiye).«

Martolosi

Kod martolosa pješaci su bili oslobođeni izvjesnih poreza, a martolosi konjanici koji su učestvovali u vojnim pohodima nisu plaćali ni harača. U zvorničkoj kanun-nami iz XVI vijeka navedene su dužnosti i jednih i drugih kao i njihovo oslobođenje od daća na ovaj način:

»Izvan granica sela i mjesta gdje se čuva derbend ima velikih bregova i šuma. Ponajviše vremena dolaze razbojnici, borave tamo i odatle noću napadaju kuće onih koji su nastanjeni u gradovima i selima i presijecaju puteve. Koliko su ubili ljudi i opljačkali stvari od raje! Da bi se to suzbilo, ranije su u pomenutom vilajetu časnom zapoviješću uspostavljeni, martolosi, da čuvaju baš tako opasna mjesta i da ih, kružeći stalno, brane. Oni služe plaćajući poreze po derbendžijskom običaju. Ovaj put, kad je izloženo podnožju visokog prijestolja da su oni potrebni i važni, naredeno je da se potvrđeni u svojim službama uvedu u novi carski defter. Da bi im pomagali određeno je između njih 25 martolosa konjanika. Kad bi sandžakbegu pomenute live bio naređen vojni pohod u pravcu Budima, išli bi s njime na konjima u vojni pohod martolosi konjanici. Oni su služili, a da im, u naknadu za njihovu službu nisu uzimani desetina, harač, ispendže i divanski namet. Ponovo su carskom zapoviješću upisani u novi carski defter u svojim službama.«⁷⁰

I u sremskoj kanun-nami se govori o kara-martolosima koji učestvuju u vojnim pohodima kao šajkaši. Tu se doslovno kaže ovo:

»U defteru se nalazi i zapisano je da u spomenutoj livi ima 50 ljudi kara-martolosa, da su spomenuti sa svojim baštinama koje imaju u rukama bili oslobođeni (od dažbina) za svoju službu, u kojoj se trude da vrše službu u sakupljanju prihoda za fiskus i u hvatanju razbojnika i ostalih zločinaca koji se pojavljuju u Fruškoj Gori, u brdima kadi luka Nemci i na drugim mestima koja pripadaju spomenutoj livi.

Kada je radi toga izvešten uzvišeni carski presto o položaju spomenutih, naredeno je da se 10 ljudi od njih briše, a 40 njih da se odredi pod uslovom da ispunjavaju službe koje su im u dužnosti, a kada nastane vojni pohod, da se ukrcaju u šajke i da vrše šajkašku službu. Stoga je po uzvišenoj zapovesti upisano 40 ljudi od njih u novi carski defter kao martolosi uz oslobođenje (od dažbina) po staroj odluci.«⁷¹

⁷⁰ H. Hadžibegić, Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarsko-spahijskoj organizaciji u XVII st., Gl. ZM, Sarajevo 1947, str. 191.

⁷¹ N. Filipović, Jedna kanun-nama Zvorničkog sandžaka, GZM 1948, str. 228 i 232.

⁷² Br. Đurđev, Sremska kanun-nama, str. 274 i 282.

Derbandžije, solari i drugi

Osim toga u Osmanlijskoj carevini bilo je pojedinih grupa koje su bile oslobođene djelomično ili potpuno poreza i nameta, ali koji su plaćali harač odnosno džizju. To su derbendžije,⁷² martolosi-pješači, solari,⁷³ skelari, čupridžije i njima slični.

U citiranoj bosanskoj kanun-nami od 1516 godine spominje se 70—80 majstora koji su bili oslobođeni izvjesnih daća.⁷⁴

U sidžilu jajačkog kadije od 1106 godine zavedeno je na jednom mjestu, da su hrišćani Jajca bili oslobođeni poreza zvanog »imdad-ı hazariye ve seferiye« zbog nekih svojih dužnosti, ali su morali davati harač.⁷⁵

Prema zakonu za cigane u rumelijskom vilajetu, oni koji su radili kao muslimani u tvrđavama davali su samo carski harač, a bili su oslobođeni divanskih nameta, ispendže i ostalih običajnih pristojbi.⁷⁶

Iz dokumenata vidimo, da se kod ovih koji su bili oprostili izvjesnih poreza i nameta javljala tendencija da budu oslobođeni i davanja harača.

Čuvari baruta

Bilo je pak naročitih oslobođenja od džizje. Ali svako to oslobođenje bilo je u vezi s nekom službom vojničkog karaktera. Tako na primjer u Carigradu bilo je 100 Grka koji su bili oslobođeni od džizje zato, što su čuvali barut.⁷⁷ Isto tako bili su oslobođeni i njihovi zemljaci koji su služili u mornarici. A sličnih oslobođenja bilo je i na drugim mjestima.⁷⁸

Radnici u majdanima

Iz kanun-name za vilajet Erzurum od 947=1540 godine saznajemo, da su hrišćani tri sela od davnina radila u četiri majdana za izradu šapa. Kao nagrada za to oni su bili oslobođeni: džizje, ispendže, »behre« i ostalih novčanih daća, zatim od »acemi oğlañ« te avârîz-a i davanja veslara (kürekçi) kao i od običajnih tereta (tekâlif-i örfiye). Kasnije ove su im povlastice bile oduzete, a rad u tim majdanima vršen je pomoću najamnih radnika. Nakon dvije godine uvijelo se da ovaj način rada u majdanima nije dobar kao ranije. S druge strane za te dvije godine otselilo se iz tih sela 180 kuća, jer su ti krajevi kameniti i pasivni, te im je bilo teško plaćati navedene namete. S obzirom na sve te okolnosti ponovo je stanovnicima tih sela ustupljen rad u tim majdanima uz stare povlastice. Šta više data su im još dva majdana.⁷⁹

⁷² O derbendžijama vidi ove kanun-name: Kanun-nama za Bosanski sandžak od 1530. god., (cit.); Br. Đurđev, Kanun-nama za bosanski, hercegovački i zvojnički sandžak iz 1539. godine, Istorisko-pravni zbornik, Sarajvo 1950, str. 232 i 236—7; N. Filipović, Jedna kanun-nama zvojničkog sandžaka (cit.).

Prema kanun-nami Sulejmana Zakonodavca, derbendžije koji ne čuvaju klanaca nego stanuju u drugom selu gube povlastice i spadaju u red obične raje. — Glasnik Zem. m., Sarajevo 1949—50, strana 365.

⁷³ N. Filipović, Jedna kanun-nama zvojničkog sandžaka, str. 229 i 233.

⁷⁴ Ö. L. Barkan, Kanunlar, str. 396—7, t. 7. — H. Šabanović, cit., str.

⁷⁵ Orijentalni institut, sidžil br. 10. God. 1106 po Hidžri počinje 22 avgusta 1694, a završava sa 11 avgustom 1695. godine.

⁷⁶ Ö. L. Barkan, Kanunlar, str. 258, t. 8.

⁷⁷ Jacob Ellsner, Neueste Beschreibung der griechischen Christen in der Türkei, Paragraph VII.

⁷⁸ Nedkoff, cit., str. 621.

⁷⁹ Ö. L. Barkan, Kanunlar, s. 72, t. 57.

Pojedinačna oslobođenja

Osim ovakvih grupnih oslobođenja od džizje bilo je i pojedinačnih.⁸⁰ Radi ilustracije navešćemo dva tri primjera.

U blagajskom sidžilu od 1809 godine zaveden je prepis jedne molbe nekog Đure Spasoja iz sela Hodbine upućene bos. valiji Sulejman-paši. U njoj on moli da bude oprostjen od džizje, jer je učestvovao u prošlim vojnama. Ta molba u prevodu glasi:

»Srećnom, darežljivom, milostivom gospodinu, Njegovoj ekselenciji Gospodar, neka je zdrav sa srećom i zadovoljstvom.

Ja vaš sluga stanovnik sam sela Hodbine u Balagajskom kadiluku. S obzirom da sam se nalazio u prošlim vojnama, a naročito ovaj put u vašoj srećnoj pratnji, i budući da je moja privrženost carskoj službi očita, usudujem se podnijeti molbu i zamoliti, da budem oslobođen od šeriatske džizje, koja je stavljena na me. U tom pogledu naredba i zapovijest pripada srećnom, darežljivom i milostivom gospodinu Nj. ekselenciji mom Gospodaru. — Ponizni: šticenik Đuro sin Spasov.«

Valija je uputio tu molbu blagajskom kadiji i džizjedaru s ovim naređenjem:

»Plemenitom gospodinu blagajskom kadiji i džizjedaru-agi.

S obzirom da je podnosilac molbe navedeni šticenik pokazao privrženost u ratu i u potrebnim službama u mojoj pratnji, te pošto zaslužuje da bude dokinuta džizja koja je stavljena na njega, to je s moje strane dokinuta njegova džizja. Neka se ubuduće ne uznemirava i ne progoni s traženjem džizje. — 27 ramazana 1224 godine (5-XI-1809). Sulejman.«⁸¹

U sidžilu ljubinskog kadije od 1833 godine zavedene su na tri razna mjesta molbe i rješenja o oslobođenju od džizje.

Neki Luka moli valiju da bude oslobođen od džizje navodeći da je u prošloj godini za vrijeme ustanka ostao vjeran i da se je nalazio na službi. Valija daje naređenje (5 safera 1249 — 24-VI-1833), da se imenovani oslobađa džizje.⁸²

Slične molbe podnijeli su i neki Jovan⁸³ i Simo.⁸⁴ I njihovim molbama je udovoljeno.

U sidžilu travničkog kadije od 1256 godine naišao sam na molbu nekog Kantardžije Josipa iz Travnika upućenu bos. valiji M. Vedžihi-paši. On navodi da je izgubio bujūrudiju o oslobođenju od džizje te moli da mu se izda nova. U molbi ističe, da je prije 30 godina u doba Ibrahim-paše učestvovao u pohodu na Srbiju kao i u doba Sulejman-paše, te da je bio oslobođen džizje. Vedžihi-paša je udovoljio njegovoj molbi i o tom izvijestio travničkog kadiju i džizjedara.⁸⁵

⁸⁰ U jednoj fetvi Šejhulislama Abdurahima (1128 = 1714 god.) kaže se ovo:

»Ako stanovniku jedne varoši zimiji Zejdu bude izdata carska zapovijest, da se u naknadu za određenu službu od njega ne uzima džizja, i Zejd bude vršio tu dužnost, da li suprotno toj zapovijesti može uzeti džizju Bekir koji je zadužen za kupljenje džizje u toj varoši? — Odgovor: Ne može.« (Orientalni institut, rukopis 831, list 34 v — 35 r.).

⁸¹ Orientalni institut, sidžil blagajskog kadije od 1224 god., list 71 v.

⁸² Or. institut, sidžil br. 19, list 35 r.

⁸³ Or. inst., sidžil 19, list 44 r.

⁸⁴ Or. inst., sidžil 19, list 49 r.

⁸⁵ Or. institut, sidžil br. 32, str. 132. Datum rješenja 15-III-1840.

STRANCI

Što se tiče plaćanja džizje od strane stranaca, stvar stoji ovako. Ako u islamsku zemlju dođe jedan nemusliman iz države s kojom postoje normalni odnosi, po šeriatskom pravu on uživa zaštitu svoje ličnosti i svog imetka. U slučaju da se zadrži u zemlji godinu dana, treba da dade propisanu džizju. I zato postoji poseban termin za džizju stranaca »yava cizyesi«.

Postavlja se pitanje da li će morati dati džizju, ako bude dotični stranac ostao manje od jedne godine. Islamski pravници se slažu u tome, da stranac može ostati u isl. zemlji četiri mjeseca, a da ne daje džizje. A ako se bude zadržao više od četiri mjeseca, u tome postoje različita mišljenja, jedni su da treba da dade džizju kao i kad se navršši godina dana, a drugi smatraju da obaveza nastaje istom nakon godinu dana.⁸⁶

U našim dokumentima nema ništa određeno. Samo se u beratu od 1732. godine veli, da džizju u Bosni treba uzeti od nemuslimana, bili oni mještani (yerlü) ili stranci (yabanc). Ali pod ovom riječi može da se misli na nemuslimane iz drugih vilajeta, koji se momentano nalaze u Bosni.

Dubrovački trgovci koji su se nalazili na teritoriju Osmanlijske carevine nisu plaćali džizje, jer je Dubrovačka republika plaćala Osmanlijskoj državi danak, koji je pretstavljao kolektivni harač za sve Dubrovčane. U sidžilu temišvarskog kadije od 1063 god. (= 1653.) naišao sam o tom na jedno sudsko rješenje.

Neki Ahmed Odabaši, kojemu je bilo povjereni da kupi džizju od stranaca (yava cizyesi) u gradu Temišvaru, podnosi tužbu sudu da mu dubrovački trgovci (latini) Rade sin Petrov, Jakov sin Pavlov, Nikola sin Markov, Matijaš sin Đurin, Anton sin Marinov, Marin sin Antonov i drugi koji se nalaze u gradu s trgovačkim poslom neće da dadu džizje. Oni su na to pred sudom izjavili ovo: »Mi smo hrišćani iz Dubrovnika. Naša se džizja svake godine šalje u prijestolnicu sreće otkjekom. I nama je data carska ahdnama: da se od dubrovačkih trgovaca ne uzima carina ni harač (harac) i da ih sandžakbezi, emini i džizjedari ne uznemiravaju i da na njih ne prave pritisak traženjem ma čega. I mi od tada ne dajemo ništa.« Oni su uz to pokazali carsku ahdnamu s carskom tugrom, koja potvrđuje njihove navode. Pored toga i svjedoci su izjavili, da oni do tada nisu plaćali džizje. Na osnovu toga sud je odbio tužbu navedenog džizjedara i zabranio mu da od njih traži džizju.⁸⁷

Što se tiče ostalih stranaca, oni su vjerovatno plaćali džizju. To nam pokazuje i navedena odluka temišvarskog kadije. Na prvom mjestu iz nje vidimo, da je navedeni džizjedar bio ovlašten uzimati džizju od stranaca (yava cizyesi). S druge strane, kada stranci ne bi morali plaćati džizje, onda se sudu ne bi morala podnositi carska ahdnama niti bi se pozivali svjedoci i uzimala njihova izvjava.

Nedkoff međutim veli, da džizju nisu plaćali stranci koji su bili pod zaštitom priznatog stranog poslanika u Carigradu.⁸⁸ Po mom mišljenju bilo je izvjesnih privilegija u tom pogledu, ali to nije moglo biti pravilo za sve. Istom onda, kada je Turska počela slabiti i kada su joj velike sile počele naturati kapitulacije, može se govoriti o izuzimanju stranaca od džizje u širem smislu. Šta više tada su se počele javljati i zloupotrebe u tom pogledu. Mi ćemo ovdje navesti samo jedan tipičan primjer iz Bugarske od 1835. godine.

⁸⁶ Maverdi, cit., str. 139.

⁸⁷ Arhiv grada Sarajeva, temišvarski sidžil (nepaginiran).

⁸⁸ Nedkoff, cit. str. 621.

U jednoj carskoj zapovijesti od kraja zulhidžeta 1251 god. (1835), upućene kadiji i naziru u Plovdivu (Filibe), stoji, da su izvjesni pojedinci između raje došli na neki način do austrijskog patenta i pasoša, da bi na taj način izbjegli davanje džizje i drugih nameta. U vezi s tim naređeno je da im se te isprave oduzmu, jer su oni od starina kao raja obveznici džizje. Ujedno je zapovijedeno, da se konzulima i njihovim zamjenicima onemogućiti izdavanje tih isprava turskim podanicima.⁸⁰

UBIRANJE DŽIZJE

Centralna vlast je prema ekonomskim uslovima i političkom stanju određivala visinu džizje i način njenog ubiranja, bilo putem povjerenika ili putem zakupa. U smislu donesenih zaključaka izdavane su područnim organima carske zapovijesti, fermani i berati, a prema potrebi i naročita carska pisma (hatt-î hamâyûn). Fermani su upućivani kadijama kao nadzornim organima pri kupljenju džizje. U njima su davana uputstva kako njima samima tako i džizjedarima pojedinih područja.

Džizja se je kupila na osnovu izrađenih deftera. Zavođenje i ispitivanje tih deftera vršilo je u XVI vijeku finansijsko odjeljenje zvano »Rumeli muhasebesi kalemi« (računovodstvo za Rumeliju). Zatim je predmet slat odjeljenju »Ruzname kalemi« (ili potpunije »Ruzname-i evvel ve sâni kalemi«), koje je vodilo blagajničke dnevnike. Sredinom XVIII vijeka postojalo je posebno odjeljenje za poslove džizje pod imenom »Cizye muhasebesi« (računovodstvo za džizju). Ono je pripremalo liste (potvrde) za kupljenje džizje. I te bi se liste stavljale u naročite bošče namijenjene za pojedina područja. Kada bi bilo vrijeme, te bi se bošče davale zapečaćene džizjedarima. Prethodno bi se utvrdio njihov sadržaj i zaveli jamaci za one kojima su te bošče izdavane.⁸⁰

S beratom i s tim boščama džizjedari dolaze u centar svoga područja. Njegova je dužnost bila da bošču s formularima donese na sud, da se tu pred kadijom skine pečat i otvori bošča, pa da se taj pečat savrni s onim na formularima i da se stavi u jednu kesu i pošalje u Carigrad. To je činio kadija.⁸¹ Dalja je dužnost kadije bila da omogući kupljenje džizje, a da ne dopusti nikakvo izbjegavanje džizje. Kadije su naročito morale paziti, da ne bi slučajno kogod bio izostavljen.⁸² Šta više u beratu od 1694 godine se napominje, da će biti razriješen dužnosti onaj kadija koji u tom bude pokazivao nehaj.⁸³

Da bi se u tom pogledu sprovela što veća kontrola, svake treće godine sastavljan je na terenu novi defter obveznika džizje.⁸⁴ Ta se godina u dokumentima naziva »nev yafta senesi«. Trošak za to snosila je raja u vidu naročite pristojbe zvane »nev yafta akçesi«.⁸⁵ U taj defter unošeni su:

- 1) odrasli muškarci koji su bili sposobni za borbu,
- 2) mladići koji su došli u godine kada treba da daju džizju,
- 3) nomadi koji su bili nastanjeni na jednom mjestu deset godina,
- 4) oni koji prije nisu bili uneseni u defter a treba da daju džizju.

⁸⁰ Ahmet Refik, Türk idaresinde Bulgaristan (973—1255), Istanbul 1933, str. 78—79.

⁸¹ Ismail Hakkî Unzuçarıyılı, Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilatı, Ankara 1948, str. 340 i 348.

⁸² Vidi dokumenat broj 5.

⁸³ Vidi dokumente broj 1, 3, 4 i 6.

⁸⁴ Vidi dokumenat broj 4.

⁸⁵ H. Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca, Glasnik Zemaljskog muzeja za 1949—50 godinu, str. 374.

⁸⁶ Vidi dokulenat broj 1.

Pobirači džizje bili su dužni savjesno vršiti svoju dužnost i uredno voditi poimeničan defter. Naime kada bi neko platio džizju, u taj defter trebalo je unijeti: ime i prezime njegovo, ime oca i mjesto stanovanja (mahala odnosno selo). U bujuruldiji Bosanskog divana od 1841 g. se kaže da treba unijeti i godine starosti i lični opis. Prilikom obračuna džizjedara je bio dužan predati ovaj defter. Za nomade pravio se je poseban defter na isti način. Osim toga džizjedara je bio dužan izdati potvrdu svakom ko je platio džizju.⁹⁶

U dokumentima se naročito podvlači da svak treba da dobije listu (potvrdu) s ličnim opisom i s pečatom džizjedara. Zabranjuje se izdavanje ovih potvrda grupno, kao što su to na nekim mjestima činili starješine sela, da bi onda sami mogli izvršiti razrez po svom nahođenju.

Ova potvrda služila je kao dokaz o plaćenju džizji. Zato bi je obveznici nosili sa sobom, kada bi išli u koje drugo mjesto, jer su džizjedari naplaćivali džizju ne samo od mještana nego i od prolaznika. Ako neko nije imao pri ruci dokaznog sredstva o plaćenju džizji, moglo mu se je dogoditi da je plati i po drugi put. Ukoliko mu džizjedara ne bi uvažio potvrdu da je platio džizju, mogao se je žaliti nadležnim organima.

Navešćemo jedan originalan dokumenat o tome iz 1789 godine, iz kojeg se vidi kakva je bila procedura prilikom takvih žalbi. U njemu stoji, kako je neki Protija iz Knežine došao s poslom u Sarajevo i kako mu je sarajevski džizjedara naplatio džizju, iako je on istu već bio platio u svom selu. Zbog toga je on podnio molbu bosanskom valiji, koja u prevodu glasi:

»Srećnom, blagonaklonom, milostivom Njegovoj ekseleciji mom Gospodaru, neka je zdrav,

Molba Vašeg poniznog sluge je ovo:

Ja spadam u raju Knežine u kadiluku Birče i porodica mi se nalazi u Knežini. Pored toga što ja oduvijek plaćam džizju (cizye) džizjedaru birčanske kancelarije (Birče kalemi) i pored toga što imam u ruci potvrdu fiskusa (mîrî tezkire), kada sam došao u Sarajevo radi nekih poslova, sarajevski džizjedara nije uvažio potvrdu koja mi je u ruci, nego je suprotno uslovima časnog berata ponovo silom uzeo i naplatio džizju i time mi nanio nepravdu. Zato molim Vašu visoku milost da se uputi zapovijest plemenitom gospodinu Sarajevskom kadiji u pogledu toga da mi se, u smislu časne decizije (fetva) koja mi je u ruci, povrati i uruči džizja koju je suprotno uslovima uzeo sarajevski džizjedara, i usudujem se da podnesem Vašoj Visosti ovu molbu.

Ponizni:
Protija, štićenik.«

Iznad te molbe bosanski valija je stavio ovo:

»Časnom gospodinu Defterdaru,

Da stvar izvidiš i izvijestiš šta je potrebno. Tako se naređuje.

25 redžepa 1203 godine« (21-IV-1789).

Na istoj molbi sa strane bosanski defterdar je dao ovo objašnjenje:

»Izveštaj Vašeg sluge je kako slijedi:

Podnosilac molbe navedeni štićenik stanuje u kadiluku birčanske kancelarije (Birče kalemi). I porodica mu se nalazi u spomenutom kadiluku, te prema tome

⁹⁶ Vidi dokumente broj 1, 2, 4 i 5.

džizja koju on treba da daje pripada prema uslovima ugovora (mukâyese) birčan-skom džizjedaru. Ako je on dobio potvrdu fiskusa i ako je sarajevski džizjedar naplatio od njega džizju za navedenu godinu, to je suprotno uslovima uzvišenog časnog berata. S obzirom na to kada Vi koji poznajete svijet budete izvolili narediti da se postupi po zakonu, to naređenje i zapovijest pripada mom srećnom blagonaklonom dobroćinitelju Njegovoj ekselenciji mom Gospodaru.

26 redžepa 1203 godine« (22-IV-1789).

Ponizni,
Sulejman, sadanji
bosanski defterdar.«

Nato je valija predmet uputio sarajevskom kadiji stavivši iznad defterdareva objašnjenja ovo:

»Časnom plemenitom gospodinu Njegovoj ekselenciji koji zauzima položaj jasnog šeriatu u Sarajevu,

Izvidite spomenutu stvar i nakon što, u smislu izvještaja navedenog defterdara, bude utvrđena džizja spomenutog, povratite mu džizju koju je navedeni džizjedar suprotno šeriatu i uslovima ponovo uzeo. Tako se naređuje.

28 redžepa 1203 godine« (24-IV-1789).⁹⁷

Kao što se iz prednjeg može zaključiti, ovakve pritužbe rješavane su dosta brzo. Valija je dobio molbu 21 aprila i odmah je uputio defterdaru, da po istoj daje svoje mišljenje i predlog. Ovaj je to učinio sutradan i već 24 aprila valija je poslao predmet sarajevskom kadiji, da se molio povratiti džizja koja je protivno zakonu naplaćena od strane sarajevskog džizjedara.

Mnogo se je pazilo na to, da ne bi kogod ostao a da ne plati džizju. Skoro u svim dokumentima skreće se pažnja džizjedarima da o tome vode računa. Ukoliko se je pak neko skrivao i izbjegavao plaćanje džizje, bio je kažnjen.⁹⁸

Događalo se da spahije i drugi uticajni ljudi uzimaju u zaštitu svoje čifčije, najamnike, čobane i poslugu. U fermanima i beratima to se strogo osuđuje i prijeti im se kaznom. Od kadija se traži da spriječe takve slučajeve, a ako neko ne posluša, da odmah o tome izvijeste Protu. Zabranjuje se također miješanje vojnih lica u poslove oko ubiranja džizje.⁹⁹

Kadijama i džizjedarima izdavana su naređenja da se striktno pridržavaju datih uputstava. Inače im se prijeti da će biti sprovedeni u prijestonicu i strogo kažnjeni.¹⁰⁰

Fermanima i beratima utvrđivana je visina džizje, a katkada i samim »hatt-ı humâyûn«-ima. Ujedno je označavano koliko će se računati pojedine vrste novca. I džizja se je mogla plaćati kojim god novcem prema tim skalama. Upozoravani su džizjedari, da ne smiju tražiti da im se plati u zlatnom novcu ili da traže neku razliku između prometne vrijednosti zlatnog novca i plaćanja džizje u drugom novcu. Isto tako tim zapovijestima propisivano je koliko iznosi nagrada džizjedarima i pisarima kao i činovnicima koji su vršili obračun džizje. Šta više 1694

⁹⁷ Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, dokumenat broj 411. U ovo vrijeme bosanski valija bio je Agribozlu Ebu Bekir-paša. —Vidi tablu I.

⁹⁸ Vidi dokumente broj 4, 5, 7, 11.

⁹⁹ Vidi dokumente br. 3, 5, 7, 11.

¹⁰⁰ Vidi dokumente br. 1, 4, 5.

godine bilo je uvedeno da se i kadijama od svake džizje dade po jedna para kao nagrada, da bi oni ovom pitanju posvetili što veću pažnju. Ali je to 1732 godine dokinuto i naređeno kadijama, da ubuduće ne traže ništa na ime sudskog troška.¹⁰¹

Do konca XVII vijeka nagrada džizjedaru i pisarima padala je na teret samih obveznika džizje, a kasnije oni su to naplaćivali iz fiskusa, od novaca prikupljenih od džizje.

Kao što ćemo kasnije vidjeti, nije bilo jednoobraznosti u cijeloj zemlji u pogledu visine i načina ubiranja džizje sve do 1690 godine. U Anadoliji i drugim azijskim zemljama džizja je određivana po osobi i bilo je malih varijacija u visini džizje s obzirom na razne ekonomske i političke uslove. U evropskom dijelu džizja je pretežno određivana po domaćinstvima. Međutim navedene godine zaveden je jedan sistem u čitavoj državi. Propisano je koliko svaki pojedinac treba da dade na ime džizje. U najvećem dijelu države džizja se ubirala prema imovnom stanju na tri klase, u perifernim vilajetima po najnižoj stopi, a u krajevima koji su graničili s ovim vilajetima polovina po srednjoj a polovina po najnižoj stopi. U Bosni se je kupilo po najnižoj stopi od uvođenja ovog sistema kroz XVIII i XIX vijek.

Onđe gdje se je kupila prema tim klasama, određivan je procenat i to obično prva klasa 20%, srednja 60%, a najniža 20%. Ali i u perifernim vilajetima gdje je određivano da se džizja uzima po najnižoj stopi i tu se je u pojedinim selima vršio razrez prema imovnom stanju u granicama tog određenog iznosa. Godine 1732 je zavedeno da se od bogatijih ljudi i prolaznika naplaćuje džizja odjednom, a od ostalih u četiri rate.

Visina džizje i njeno povećavanje išlo je, može se reći, normalno do vremena Murata III. Iza toga pa sve do zavođenja jedinstvenog sistema džizja se naglo povećava zbog teškog finansijskog stanja i opadanja vrijednosti akće. U doba Murata III džizja je u početku iznosila 35 akči (a gdje se je kupilo po domaćinstvu 70 akči), kasnije je povećana na 40, a pri kraju njegove vladavine na 70 akči. Za vrijeme Mehmeda III iznosila je 140 akči, a u doba Murata IV 232 akče. Ako se pak tome dodaju ostali troškovi, onda je ukupno iznosila 400 akči. Ovo naglo opadanje finansijske snage donekle je zaustavljeno energičnom i dobrom upravom Mehmed-paše Čuprilića i sina mu Fazil Ahmed-paše. Poraz pod Bečom 1683 i gubitak velikih i bogatih područja te ratovi koji su trajali do konca XVII vijeka još su više iscrpli ekonomsku snagu države. I bilo je potrebno povećati džizju koja je i onako bila visoka. Tada je u čitavoj zemlji zaveden jedan sistem u pogledu džizje, kao što smo to gore spomenuli.

Određeno je da bogatiji plaćaju na ime džizje 4 dukata, srednji stalež 2 dukata, a siromašni 1 dukat, odnosno iznos koji odgovara tome. I po tome se uglavnom postupalo do druge polovice XIX vijeka s tom razlikom, što je nekad iznos džizje bio nešto manji od stvarne vrijednosti dukata. Osim toga visina džizje ne označava se više u akćama nego u groševima, odnosno u parama. A pošto je vrijednost groša padala, to je džizja u tom omjeru povećavana. Dok je džizja 1690 godine po najnižoj stopi iznosila 2½ groša, polovicom XIX vijeka ona je bila 15 groša, kao što ćemo detaljno vidjeti kad budemo govorili o visini džizje u toku turskog perioda. Ovdje možemo napomenuti samo to, da je povećanje u toku XVIII vijeka, računajući prema grošu, bilo neosjetno, jer je u ovom vijeku pove-

¹⁰¹ Vidi dokumente br. 5, 10, 11.

ćana samo jednom i to na 2¼ groša, računajući najnižu stopu. Naglo i stalno povećanje nastupilo je u prvoj polovici XIX vijeka, kao što ćemo to vidjeti u slijedećem broju Priloga.

Što se tiče sakupljača džizje, njih je određivala centralna vlast. U XVI i prvoj polovici XVII vijeka ovu su dužnost vršili većinom konjanici na dvoru, zvani »kapukulu süvarileri«. Kada bi naime sultan Sulejman Zakonodavac išao na vojnu, odvajao bi od njih 300 ljudi te bi ih držao uza se za čuvanje svoje kancelarije. I oni su nazivani »mülâzim«-i. A kada bi se vratio s vojne, kao nagradu za njihovu službu, davao bi im upravu nad nekim carskim vakufima i jednogodišnju upravu nad većim mukatama i druge službe, kao što je ubiranje džizje. Ali se je pazilo da oni te dužnosti vrše savjesno i da ne bude zloupotreba. To je kasnije dobilo zakonsku snagu i postalo pravilom.¹⁰²

Ovdje ćemo donijeti u prevodu jednu carsku zapovijest od 15-V-1572 godine, koju je u originalu donio İsmail Hakki Uzunçarşılı u svom djelu »Kapukulu ocakları«, (II, str. 227—229). Iz te se zapovijesti vidi, kakve su direktive davane tim mulazimima prilikom njihovog odašiljanja za kupljenje džizje. Ta zapovijest glasi:

»Neka se napiše carska zapovijest (nişan-ı humâyûn) kako slijedi:

S obzirom da je sada potrebno da se prikupi od nemuslimana Solunskog vilajeta harač, koji je za njih postao obavezan 977 godine (1569/70), to su postavljani i upućeni: kao povjerenik (emin) ponos vršnjaka i drugova Ali sin Ibrahimov, povjerenik za čohu janičara visokog dvora (Dergâ-ı âli yeniçerilerinin çuhaşı emini), koji pripada 120 odredu (bölük) mojih silahdara (silahdar, silihdar) i ima dnevnicu (ulûfe) od 20 akči, a kao pisar Osman sin Timurov, koji pripada 173 odredu spahijskih sinova (ebnay-i sipahiyan) i ima dnevnicu od 21 akču. Spomenutima je predat defter od džizje (cizye defteri), koja je prikupljena u navedenoj godini.

Zapovijedio sam ovo: Kada stigne moja časna zapovijest, neka spomenute moje sluge prema haračkom defteru sa carskim znakom (nişanlı haraç defteri) koji im je dat u ruke skupe harač u sudu posredstvom kadija dotičnog mjesta od nemuslimana, koji se nalaze u navedenom vilajetu koji ima da daju harač (haraç-gûzar). Neka i oni sami naprave poseban defter, kao što je defter koji je njima predat, a i kadije sa svoje strane neka naprave defter. Kada stvar bude gotova, neka kadije uporede defter koji su sami pisali s defterom haračlija i pošto ga isprave neka ga potpišu i sa spomenutim mojim slugama i s vrijednim ljudima pošalju na moju Portu.

Pošto spomenute moje sluge uzmu harač od nemuslimana prema prošlogodišnjem defteru, neka od svakog nemuslimana, osim džizje, uzmu po 3 akče, od toga neka 1 akču zadrže za moju carsku (državnu) blagajnu (hizâne-i âmire), a od 2 akče koje preostaju neka jednu akču uzme moj sluga povjerenik, a jednu akču moj sluga pisar i neka s tim raspoložu. Od ovoga neka ne uzimaju više ni jednu

¹⁰² O njihovim dužnostima I. H. Uzunçarşılı veli ovo:

»Službe dvorske konjice (Kapukulu süvarileri) za vrijeme rata i mira u XVI vijeku bile su dužnosti: pisar u finansijama (maliye kâtipliği), pisar kod divana (divan kâtipliği) i kod tržnog nadzorništva (ihtisap kâtipliği), povjerenik i pisar kod fiskusa opšteg i carskog (bey-tülmal-ı amme ve hassa emin ve kâtipliği) pisar za vanredne namete (avâriz kâtibi) i poštu (nüzil kâtibi) i tome slično; zatim prikupljanje raznih poreza i pristojbi (na pr. »bağ resmi«, »âdet-i agname«, »resm-i ağıl« i »cizye«), povjerenik za ovčarinu (koyun emini).« — Kapukulu ocakları, II, str. 156—158.

akću. I neka ne uzimaju ni jednu akću u vidu poklona (poklon), počkaja (počkay), darova (hedäya) niti na ime pristojbe na vrata (tj. na kuću — »kapu hakkî). Neka im se ne dopusti da to uzimaju.

Spomenutim mojim slugama dat je u rebiul-ahiru 980 godine (počinje 11-VIII-1572) rok od 3 mjeseca. Potrebno je da skupljeni novac od harača donesu u datom roku i da ga predaju državnoj blagajni. Neka taj rok ne prekoračuju.

Sandžakbeg dotičnog mjesta te subaše, zaimi, posjednici timara i ljudi koji stoje na njihovim mjestima neka prema potrebi pomognu u dovođenju nemuslimana radi skupljanja harača. Ali pod tim izgovorom neka od raje ne uzimaju novac niti nagradu (ağırlik), neka im kadije ne dopuste da to uzimaju. Međutim ako, suprotno mom časnom naređenju o ovom predmetu, budu od raje uzimali novac, a vilajetske kadije o tom ne izvijeste, neće se spasiti time što će biti razriješeni i trajno odbačeni, nego će biti kažnjeni, to da znaju.

Ako se od prikupljenog haračkog novca nađe falsifikovanog i nevaljalog novca, te bude potrebno da se izmjeri i pregleda (taylatmak), neka ne dopuste da harčlije taj novac mjere i pregledaju, nego neka dadu stručnjacima da oni izmjere i pregledaju i neka uzmu ispravan novac. Ali pod tim izgovorom, protivno naređenju, neka im ne uzimaju novaca.

Kada se s haračom završi te bude potrebno da novac dobiven od njega dođe u državnu kasu, vilajetske kadije treba da se postaraju i da navedenim mojim slugama kako treba pomognu i da im pruže zaštitu, da bi mogli proći kroz opasna i sumnjiva mjesta i da bi na konacima imali stražu preko noći. U protivnom šteta će se namiriti od vilajetskih kadija. Tako da znaju.

Upošte od raje neka ne uzimaju više novaca nego onoliko koliko im je harač u defteru upisan i ono što je određeno po 3 akće pristojbe na kuću (resm-i hâne). Neka im kadije ne dopuste da uzmu. Ako pak sandžakbegovi ljudi, subaše i posjednici timara, pod izgovorom: Mi smo doveli raju i pomogli da oni predaju svoj harač, budu od njih uzeli novac, a vi kadije ne budete to spriječili i ne budete zapisali imena onih koji se od toga ne budu ustegnuli i o tom ne budete izvijestili, neće vam isprika ni na kakav način biti uvažena. Koliko haračlije koje tamo dođu i drugi, suprotno mom časnom naređenju, budu uzeli novaca od raje, toliko će se bez ikakva manjka od vas nadoknaditi. I pošto to bude natrag dato njihovim vlasnicima, vi se nećete spasiti s tim što ćete biti razriješeni i stalno odbačeni, nego ćete biti i kažnjeni raznim kaznama. Prema tome treba da se postarate i da ne propustite ni jedan čas u pogledu zaštite raje. A vi koji ste haračlije, ako budete od raje uzimali novaca više od mog časnom naređenja, ni vaša se isprika neće uvažiti ni na kakav način i nećete se spasiti samo time što će vam se odbiti plata (ulûfe), nego ćete biti i degradirani (hakaret olunursunuz). To treba da znate.

Harački defter neka ne bude s potpisom naiba (zastupnik kadije), nego neka bude s potpisom kadije.

Ako haračlije ne donesu novac od harača na prvi dan proljeća i ne predaju državnoj kasi, plate će im biti odsječene. To znajte. A vi kadije, ako moje sluge haračlije ne budete poslali i uputili s novcem na moju Portu, znajte da se neće zadovoljiti s vašim razrešenjem i trajnim odbacivanjem, nego ćete biti izloženi raznim neugodnostima. Prema tome da se pobrinete i da budete na oprezu. Tako da znate.

Pisano 2 muharema 980 godine« (15-V-1572).¹⁰³

¹⁰³ Isto, str. 227—229. — Uzunčaršili je donio još jednu sličnu carsku zapovijest od 980/1573 godine, samo što je ova upola kraća i odnosi se na Valonu. Cit., str. 229—230. — Fezleke, I, 223.

Ustupanje ovih dužnosti navedenim mulazimima ograničavalo se u početku samo na vrijeme rata, a od 1591. godine protegnuto je i na vrijeme mira. Oni koji bi bili izdvojeni za mulazime služili bi jednu godinu kod divana vršeći dužnost u kancelarijama vezira koji su dolazili na divan. Na kraju godine, kao što se to vidi iz gornje zapovijesti, davali bi se defteri od džizje po dvojici od njih, od kojih bi jedan bio povjerenik (emin), a drugi pisar (kâtib), te bi se slali da kupe džizju na određenom području. U tom svojstvu oni su nazivani džizjedarima (cizyedar) ili haračlijama (haraççı) i njihova su imena upisivana u odjeljenju koje je vodilo evidenciju o džizji. Na povratku oni su polagali obračun o prikupljenoj džizji. Kao nagradu za svoj rad dobivali su od svake džizje po 10 akči pod imenom »gulamiye«. Kasnije njihov se broj od 300 popeo na 700—800 osoba.

Jedno vrijeme, zbog ratova na istoku, defteri od džizje su davani nekolicini spahija, što je pretstavljalo veće opterećenje za narod. Osim toga počeli su se ovi defteri prodavati u Carigradu. Godine 1592. nastojalo se da se zavede stari način slanja na teren po dvojicu spahija, ali se to nije moglo ostvariti, jer zbog toga istom što nije nastala buna.¹⁰⁴

Kasnije su nastale druge zloupotrebe. Liste od džizje izdavane su spahijama pod zakup (iltizam), a oni su ih odmah i ne uputivši se na teren prodavali drugima za gotov novac i predavali odgovarajuću sumu državnoj kasi. Time bi bez ikakva truda izvlačili za se korist. Oni koji bi kupili liste od džizje (cizye kağıdı) ili harača (haraç kağıdı), dali bi da se na tim listama napiše iznos koji su oni dali. Zatim bi isposlovali pismenu zapovijest i s njom išli na teren. Na taj je način raja prisiljavana da daje ustvari dvije nagrade.¹⁰⁵

Za vrijeme velikog vezira Javuz Ali-paše 1603. godine ukinut je ovakav način ubiranja džizje, zabranjeno je prodavanje haračkih deftera i data su uputstva, da se ubuduće ne smije uzimati više od 10 akči na ime »gulamiye«.

Konjanici iz Istanbula, koji su se nelazili razasuti po Anadoliji i Rumeliji, stavili su prigovor Divanu, da prihod od »gulamiye« imaju samo oni koji su u Istanbulu i tražili da se podijeli na sve. Zbog trajanja ratova njima se moralo udovoljiti.¹⁰⁶

Za vrijeme Murata IV, u doba velikog vezira Hf. Ahmed-paše, spahijama su davate razne dužnosti i to bez jamca i na 6 mjeseci. Ovo je stanje dovelo dotle, da je poremećeno blagajničko poslovanje i nije se mogla voditi tačna evidencija o državnim prihodima. Pošto se je brzo uvidjela štetnost ovoga, to je 1626. godine dokinut takav način zakupa.¹⁰⁷

Najposlije 1631. godine sultan Murat IV je naredio, da se spahijama ne daju druge dužnosti osim onih koje su davane za vrijeme Sulejmana Zakonodavca. Spahije su se tome usprotivile, te su se bili iskupili na trgu Sultan Ahmed. Ali uz podršku janičara, koji su izrazili privrženost sultanu, ovaj je istup spahija suzbijen i kolovođe pobijene.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Selaniki tarihi, str. 324.

¹⁰⁵ Naima tarihi, II, str. 39.

¹⁰⁶ Vekayi-i tarihiye, list 90; Naima tarihi, I, 362.

¹⁰⁷ Naima tarihi, II, str. 440.

¹⁰⁸ Opširnije o toj pobuni spahija u Istanbulu vidi: I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, III, Ankara 1951, str. 192—195.

Poslije ovoga spahijama se više nisu davali defteri od džizje. Mjesto toga podijeljeno je svima po 6 groša na ime »gulamiye«. Ovako se postupalo dvije godine, a onda je i to dokinuto i njima se više nije ništa davalo osim prinadležnosti.¹⁰⁹

Međutim u jednom beratu od 1633 godine, na koji sam naišao u sidžilu bitoljskog kadije, kao džizjedari u Bitolju određeni su dvojica iz redova »sipahi ođlanlari« i to jedan kao povjerenik a drugi kao pisar.¹¹⁰ Ali u kasnijim dokumentima do kojih sam došao nema više spomena o njima.

U beratu od 1694 spominje se kao džizjedar u Bosanskom ejaletu neki Fazlulah-aga.¹¹¹ Godine 1729 ova je dužnost prepuštena Šehri Muhamedagi. Iz murasele sarajevskog kadije Ibrahimida vidimo, da je on kupljenje džizje u sarajevskom kadiluku ustupio nekom Osmanagi iz Sarajeva.¹¹²

Beratom od 1732 godine postavljen je za džizjedara u Bosanskom ejaletu bosanski defterdar Mustafa.¹¹³

Iz svih daljih dokumenata XVIII i XIX vijeka može se konstatovati, da je dužnost kupljenja džizje stalno povjeravana bosanskim valijama. Za vrijeme Ali-paše Stočevića njemu je bilo prepušteno kupljenje džizje u Hercegovini.

Valije su tu dužnost prenosile na muteselime, kapetane i druge i to većinom putem zakupa. Svaki ovaj zakupac dobivao je pismeno ovlaštenje da može kupiti džizju. A on sam je imao da dađe potvrdu o zaduženju, koju je osim njega potpisivao njegov jamac, koji je garantovao sa svojim imetkom da će namiriti sav dug, ukoliko ga dotični zakupac ne bi isplatio u određenom roku.¹¹⁴

Ali imamo više bujuruldija bos. valija, naročito iz XVIII vijeka, u kojima se navodi da se kupljene džizje ustupa pojedinim funkcionerima putem povjereništva.

Godine 1841 dokinuto je kupljenje džizje putem zakupa, jer su zakupci vršili zloupotrebe i naplaćivali više nego što je propisano. U bujuruldiji Bosanskog divana od te godine kaže se da su zakupci mjesto 15 groša, koliko je tada džizja iznosila u Bosni, naplaćivali negdje po 21 groš. Tom prilikom je riješeno, da se džizja kupi preko povjerenika i da se odredi toliki broj, da je mogu pokupiti za jedan mjesec dana.

¹⁰⁹ Naima tarihi, III, str. 118. — I. H. Uzunçarşılı, Kapukulu ocakları, II, str. 158—161.

¹¹⁰ Vidi dokumenat br. 1.

¹¹¹ Vidi dokumenat br. 4.

¹¹² Prevod murasele glasi:

Ponosu vršnjaka Osman-agi, stanovniku grada Sarajeva,

Nakon pozdrava izvještava se ovo: Kupljenje džizje od nemuslimana, koji se nalaze u Bosanskom ejaletu, za račun ove 1142 godine, ustupljeno je ponosu vršnjaka i plemenitih ljudi Šehri Muhamedagi, neka mu vrijednost bude povećana, u smislu berata koji se nalazi kod njega. Pošto je on tebi prepustio džizju nemuslimana, koji su nastanjeni samo u navedenom gradu i njegovoj okolici, to je na traženje napisana i poslana ova murasela.

Kada ti dode, potrebno je da se prema uslovima carskog berata postarate da skupite i uberete šeriatske džizje, koje su obavezne za nemuslimane koji se nalaze u navedenom kadiluku i njegovoj okolici, ali s tim da niko ne ostane izvan deftera. Treba da se čuvate od svakog stava i postupka, koji bi bio suprotan uzvišenom časnom beratu, i od gubitka džizjanskog prihoda.

Pisano 16 redžepa 1141 godine (15-I-1729).«

Gazi Husrevbegova biblioteka, dokumenat br. 526.

¹¹³ Vidi dokumenat br. 4.

¹¹⁴ U slijedećem broju naših Priloga navešćemo radi primjera takva dva dokumenta.

Svi područni organi kao i seoske starješine bili su dužni pružiti svoju pomoć u kupljenju džizje. Na nekim mjestima sami su knezovi ubirali džizju i predavali novac državnoj blagajni.¹¹⁵

O svim poslovima oko džizje obavještavane su kadije, kako od strane centralne vlasti tako isto i od valija. A i sami džizjedari i oni koji su u njihovo ime naplaćivali džizju direktno od naroda bili su dužni da prethodno izvijeste nadležnog kadiju. Kao nadzorni organi, kadije su bili dužni voditi brigu o tome da se džizja kupi prema uputstvima datim u fermanima i beratima. U svim dokumentima skreće se pažnja kadijama, da spriječe svaki samovoljan postupak koji bi bio u suprotnosti s carskim zapovijestima.

Na ovo pitanje mi ćemo se ponovo osvrnuti u drugom dijelu našeg rada. Tom prilikom ćemo se zabaviti i problemom na kakav je otpor u narodu nailazilo samo kupljenje džizje.

Ovdje možemo spomenuti samo to, da je svako odbijanje davanja džizje smatramo kao akt neposlušnosti i nepriznavanja vrhovne vlasti. Ako je čitavo jedno područje otkazalo davanje džizje, protiv njega su poduzimani vojni pohodi. Tako su u prvoj polovici XVIII vijeka često slate vojske protiv Crne Gore, da bi je prisilile na plaćanja harača, što ćemo iznijeti u posebnom radu.

VISINA DŽIZJE

U pogledu visine džizje postoje među šriatskim pravnicima različita mišljenja. Pretstavnici hanefijske pravne škole stoje na stanovištu, da džizju treba odrediti prema imovnom stanju obveznika. Bogatiji ljudi treba da dadu godišnje sumu u vrijednosti od 48 srebrenih dirhema, srednji stalež po 24 dirhema srebra, a siromašni po 12 dirhema.¹¹⁶ Oni to temelje na onome kako je drugi halifa Omer postupio u Iraku. Prema Ebu Jusufu u prvu kategoriju bogatih spadaju: mjenjači, manufakturalisti, veleposjednici, veliki trgovci, liječnici i njima slični bogataši čiji godišnji prihod iznosi 10.000 dirhema. U treću kategoriju spadaju oni, koji sa svojim ličnim radom stiču i zarađuju, kao što su krojači, bojadije, cipelari i njima slični, čiji je prihod ispod 200 dirhema. Drugu kategoriju sačinjavaju trgovci, zanačije i drugi, koji po svom imovnom stanju spadaju u srednji stalež i čiji je godišnji prihod od 200 — 10.000 dirhema.¹¹⁷

Pretstavnik malikijske pravne škole Malik b. Enes veli da se ne može odrediti ni minimum ni maksimum. To treba prepustiti mišljenju državnih upravljača da oni prema prilikama odrede visinu džizje.¹¹⁸

¹¹⁵ U Orijentalnom institutu u Sarajevu imamo dvije potvrde od 1670 i 1671 godine (dokumenat br. 1081 i 1082), kojim se potvrđuje da je Juro Dragičević, knez sela Čečle u Poljicima, predao harač svoga sela bosanskoj blagajni.

¹¹⁶ Ebu Jusuf to formuliše ovako: »Džizja je obavezna za muškarce, a ne za žene i djecu. Bogat čovjek je dužan dati 48 dirhema, onaj koji je srednjeg imovnog stanja 24 dirhema, a siromah koji sobom obrađuje zemlju 12 dirhema.« — Ebu Jusuf, cit., str. 122.

Maverdi govoreći o tom klasificiranju na tri klase primjećuje da se tim određivanjem minimuma i maksimuma onemogućuje državnim rukovodiocima da oni prema prilikama određuju visinu džizje. On smatra da to treba prepustiti njihovoj ocjeni. — Cit. djelo, str. 137.

¹¹⁷ Ibidem, str. 123—4.

¹¹⁸ Maverdi, cit., str. 137—8.

Ibni Rušd kaže, da Malik smatra obaveznom količinom za bogatije 4 dukata, a za druge 40 dirhema srebra, a uz to i hrana prolaznicima muslimanima za tri dana. Prema tome ne bi trebalo biti ni manje ni više. — Ibnu Rušd, cit., str. 326.

Maverdi ističe, da je drugi halifa Omer napravio sporazum s hrišćanima Sirije, da oni ugošćuju tri dana one muslimane koji budu putovali kroz njihova mjesta i da im daju hranu koju i sami jedu. Osim toga da im dadu mjesta za njihove konje, ali bez davanja ječma.

Pretstavnik šafiijske pravne škole Muhamed b. Idris ističe da je minimum džizje jedan dukat, a što se tiče maksimuma, to je stvar koju treba da utvrde državni rukovodioci. Osim toga oni ima da riješe, da li će se naplaćivati od svakog podjednako ili će se praviti razlika prema imovnom stanju.¹¹⁹

Pretstavnik hambelijske pravne škole Ahmed b. Hanbel zastupa mišljenje, da se na ime džizje ima uzimati samo jedan dukat, kako je to u doba Muhameda određeno za Jemen. On smatra da džizja ne treba da bude ni manja ni viša od tog iznosa.¹²⁰

Jedan od istaknutih šeriatskih pravnik Sevri navodi, da visinu džizje treba da odredi vladar. On to svoje mišljenje motivije time, da niti u Kur'anu, niti u Sunetu, kao glavnim izvorima šeriatskog prava, nema kategoričnog propisa o visini džizje.¹²¹

U Osmanlijskoj imperiji, a naročito u njenom evropskom dijelu, kod utvrđivanja pravnih normi uzimala se u obzir hanefijska pravna škola. Prema tome pri određivanju visine džizje trebalo je praviti razliku između obveznika s obzirom na njihovo imovno stanje. Međutim to nije bio uvijek slučaj. Nekada je određivana džizja za sve podjednako, što je svakako bilo nepravilno i teško za siromašnije. I to je izazivalo nezadovoljstvo, koje je i sama država morala na neki način ublažavati.

Tako je bilo slučajeva da se odredi jedan iznos od osobe, ali ipak da ne daju svi podjednako. To bi se postiglo na taj način, što bi se utvrdilo koliko ima na pr. u jednom selu obveznika džizje i koliko sumu prema tome treba da dade dotično selo. A onda bi sami ti mještani napravili između sebe razrez uzevši u obzir tri klase prema materijalnim mogućnostima.

U kanun-nami za Jeni-il od 991 godine (= 1583.) se navodi, da je džizja u doba sultana Sulejmana iznosila 25 akči za svakog bez obzira na njegovo imovno stanje. Kasnije je to izmijenjeno na gore izloženi način. I ovaj sistem primjenjivan je sve do navedene godine, samo je džizja dva puta povećavana za pet akči prilikom stupanja na prijesto novog sultana, tako da je iznosila prije donošenja spomenute kanun-name 35 akči. A tada je povećana na 40 akči s motivacijom, da je 35 akči ispod šeriatskog minimuma. Sistem međusobnog razrezivanja ostao je i dalje na snazi.¹²²

Isto tako imamo u sidžilu bitoljskog kadije od 18 ramazana 1043 godine (18-III-1634.) registrovan jedan spor između dvije grupe jevreja u Bitolju o plaćanju džizje podjednako ili prema finansijskoj mogućnosti. Na osnovu podnesene fetve zaključeno je da se izvrši razrez unutar jevrejske zajednice prema prihodima pojedinaca, kako to predviđa hanefijska pravna škola.¹²³

¹¹⁹ Maverdi, cit., str. 138.

Muhamed b. Idris bazira ovo svoje stanovište na prvom određivanju džizje za Jemen 631 godine. — El-Hidaje, II, str. 136.

¹²⁰ Ibnu Rušd, cit., II, str.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Ö. L. Barkan, Kanunlar, str. 83, t. 24. — Ankara Tapu ve kadastro müdürlüğü, defter br. 138.

¹²³ Državni arhiv NR Makedonije, bitoljski sidžil br. 3, str. 63.

U istom sidžilu stoji da džizja jevreja u kadilucima Solun, Bitolj, Skoplje, Štip, Sidrekis (Sidrekastro — Demir-hisar), Serez, Tirhala, Jenişehir i Kostur (Kasrije) iznosi 763.610 akči, a «nev yafta» 60.000 akči.

Kao što ćemo vidjeti kasnije, kada je koncem XVII vijeka za čitavu zemlju jednoobrazno propisano da se džizja uzima prema imovnom stanju na tri klase, za periferijske vilajete određeno je da se uzima po najnižoj skali. Ali u dokumentima nailazimo na prigovore i u ovim krajevima, da nije pravo da svi jednako plaćaju. U vezi s tim daju se uputstva da se određena suma koju ima da dađe na pr. jedno selo razreže na stanovništvo prema finansijskoj mogućnosti pojedinaca.¹²⁴

Godine 1695/96 bilo je određeno da se razrez plaćanja džizje na pojedine krajeve izvrši po srednjoj skali, a da raja međusobno izvrši klasifikaciju na tri klase u srazmjeru 10 : 70 : 20.¹²⁵

Isto tako iz jednog fermama od 1754 godine vidimo, da je Numan-paša Čupričić 1714 godine utvrdio, da Crna Gora treba da dađe po najnižoj skali 1002 dukata na ime harača, a da je to kasnije povećano na 1010 dukata.¹²⁶

Kao što je na više mjesta istaknuto, džizja je lični porez koji se plaća po glavama. Ali i ovdje se bilo otpustanja. Mjesto od osobe džizja se je uzimala od kuće odnosno domaćinstva. To vidimo u nizu sandžaka u evropskom dijelu države i to u XVI i XVII vijeku.

Prema kanun-nami za Bosanski sandžak od 1530 godine derbendžije su u Bosni plaćali po 30 akči na ime džizje ali ne od osobe nego s kuće na kuću.¹²⁷

I u Crnoj Gori u doba Skenderbega Crnojevića plaćalo se od domaćinstva po 33 akče na ime carskog harača, U kanun-nami za Crnu Goru od 1523 godine kaže se ovo:

»Ranije kada je liva (sandžak) Crna Gora zauzeta, pa kada je popisana i defter načinjen, bili su nametnuti ušur (desetina), harač i ispendže. Kako je spomenuta liva neprohodna i krševita zemlja, pa raja nije u mogućnosti da daje ušur, harač, ispendže i druge dažbine, na svaku kuću i baštinu nametnuto je po 55 akči po vlaškom običaju. Od toga je određeno 33 akče za carsku blagajnu na ime harača, a 20 akči sandžakbegu umesto ušura i ispendže, a 2 akče za carske slugе koji dolaze da skupljaju glavarinu (džizju).«¹²⁸

Prema požeškoj kanun-nami od 1545 godine svaka je kuća plaćala na ime džizje po 50 akči. Te godine, veli se, raja je pristala da plaća na ime harača po 60 akči, ali pod uslovom da i dalje plaća od kuće. U navedenoj kanun-nami se veli ovo:

»Pošto je stari običaj kod raje požeškog vilajeta da daje u pogledu plativih obaveza na dan poznat u narodu pod imenom Hizr Iljas od svake kuće u ime harača pod nazivom resmi filuri (porez dukat) po 50 akči, kao i ranije, neka plaćaju svoje filurije u to vrijeme. Ali, pošto je shodno da se kao resmi filuri uzima po 60 akči, pa pošto su i pripadnici raje, čuvajući se da se ne stavi harač na svaku

¹²⁴ Orijentalni institut, sidžil br. 10, list 11.

¹²⁵ B. Ch. Nedkoff, Osmanli imparatorlugunda cizye, Belleten VIII, sv. 32, strana 640—644.

¹²⁶ Orijentalni institut, sidžil br. 13, strana 28—29.

¹²⁷ Branislav Đurđev, Kanun-nama za Bosanski sandžak iz 1530 godine, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1948, str. 192 i 197.

¹²⁸ Branislav Đurđev, Defteri za Crnogorski sandžak iz vremena Skender-bega Crnojevića, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, Sarajevo 1950, str. 12 i 14.

glavu, rekli ovako: »Ako se zapovedi da se uzme od svake kuće po jedan dukat po ranijem običaju, pristajemo da dobrovoljno dademo 60 akči kao »resm-i filuri«, to je zapovršeno da se uzima po 60 akči kao resmi filuri.«¹²⁹

Isto to imamo i u sremskoj kanun-nami od 1588-89 godine, samo što je njen iznos prije navedenog datuma bio 70 akči, a tada je povećana 80 akči. U toj kanun-nami stoji ovo: »Pošto je stari običaj da raja live (sandžaka) Srem daje na dan koji je u narodu poznat pod nazivom Đurđevdan (Hizr Iljas) od svake kuće u ime harača pod imenom »resmi filuri« po 70 akči, pa kako je posle toga, godine 996 (1588) on uzvišenom zapovješću povećan za 10 akči, neka daju za filuri od svake kuće 80 akči.«¹³⁰

U drugoj sremskoj kanun-nami iz doba sultana Murata III, koju je objavio Ö. L. Barkan, harač iznosi 80 akči. U njoj se i ne spominje koliko je iznosio prije.¹³¹

U kanun-nami za sandžak Lipovo od 962 godine (= 1554.) se navodi, da je raja ovoga područja po svom starom zakonu koji je važio prije dolaska Turaka svake godine na Mitrov-dan davala svom kralju po jedan mađarski dukat ili 100 peneza i to s kuće na kuću. To su zadržali i Turci i uzimali su isti iznos, samo što su oni pored toga uzimali još po 2 peneza za državnu kasu pod imenom pristojbe na kuću (resm-i hâne) i po 2 peneza za povjerenika (emin) i pisara (kâtib), koji su kupili ovaj porez.

Taj iznos plaćala je svaka kuća, bilo da u njoj živi samo jedan rajetin, bilo da u zajednici s ocem žive sinovi, bilo da u zajednici u kući žive dva tri brata, ali pod uslovom da zajedno jedu, siju i privređuju. Ali ako zasebno siju i privređuju, bili to braća ili sinovi, onda i oni ima da daju po 106 peneza na ime harača (tj. 53 akče), pa makar i stanovali u jednoj kući. Za druge zadrugare osim sinova i braće bilo je propisano da moraju davati zasebno, pa makar i živili zajedno.¹³²

Prema jednoj kanun-nami za sandžake Budim, Ostrogon, Hatvan i Novi Grad iz doba Sulejmana Zakonodavca harač je iznosio 50 akči i to za raju — kako u varoši tako i na selu — čiji je prihod iznosio 300 akči. Kod utvrđivanja ovoga prihoda nije se uzimala u obzir kuća vinograd i njiva nego samo prihod od stoke i vina. Oni čiji je prihod bio ispod 300 akči nisu davali ništa. Ako su u jednoj kući bila tri, četiri brata ili više, a svaki je zasebno imao prihoda 300 akči, onda je svaki trebao dati po 50 akči harača.¹³³

¹²⁹ U navedenoj kanun-nami se dalje veli: »Pošto je kod raje, koja je u spomenutom vilajetu, ustaljeni običaj da pri odlasku svojih begova na vojnički pohod daju od svake kuće po 50 akči kao vojnici (sefer harci), zavedeno je takode po 60 akči kao ratni dukat (sefer filurisi), jer su otsada obavezni da daju i vojnici po 60 akči od svake kuće, ako nastane veličanstveni vojnički pohod i Njegovo Veličanstvo Suvereni Padišah lično blagoizvoli poći na pobedonosni ratni pohod.« — Br. Đurđev, Požeška kanun-nama iz 1545 godine, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1946, str. 130—131 i 134.

¹³⁰ I u ovoj kanun-nami se govori o ratnom porezu: »Pošto je uobičajeno da se daje pod imenom »sefer harci« (trošak za vojni pohod, vojnica) 60 akči od svake kuće, spomenuti »sefer filurisi« (vonicu) takode neka daju po starom načinu.« Znači da ovaj porez nije povećan, kao što je to slučaj kod džizje. — Br. Đurđev, Sremska kanun-nama iz 1588—9 godine, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1949—50, str. 271 i 277.

¹³¹ Ö. L. Barkan, Kanunlar, str. 306, t. 1.

¹³² Svaka ona kuća koja je bila dužna dati jedan dukat caru, kako je to gore izneseno, imala je da daje još 100 peneza na ime ispendže i to u dvije rate po 50 peneza. — (Ö. L. Barkan, Kanunlar, str. 322, t. 1—2. — Istanbul, Başvekalet arşivi, defter br. 88.

¹³³ Ö. L. Barkan, cit., str. 300—301, t. 1—2. — Istanbul, Başv. arşivi, defter br. 226.

Isto je tako bilo propisano i za sandžake Kopan i Šimontorna. Ali stupanjem na prijesto Selima II džizja je povišena na 60 akči.¹³⁴

I prema kanun-nami za sandžake Čanat i Đula od 1566 godine džizja je za vrijeme sultana Sulejmana iznosila 50 akči ili 100 peneza. Prilikom stupanja na prijesto Selima II povećana je za 10 akči, te je iznosila 120 peneza (sa dodatkom od 6 peneza: 2 za »resm-i hane«, 2 za povjerenika i 2 za pisara). I u ovoj kanun-nami izričito stoji da se uzima s kuće na kuću, bez obzira na broj ukućana, samo ako žive u zajedničkom kućanstvu. Ako su djeca ili braća odvojeno živili i privredovali, davali su džizju zasebno.¹³⁵

U kanun-nami za sandžak Hatvan iz doba Murata III potvrđuje se da je džizja u doba Sulejmana iznosila 50 akči, a za vrijeme Selima II 60 akči. Taj je iznos povećan na 66 akči prilikom stupanja na prijesto Murata III. Obaveza davanja ovoga harača odnosno džizje padala je na one koji su imali 300 akči prihoda od stoke i vina, a nije se džizja uzimala od onih koji nisu imali tolikog prihoda.¹³⁶

U doba sultana Ahmeda I (1603—1617.) u Sofijskom sandžaku svaka je kuća na ime džizje davala po 200 akči godišnje.¹³⁷

Prema jednom beratu od 2 rebiul-evela 1043 godine (6-IX-1633.) u Bitoljskom vilajetu svaka je kuća plaćala na ime džizje po 232 akče.

Tu se naročito skreće pažnja pobiračima džizje, povjereniku (emin) i pisaru (kâtib), da prilikom sastavljanja novog deftera ne bi izostavljali kuće bogatih sela, a stavljali teret na siromašnija sela.¹³⁸

I na otoku Kipru džizja se je uzimala s kuće na kuću, a iznosila je 1673 godine 450 akči.¹³⁹

Kao što se iz navedenih podataka vidi, uzimanje džizje od domaćinstava, a ne po glavama, bilo je isključivo u evropskom dijelu Osmanlijske carevine.

I u pogledu visine džizje nije se postupalo po hanefijskoj pravnoj školi nego prema ekonomskim i političkim uslovima. Država je morala voditi računa o ekonomskoj snazi pojedinih krajeva uzimajući pri tom u obzir i političke momente, naročito u perifernim područjima.

Drugi važan faktor pri određivanju džizje bila je finansijska moć države i njene potrebe, naročito za vojsku i stalne vojne operacije. Dok je država napredovala i jačala se finansijski dobivanjem novih područja, opterećenje masa moglo je da bude srazmjerno manje. Ali već u drugoj polovici XVI vijeka počeli su se pokazivati poremećaji unutar prostrane države, koji su dolazili kao posljedica

¹³⁴ Oni koji su bili dužni davati džizju davali su mjesto ispendže »resmi kapu« u dvije rate po 25 akči (na Đurdevdan i Mitrovdan). — Ö. L. Barkan, cit., str. 319—320, t. 1—6.

¹³⁵ Ö. L. Barkan, cit., str. 318, t. 1.

Osim toga se dodaje, da onaj koji daje džizju treba da daje i 100 peneza gospodaru zemlje (sahib-i arz). — Cit., str. 319, t. 2.

¹³⁶ Ko može da daje džizju, veli se u ovoj kanun-nami, taj treba da daje svome spahiji na ime pristojbe »resm-i kapu« na Đurdevdan i Mitrovdan po 25 akči ispendže, — Ö. L. Barkan, cit., str. 316, t. 1—2. — Istanbul, Başvekalet arşivi, defter br. 256.

¹³⁷ Nedkof, cit., str. 625. — Ichtschieff, Perioditschesko spissanie, dokumenat od 1617.

¹³⁸ Državni arhiv NR Makedonije, bitoljski sidžil broj 3, str. 230. — Na str. 211 istog sidžila ima berat od 5 ramazana 1043 g. (5-III-1634) za Tetimej Manastir (za bitoljsku okolicu) koji je skoro istog sadržaja.

¹³⁹ Navedene godine naplaćeno je od 12.029 kuća 54 tovara i 13.050 akči. — Nedkof, cit., str. 625. — Franz Babinger, Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha, Berlin 1931, dok. VIII—XVII.

slabljenja finansijske snage. Od vremena do vremena poduzimane su razne mjere, nekad s izvjesnim uspjehom, a nekada su one ublažavale samo momentane poteškoće. U takvim prilikama dolazilo je do povećanja džizje, jer je ona predstavljala jedan od najvažnijih državnih prihoda.

U doba finansijske krize trebalo je iznalaziti izvore prihoda. Međutim svako povećanje tereta teško je pogadalo narodne mase i stvaralo kod njih nerazpoloženje. Zato se je centralna vlast borila protiv povećanja daća spahijama i uvođenja novih, ukoliko je to bilo moguće, ali u pogledu povećanja državnih daća imala je sasvim drugi stav. Paralelno s padanjem vrijednosti novca država je povećavala poreze koje je sama ubirala i uvijek je za to nalazila dovoljno opravdanja. Tako se je postepeno povećavao i iznos džizje prema vrijednosti zlatnog novca.

Prema kanun-nami za vilajet Kajseri od 916 = 1500 godine džizja je iznosila 26 akči. Ako se uzme u obzir, da se je tada od 100 dirhema srebra kovalo 426 akči,¹⁴⁰ onda to znači da je džizja bila za polovinu manja od šeriatkog minimuma od 12 dirhema srebra. Ali se više nije moglo ni staviti, jer je tada jedna ovca vrijedila 14—15 akči, a obična dnevnicica oko 2 akće.

Koliko je džizja iznosila prije toga ne znamo. Ali svakako bila je manja s obzirom na vrijednost novca u odnosu na srebro. Prema onome kako navodi Dr. Mustafa Akdağ, taj se je odnos kretao ovako: U doba Orhana od 100 dirhema srebra pravljeno je 269 akči, za vrijeme Mehmeda Čelebije taj je broj smanjen na 266,5 akči, a u doba Murata II opet povećan na 320 akči, zatim smanjen na 290,7 akči i opet povećan na 306,1 akči, a 1450 godine čak na 375 akči. U doba Mehmeda II Fatih od 100 dirhema srebra izrađivano je 1426 godine 300 akči, što znači da je vrijednost akće porasla. Godine 1470 imamo od 100 dirhema srebra 337 akči, a kasnije se penje na 400 akči. Godine 1477 vrijednost akće je povećana, od 100 dirhema srebra kovano je 280 akči pod nazivom »cedid akçe« (nova akča). Ali 1481 godine vrijednost njena ponovo opada, od 100 dirhema srebra dobiva se 426,5 akči.¹⁴¹

Kada je sultan Selim osvojio Siriju, džizja je određena u iznosu od 20 akči.¹⁴² U njegovo doba od 100 dirhema srebra kovano je 400 akči. Godine 1512 bilo je povećano na 457 akči, ali je 1516 godine opet smanjeno na 400 akči. Tada su u Bosni sinovi, braća i rođaci vojnuka plaćali na svaku osobu po 30 akči kao ekvivalent za džizju (bedel-i cizye). Ali ovo je važno samo za njih, oni osim ovoga iznosa nisu ništa davali od svojih baština, jer su ubrajani u vojnički red kao rezerva vojnuka.¹⁴³ Koliko je u to vrijeme raja u Bosni davala na ime džizje, ne znamo; nemamo o tome izvornog materijala.

Prilikom stupanja na prijesto sultana Sulejmana džizja je povećana za 5 akči i iznosila je 25 akči, kao što smo to vidjeli kod sandžaka Jeni-il. Za vrijeme ovoga sultana od 100 dirhema srebra izrađivano je 457 akči.

Međutim u evropskom dijelu Osmanlijske carevine u sandžacima u kojima se je džizja uzimala od domaćinstva (kao što su Požega, Lipovo, Budim, Ostrogon, Hatvan, Kopan, Šimontorna, Čanat, Đula i drugi), taj je iznos bio duplo veći, tj.

¹⁴⁰ Ö. L. Barkan, cit., str. 57, t. 5.

¹⁴¹ Dr. Mustafa Akdağ, Osmanli imparatorlugunun kuruluş ve inkişaf devrinde Türkiyenin iktisadi vaziyeti, Belleten cilt XIII, Ankara 1949, str. 514—528.

¹⁴² Ö. L. Barkan, cit., str. 200, t. 4. — Istanbul, Başvekalet Arşivi, defter br. 973.

¹⁴³ Ö. L. Barkan, cit., str. 398, t. 16 i 17. — H. Šabanović, cit., str. 166.

50 akči. Tu ima više razloga. Na prvom mjestu džizja se nije uzimala od osobe nego od domaćinstva, što je za obveznike svakako povoljnije. U kanun-namama za dotična područja je istaknuto, da se je i prije Turaka uzimalo od svake kuće po 100 peneza, što čini 50 akči. Ali jedan od glavnih činilaca bio je svakako i bolji standart života u tim krajevima.

Iz požeške kanun-name vidimo, da se je u ovom sandžaku do 1545 godine plaćalo na ime džizje po 50 akči i da je te godine povećana na 60 akči. Navodno raja je pristala na to povećanje, samo da i dalje plaća od domaćinstva. U ostalim navedenim sandžacima iznos džizje nije mijenjan do kraja vladavine sultana Sulejmana. Mislim da su tu politički razlozi diktirali da se džizja ne povećava, jer su preko tih područja poduzimani vojni pohodi u pravcu sjevera i prema Beču.

Od godine 1548 nailazimo na povećanje džizje i u nekim dijelovima Male Azije. Tako prema kanun-nami za Šam od 955 = 1548 godine visina džizje iznosi 24 pare odnosno 48 akči. Isto to vidimo i kod sandžaka Čukur Abad. Šta više za Šam je kasnije povećano na 40 para.¹⁴⁴ Taj iznos je određen i kanun-namom za sandžak Safed od 963 = 1555 g.¹⁴⁵ Ali u većini drugih oblasti u doba Sulejmana Zakonodavca džizja je iznosila 25 akči.

Kako navodi Ismail Hakki Uzunčaršili, u to doba od 100 dirhema srebra izrađivano je 500 akči, a jedan dukat bio je 63 akče.

Godine 1564 državni prihodi iznosili su 183,088.000 akči, a rashodi 189,600.000 akči. To znači da je deficit iznosio oko šest i po miliona akči. Ali nastojanjem Sokolovića Mehmed-paše budžet je kasnije izravnat.

To je bio prvi deficit u Osmanlijskoj imperiji.¹⁴⁶

Kako je bio zaveden običaj da se prilikom stupanja na prijesto novog sultana (culûs) džizja poveća za 5 akči, to je dolaskom Selima II džizja povećana na 30 akči. Ali ta motivacija za povećanje džizje samo je vanjska forma, u suštini po srijedi su ekonomski razlozi. Iako je imperija tada bila na svojoj kulminaciji, stalni ratovi, raskoš, zavodjenje zakupa u kupljenju državnih prihoda i popuštanje discipline slabili su finansijsku snagu države. U doba Selima II od 100 dirhema srebra kovano je 525 akči, što znači da je vrijednost akče mnogo opala.¹⁴⁷

U onim oblastima gdje se je džizja uzimala od domaćinstva njen je iznos povećan na 60 akči. To vidimo u kanun-namama za sandžake Kopan, Šimontorna, Čanat, Đula i Hatvan.¹⁴⁸

Kada je 1574 godine došao na prijesto Murat III, džizja je povećana na 35 akči, a malo kasnije na 40 akči, iako je vrijednost akče nešto porasla. Kao razlog za ovo povećanje je navedeno, da je taj iznos ispod šeriatskog minimuma. U

¹⁴⁴ Ö. L. Barkan, cit., str. 226, t. 28.

¹⁴⁵ Ibidem, str. 230, t. 12.

¹⁴⁶ I. H. Uzunčaršili, Osmanlı tarihi, sv. III, str. 129—130. — M. Belin, Türkiye iktisadi tarihi hakkında tetkikler, İstanbul 1931, na turski preveo M. Zija, str. 106.

¹⁴⁷ Interesantan je podatak u kanun-nami za pristanište Tarablus od 979 = 1571 godine. Tu se veli, da je prilikom stupanja na prijesto Selima II džizja hrišćana u ovom mjestu povećana za 5 akči, a jevreja za 10 akči. Vjerovatno su jevreji u ovom pristaništu bili bogatiji. — Ö. L. Barkan, cit., str. 216, t. 16.

Prema kanun-nami za Elbasan od 977 godine (1569—70) cijene žitu i vinu u to doba kretale su se ovako: jedan tovar pšenice, boba i sočiva 36 akči; jedan tovar ječma, raži i prosa 24 akče; jedan tovar zobi 18 akči; jedna medra vina 5 akči. — Ömer Lutfi Barkan, Kanunlar, str. 293, t. 2.

¹⁴⁸ Ibidem, str. 219—220, t. 1—6 (Kopan i Šimontorna); str. 318, t. 1 (Čanat i Đula); str. 316, t. 1—2 (Hatvan).

početku njegove vlade od 100 dirhema srebra pravljeno je 435 akči, kasnije 525 akči i najposlije 800 akči. Ovo naglo opadanje vrijednosti akće jasno pokazuje, da je država preživljavala finansijsku krizu i da je to bio uzrok povećanju džizje.¹⁴⁹

U Srijemu, kako se to vidi iz kanun-name od 1588-89 godine, džizja je iznosila 70 akči, a tada je povećana na 80 akči.¹⁵⁰ Vjerovatno se je i u drugim oblastima gdje se je uzimalo od domaćinstva kupilo isto toliko. A to je upravo duplo od 35 i 40 akči, koliko se je u drugim vilajetima uzimalo od osobe.¹⁵¹

U ovom periodu težina akće smanjena je od 3 kirata na 2 ½ kirata i u tom srazmjeru je porasla vrijednost dukata. Jedan dukat iznosio je 70 akči. A kada je 992/1584 godine od 100 dirhema počelo da se pravi 800 akči, onda je dukat poskočio na 120 akči, a groš na 80 akči.¹⁵²

Zbog ratova s Perzijom (1578) i Austrijom (1591) i teškog finansijskog stanja u koji je država padala džizja je najposlije povećana na 70 akči. U fermanu upućenom 1592 godine u Anadoliju to se povećanje obrazlaže ovako:

»Džizja koja se sada uzima u zaštićenim zemljama ne odgovara šeriatskoj, nego je manja od nje. Ustvari po šeriatu, a to je i fetvom potvrđeno, od onog koji ima 10.000 dirhema ili više trebalo bi uzeti 48 dirhema, tj. 384 akće (48 × 8), od onog koji ima od 200—10.000 dirhema 24 dirhema, tj. 192 akće (24 × 8), a od onog koji ima manje od toga a može da radi i zarađuje 12 dirhema, tj. 96 akči (12 × 8). Ali s obzirom da je raja obavezna da bez nagrade vrši tolike dužnosti od običajnih tereta (tekâlif-i örfiye), ako bi se uzelo ovoliko, to raja ne bi mogla podnijeti njoj bi time bio učinjen zulum.«

Nakon tog obrazloženja u fermanu je određeno da se džizja poveća za 30 akči i to podjednako za svakoga. Osim toga istim fermanom dokinuto je odvojeno kupljenje pristojbe na vino, jer su se kod toga činile zloupotrebe, i određeno da se zajedno s džizjom kupi po 15 akči kao ekvivalent za navedenu pristojbu (bedel-i hamr).¹⁵³ Sve to ukupno iznosi 85 akči.¹⁵⁴ Ako se tome doda ono što je uzimano na ime »tefâvut-i hasene« (tj. po 2 akće računajući manje dukat i groš u korist drž. blagajne), zatim »gulamiye« (nagrada eminu i pisaru) i pristojbe za hudžet (hüccet akçesi), onda izlazi suma od 100 akči, što je trebalo kupiti od naroda u ovu svrhu.¹⁵⁵

Za vrijeme Mehmeda III (1594—1603) džizja je iznosila 140 akči. Turski istoričar Ismail Hakki Uzunçarşılı navodi, da je 1004 = 1595 godine za vrijeme velikog vezira Sinan-paše uzimano na ime džizje po 140 akči, a uz to da su džizjedari uzimali na ime svoga troška po 10 akči.¹⁵⁶ Dr. Mustafa Akdağ ističe, da su posjednici

¹⁴⁹ I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, sv. III, str. 130.

¹⁵⁰ Br. Đurđev, Sremska kanun-nama, str. 271 i 277.

¹⁵¹ U vilajetu Bitlis džizja je iznosila 55 akči. Ali za neke nahije koje su se nalazile u brdovitim krajevima gdje se zemlja slabo obrađuje određeno je na svaku osobu po 35 akči. Isto je tako propisano i za nahiju Adıldževaz s obzirom da se nalazi na granici. — Ö. L. Barkan, cit., str. 193, t. 2. — Ankara, Tapu ve ve kadaastro Umum müdürlüğü, defter br. 109.

¹⁵² I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, III, str. 130.

¹⁵³ Ankara, S. Sc. broj 4, str. 250 i 251.

¹⁵⁴ Od cigana hrišćana tražen je skoro dupli iznos (150 akči), što s drugim troškovima čini oko 200 akči. — Topkapı Müzesi Arsivi, Balıkesir S. Sc. broj 2, str. 116 i 181. — Dr. Mustafa Akdağ smatra da je to zbog toga, što oni nisu davali ništa na ime vanrednih nameta (avarız).

¹⁵⁵ Dr. M. Akdağ, cit., str. 558—9.

¹⁵⁶ I. H. Uzunçarşılı, Kapikulu ocaklari, II, str. 159, napomena 2.

lena (dirlik) i njihove vojvode, te zakupci, emini i drugi koji su nastupali u ime fiskusa uzimali od naroda nekoliko puta više nego što je bilo zakonom propisano. Zbog Dželalijških nereda u Anadoliji, šta više i u Rumeliji, opao je ugled vlasti i ona u tom pogledu nije mogla ništa učiniti.¹⁵⁷

Prilikom stupanja na prijesto Mehmeda III od jednog dirhema srebra pravljeno je 12 akči, te je pored svih mjera od strane Porte dukat skočio na 220 akči.

Kao posljedica unutarnjeg i vanjskog stanja, osjećala se nestašica novca u državnoj blagajni. Zbog toga je 1006/1598 godine uzeto iz dvorske riznice 300 tovara (yük) akči srebra i srebrenih stvari i u kovnici istopljeno, te je od jednog dirhema pravljeno 8 akči i otpočeto s kupljenjem manjkavih akči. Ali pošto to nije sprovedeno kako treba, to je dukat spao od 220 samo za 40 akči, tj. na 180 akči. Godine 1009/1600 pitanje novca je bolje riješeno, te je dukat oboren na 120, a groš na 80 akči.¹⁵⁸

Kada je došao na prijesto Ahmed I, pristupilo se važnim reformama u pogledu poreza, a između ostalog i džizje. Koliko je ovo bio težak problem vidi se najbolje iz fermana od 3 muharema 1013 god. (1-VI-1604). U njemu su iznesene mnoge nepravilnosti i protuzakonitosti onih koji su kupili razne poreze. Povjerenici džizje mjesto 140 akči uzimali su po 400 i 500 akči, po nekoliko godina oni nisu brisali iz deftera umrle nego su i za njih tražili džizju. Pobirači ovčarine naplaćivali su od jedne ovce po 5—6 akči nastojeći pri tom da uznu ovu pristojbu i od onih koji nisu imali ovaca s motivacijom da prema defteru imaju ovaca. Kao posljedica takvog postupanja raja je počela da zanemaruje gajenje ovaca, te se je stočni fond mnogo smanjio. Da bi se ovo stanje popravilo, potpuno je dokinuta pristojba na ovce za nemuslimansku raj. Mjesto toga na džizju je dodato 30 akči, od čega je na ime ekvivalenta za ovčarinu računato 26 akči i 4 akče kao ekvivalent »gulamiye«, što je drž. blagajna imala da dađe pobiračima ovčarine kao oštetu. Ovome je dodato još uobičajenih 5 akči u vezi sa stupanjem Ahmeda I na prijesto i 10 akči »gulamiye« spahijama te 15 akči na ime ekvivalenta za vino, što je za vrijeme Mehmeda III po drugi put nametnuto. Tako je džizja sa ovim dodacima iznosila 200 akči, što je pretstavljalo dosta težak porez. Ali dokidanje ovčarine kao posebnog poreza bilo je vrlo povoljno za nemuslimansku raj, jer je sada mogla da gaji ovce u neograničenom broju. Osim toga time su riješeni i pobirača pristojbi na vino i mogli su da se više posvete vinogradarstvu.¹⁵⁹

Sve ovo pokazuje da je finansijsko stanje države diktiralo povećanje prihoda. A to je bilo teško sprovesti povećanjem džizje, jer je ovaj porez narod teško podnosio naročito zbog raznih nepravilnosti koje su vršene pri kupljenju džizje. Zato je i težište navedene poreske reforme bilo suzbijanje nezakonitosti i uvođenje novog načina ubiranja ovčarine od nemuslimana. Iako je džizja povećana, smatrano je da će se s tim reformama nastupiti izvjesno olakšanje.

¹⁵⁷ Početkom XVII vijeka vrijednost akče još je više opala. Od 100 dirhema srebra kovano je 950 akči.

¹⁵⁸ I. H. Uzunčaršili, Osmanlı tarihi, sv. III, str. 130—131.

¹⁵⁹ Što se tiče ovčarine muslimanske raje propisano je da se na svaku ovcu daje po 1 akča (to je na hašovima i mukataama učinjeno već 1596), zatim na svako 100 ovaca 20 akči na ime gulamiye date dvorskoj konjici (alti bölük sipahileri). Prema tome na 100 ovaca uzimano je ukupno 120 akči. — Dr. M. Akdağ, cit., str. 559—561.

Prema Ohridskoj kanun-nami od 1032 goodine (1613) cijene žitarica u to doba bile su ove: jedan tovar pšenice, nauta, sočvice i boba 54 akče; jedan tovar ječma, raži i prosa 30 akči; jedan tovar ječma, raži i prosa 30 akči; jedan tovar zobi 18 akči. A cijena vinu bila je 6 akči jedna medra. — Ö. L. Barkan, Kanunlar, str. 292, t. 1.

Poslije Ahmeda I džizija je ponovo povećana.

Iz jednog berata od 20 muharema 1031 godine (5-XII-1621), zavedenog u sidžilu bitoljskog kadije, vidimo da je u tim krajevima bilo tada određeno da svaka kuća da je po 222 akče. Od onih koji su bili oslobođeni izvjesnih poreza (muâf olanlar) uzimalo se pored navedenog iznosa još 30 akči kao ekvivalent za oslobođenje od tih daća.¹⁰⁰

U beratu od 2 rebiul-evela 1043 godine (6-IX-1633) govori se o visini džizije i o načinu kupljenja iste u Bitoljskom vilajetu. Prema ovom beratu određeno je da svaka kuća plaća po 232 akče, a oni koji su oslobođeni nekih nameta radi vršenja određene službe treba da osim navedene sume dadu još 30 akči na ime tog oslobođenja, tj. ukupno 262 akče.¹⁰¹

U sidžilu bitoljskog kadije od 1634 godine zaveden je 18 ramazana 1043 godine (18-III-1634) jedan spor oko džizije između dvije grupe jevreja u Bitolju. U vezi s tim sud je donio odluku, da se džizija ima plaćati prema imovnom stanju i to 48 srebrenih dirhema oni kod kojih godišnji prihod iznosi 10.000 dirhema srebra, a oni čiji se prihod kreće između 200 i 10.000 dirhema treba da daju po 24 dirhema srebra na ime džizije, a po 12 dirhema oni koji imaju prihod ispod 200 dirhema srebra, ali koji su sposobni za rad i privređivanje.¹⁰²

U istom sidžilu naišao sam na jedan drugi spor oko džizije. Krajem safera 1044 godine (24-VIII-1634) tuže se spahije sudu protiv džizjedara Ahmedage, da od njihove raje traži na ime džizije preko 400 akči. Oni ističu da je prije njega bio džizjedara Redžepaga i da je kupio po 400 akči. Raja je voljna da daje toliko, ali imenovani ne pristaje. Na upit suda on odgovara, da za državnu kasu treba uzeti 232 akče, na ime »gulamiye« 50 akči, na ime »girihte« 80 akči. Ako se tome doda »kesr-i mizan«, »tefâvut-i hasene« i drugo, onda to ukupno iznosi preko 400 akči. Ako bi on uzimao samo 400 akči, bio bi lično oštećen. Ovaj je spor zaveden u sudskom registru, ali do nekog konkretnog rješenja nije moglo doći.¹⁰³

Prema jednoj kasnijoj zabilješki u navedenom sidžilu ovaj je spor rješavan pred rumelijskim valijom Mustafa-pašom, te je o tome krajem redžepa 1044 godine (19-I-1635) doneseno i sudsko rješenje. Tu se veli da je u prisutnosti zaima, čauša i spahija utvrđeno, da se na ime džizije, zatim »güzeşte« i »girihte« uzima 380 akči, a osim toga po 20 akči za troškove kupljenja i isto toliko na ime pristojbe zvane »nev yafta akçesi«, što ukupno iznosi 420 akči.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Državni arhiv NR Makedonije, bitoljski sidžil br. 2, str. 152.

Visina džizije u ovom beratu označena je sa 222 akče. Mislim da je pogrešno napisano mjesto 232 akče, kao što to stoji u slijedećem beratu.

¹⁰¹ Državni arhiv NRM, sidžil bitoljskog kadije br. 3, str. 230.

Na strani 211 istog sidžila postoji berat od 5 ramazana 1043 godine (5-III-1634) za Tetimmei Manastir (za bitoljsku okolicu), koji je skoro istog sadržaja.

¹⁰² Isti sidžil, str. 63.

¹⁰³ Isti sidžil, str. 104.

¹⁰⁴ Drž. arhiv NRM, sidžil bitoljskog kadije br. 3, str. 151.

Iz sidžila bitoljskih kadija iz ovog vremena vidimo, da je džizija cigana izdavana pod zakup. Godine 1621 bitoljski zabit Habib Čauš uzeo je pod zakup džiziju, ispendžu i badihavu bitoljskih cigana za 50.000 akči (Bitoljski sidžil br. 2, str. 133). A 1623 god. neki Kurt-beg i Nesuh-beg uzeli su pod zakup samo njihovu džiziju za 23.500 akči (isti sidžil, str. 89). Kasnije 1634 godine ciganska džizija u Bitolju izdata je pod zakup za 75.000 akči (sidžil br. 3, str. 76). Iste godine džizija, ispendže i ostale pristojbe cigana u srezovima Serefedže, Sarigöl, Egribudžak i Džuma-pazar, koji su pripadali Ohridu, izdate su pod zakup za 92.000 akči (sidžil br. 3, str. 60).

U to doba Murat IV bio je uspio da zavede red i zakonitost u zemlji i da popravi državne finansije. Međutim u doba sultana Ibrahima (1640—1648) kao i u prvih osam godina vladavine Mehmeda IV (1648—1687) država je bila u dosta teškom finansijskom stanju. Godine 1650 rashodi su bili za jednu polovinu veći od prihoda. I pošto nije bilo dovoljno novaca za isplatu prinadležnosti, to se je prije vremena pristupilo prikupljanju prihoda za sljedeću 1651 i 1652 godinu, pri čemu je vršen pritisak i time stvarano nezadovoljstvo u narodu. Samo čvrsta ruka velikog vezira Mehmed-paše Čuprilića (1656—1661) i dobra uprava njegovog sina Fazil Ahmed-paše (1661—1676) spasila je državu od naglog propadanja.

Ali poraz pod Bečom i dugi ratovi koji su vođeni na sve strane iscrpili su finansijsku snagu imperije. I ona je bila prisiljena da iznalazi načine i sredstva, kako bi se povećali prihodi a i rashodi snizili na potrebnu mjeru. Tako je došlo i do uvođenja jednoobraznog sistema u određivanju i prikupljanju džizje.

U doba velikog vezira Köprülü-zade Fazil Mustafa-paše, koji je proveo poresku reformu i dokinuo sve proizvoljno nametnute daće, propisano je da se džizja ubire prema imovnom stanju obveznika i to od bogatih po 4 ešrefi dukata (ešrefi altin), od srednjeg staleža po 2 dukata, a od siromašnih po jedan dukat. To je bila novina za ejalet. Međutim u Istanbulu taj je sistem primjenjivan već otprije. Do tog vremena u evropskim ejaletima ovaj je porez stavljan na kuće. Prema Koću-begu iznosio je 240 akči.¹⁶⁵

Od ovog vremena pa dalje imamo niz dokumenata, iz kojih možemo tačno utvrditi, koliko je iznosila džizja u Bosni i drugim krajevima sve do njenog dokiđanja u drugoj polovici XIX vijeka.

Na prvom mjestu možemo spomenuti berat od početka džumadel-ula 1105 godine (29-XII-1693) koji govori o visini džizje u Bosni. U njemu se navodi, da je 1102 (počimlje 5-X-1690) i 1103 godine (počinje 24-IX-1691) bilo određeno da se džizja kupi prema imovnom stanju i to od bogatih po 4 dukata kao ekvivalent od 48 dirhema, od onih srednjeg imovnog stanja po 2 dukata odnosno 24 dirhema srebra, a od siromašnih koji rade po 1 šerifi dukat (šerif altin), kao ekvivalent od 12 dirhema srebra. Za pobirače džizje bilo je određeno na ime »maišet«-a od prve kategorije po 12 para, od druge po 6 para i od treće po 3 pare, zatim po 1 para na ime »kalemiye« i »ücret-i kitâbet«-a.¹⁶⁶

Pošto su tih godina pobirači džizje pravili zloupotrebe, to je za 1104 godinu (počinje 12-IX-1692) određeno da se od svakog kupi podjednako po srednjoj skali tj. po 2 ešrefi dukata.

Međutim izvještena je centralna vlast, da na obalama Dunava ima krajeva koji su nastradali od neprijateljske invazije i da ima sirotinje koja nije u mogućnosti plaćati džizju po srednjoj skali. U vezi s ovim zaključeno je slijedeće:

¹⁶⁵ Nedkoff, Osmanlı imparatorluğunda cizye, Bellefen VIII, sv. 32, str. 634—635.

Ismail Hakki Uzunçarşılı govoreći o budžetu Ejubi-efendi'je od 1071 godine (1660) navodi, da je jedna kesa iznosila 40.000 akči; jedan groš 80 akči; a to znači da je jedna kesa iznosila 500 groša. — I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı devletin merkez ve bahriye teşkilatı, Ankara 1948, str. 256.

¹⁶⁶ Or. institut, sidž. 10, list II. —

O ubiranju džizje 1102 god. prema tri kategorije govori se i u fermanu upućenom sarajevskom kadiji i bos. džizjedaru od 6 zilhidžeta 1156 g. (21-I-1744). Tu se veli da je 1102 godine »šerifi« dukat u prometu iznosio 90 para. Prema tome i džizja za I kat. bila je 9 groša, za II kat. 4½ groša, a za III kat. 2¼ groša. (Sidžil br. 21 — tešanjskog kadije — list 21 v.).

a) Da se u kadilucima koji su na granici i koji su ugroženi od neprijateljske invazije ubire džizja podjednako po najnižoj skali.

b) U kadilucima koji su blizu granice polovina će se računati po srednjoj, a druga polovina po najnižoj skali.

c) U ostalim kadilucima uzeće se u obzir sve tri kategorije.

Što se tiče Bosne predviđeno je da se ubire po najnižoj stopi, tj. po 1 šerifi dukat. Za pobirače džizje propisano je još po 6 para na ime »maišeta«-a i po 1 para za »harc-ī muhasebe« i »kitābet ücreti«. Navedenim beratom određeno je i kadijama po 1 para na ime »maišet«-a, kako bi uložili što više truda i pomogli sa svoje strane pri kupljenju džizje.¹⁶⁷

Ovo ubiranje džizje po najnižoj stopi u Bosni i drugim periferijskim vilajetima proizlazi svakako zbog ekonomskih razloga, jer su ti vilajeti bili stalno ugroženi sa strane. Ali to su zahtijevali i politički uslovi. Centralna vlast je morala voditi računa o osjetljivosti ovih područja.

U vilajetima gdje se je džizja kupila prema klasama određivan je njihov srazmjer, ali on nije bio uvijek isti.

Beratom od 18 Rebiul-evela 1106 godine (6-XI-1694) za krajeve gdje je džizja kupljena na tri kategorije određen je njihov srazmjer u procentima: za prvu kategoriju 20%, za drugu 60%, a za treću 20%. I u ovom se beratu veli za Bosnu, da se džizja u njoj ima ubirati po najnižoj stopi.¹⁶⁸

Iz ovog vremena imamo i jedan berat od 21 rebiul-evela 1106 godine (9-XI-1694) upućen bosanskim, kliškim i izvorničkim kadijama o ubiranju džizje od cigana. Džizjedaru Seferu predato je 600 formulara o džizji s tim, da može tražiti još, ako mu bude potrebno, a ako mu što preostane da vrati. Naređeno je da se od cigana naplaćuje po 1 dukat na ime džizje i po jedan »rub'« na ime »maišet«-a pobiraču džizje. Prema navodima dotičnog Sefera nekoliko godina je bilo zanemareno kupljenje džizje od cigana.¹⁶⁹ U sidžilu jajačkog kadije zaveden je gornji berat na listu 66 r. U istom sidžilu malo dalje nalazi se berat skoro iste sadržine izdat na beogradskom polju, a ispod njega je bujrukdija Mehmed paše od 12 rebiul-ahira 1106 godine (30-XI-1694).¹⁷⁰

¹⁶⁷ Sidžil br. 10 (jajačkog kadije), list 11. Pored berata (1 dž. I 1105 = 29-XII-1693) u ovom sidžilu zavedena je i bujrukdija bos. valije Mehmed-paše, upućena jajačkom kadiji, o kupljenju džizje od 7 dž. II 1105 (3-II-1694). Vidi tablu II.

U ovom sidžilu jajačkog kadije pod datumom od 20 zulkadeta 1105 godine (5-VII-1697) određene su cijene hljebu i mesu i to: 1 oka hljeba 8 (akči), 1 oka bravetine 20, govedine 14, kozetine 16 (akči). Orijentalni institut, sidžil br. 10, list 24 r.

¹⁶⁸ Sidžil 10, list 62.

¹⁶⁹ Sidžil 10, list 66.

¹⁷⁰ I. H. Uzunčaršili citira navode istoričara Rašida, da je 1106 (1694) god. izdata pod zakup džizja cigana u Anadoliji i Rumeliji za 40.000 groša i da su muslimanski cigani plaćali po 5, a hrišćanski cigani po 6 groša. — Rašid tarihi, II, 328.

Često puta su i ostale daće cigana koje su oni plaćali otsjekom izdavane pod zakup zajedno s haračem. Tako je 1742 i 1744 g. vranđučki kapetan Husejin-aga preuzeo ubiranje tih daća od cigana u Bosanskom ejaletu. U sidžilu tešanskog kadije stoji, da je on to kupljenje džizje i ostalih daća u tešanskom kadiluku koje pripadaju fiskusu ustupio 1742 god. Odabaši Omeru i Čehaji Uveysu, a 1744 god. navedenom Odabaši i Ahmedagi. — Orijentalni institut, sidžil br. 21, list 6 r i 22 v.

Događalo se da onaj koji preuzme kupljenje džizje prepusti njeno ubiranje drugom i primi odgovarajući novac. Tako iz jedne isprave od 1 muharema 1187 godine (1773) vidimo, da je neki Abdulfetaħ-aga uzeo pod zakup džizju cigana koji potpadaju pod sarajevsku kancelariju. On je tu džizju ustupio Abdulah-agi za 1080 groša i primio novac. On to potvrđuje ovom ispravom. — Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil sarajevskog kadije br. 14, str. 87.

Nedkoff navodi, da je 1107 godine (počinje 12-VIII-1695) zavedeno plaćanje po srednjoj skali s tim, da raja međusobno izvrši raspored tako da 10% plaća po najvišoj, 70% po srednjoj, a 20% po najnižoj stopi.¹⁷¹

Godine 1108 (počinje 31-VII-1696) novi kovani dukat (cedid ešreff altın) imao je prometnu vrijednost 300 akči ili 100 para (2½ groša), te se je prema tome naplaćivala i džizja: 10 odnosno 5 i 2½ groša, prema imovnom stanju.

Poslije karlovačkog mira (26-I-1699) neki krajevi u Srbiji i Bugarskoj ostali su skoro pusti. Zato je veliki vezir Köprülüzade Husejn-paša obećao oslobođenje od poreza svima onima koji su bili pobjegli iz Srbije, ako se vrate na svoju zemlju. A oni koji su ostali bili su toliko osiromašili, da im je bilo teško plaćati porez.

Prema beratu sultana Mustafe II od 2 rebiul-ahira 1111 godine (27-IX-1699) tada je u Srbiji i Bugarskoj bilo određeno da se džizja kupi po najnižoj skali.¹⁷² Međutim, kako veli Ahmed Rasim u svojoj historiji, stanovništvo Banata, Srbije i Bosne bilo je te godine oslobođeno džizje. Osim toga bila su brisana i sva dugovanja od prijašnje džizje i ostalih poreza, što je iznosilo oko 3.085 kesa akči.¹⁷³ Uglavnom to isto navodi i Belin, kao tačke samog mirovnog ugovora.¹⁷⁴

Hammer pak ističe, da džizja u Banatu i Srbiji u prvim godinama iza karlovačkog mira nije uopšte kupljena.¹⁷⁵

U prvoj polovici XVIII vijeka Turska je s malim prekidima bila u ratnom stanju sve do mira u Beogradu 1738 godine. Ali visina džizje u evropskom dijelu države ostala je ista, iako je vrijednost novca prema zlatniku nešto opala. Istom 1744 godine džizja je povećana prema prometnoj vrijednosti dukata. I taj iznos ostao je do kraja XVIII vijeka, kao što se to vidi iz dokumenata ovoga stoljeća.

U sidžilu bitoljskog kadije nailazimo na jedan berat od 10 džumadel-ula 1116 godine (10-IX-1704), u kome se određuje procenat pojedinih klasa. Za prvu kategoriju koja je imala da plaća 4 nova ešrefi dukata ili 10 groša stavljen je procenat od 10%. Druga kategorija plaćala je 2 dukata ili 5 groša, a njen procenat iznosio je 80%. Po najnižoj stopi, tj. po 1 dukat ili 2½ groša imalo je da plaća 10%. Džizjedar je uzimao na ime »maišet«-a od prve kategorije 12 para, od druge 9 para, a od treće 6 para. Na ime »harc-î muhasebe« uzimano je od svakog po jedna para.¹⁷⁶

Godine 1132 (počinje 14-XI-1719) dukat je u prometu poskočio za 5 para, ali je džizja ostala ista (10,5 i 2½ groša) sve do 1147 godine (počinje-3-VI-1734) i mogla se je plaćati u kojem god novcu prema zvaničnom kursu.¹⁷⁷

U Bosni se je džizja uzimala po najnižoj stopi tj. po 100 para ili 2½ groša.

Prema beratu od 5 redžepa 1121 godine u srezovima: Vidin, Fethulislam, Polovina, Isferlik, Banja i Timok džizja se je uzimala po srednjoj i najnižoj skali.¹⁷⁸ Inače se je kupilo prema tri kategorije. Od prolaznika i bogatijih ljudi

¹⁷¹ B. Ch. Nedkoff, Osmanlı imparatorluğunda cizye, Belleten VIII, sv. 32, s. 640—644.

¹⁷² Nedkoff, cit., s. 635—636.

¹⁷³ A. Rasim, Osmanlı tarihi, Istanbul 1326—1328, sv. II, str. 780.

¹⁷⁴ Belin, cit., str. 181—182.

¹⁷⁵ J. V. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, VII, 44.

¹⁷⁶ Drž. arhiv NRM., bit. sidžil br. 30, strana 80—81.

¹⁷⁷ Or. institut, sidž. 21, l. 21 v.

Ovo je izneseno i u fermanu od 1744 g. (sidžil br. 21, list 22 r.).

U beratu od 2. dž. II. 1145 (20-XI-1732) naveden je kurs zlatnog novca (sidž. 2).

¹⁷⁸ Nedkoff, cit., str. 644—649.

džizja se je naplaćivala odjednom a od ostalih u četiri rate i to: 15 ramazana, 10 zulhidžeta, 15 rebul-evela i 15 džumadel-ahira. Plaćanje džizje u ratama zaveo je Rami paša.¹⁷⁹

Prema beratu od 20 džumadel-ahira 1145 godine (20-XI-1732) za kupljenje džizje u Bosanskom ejaletu predato je bosanskom defterdaru 43.200 formulara džizje po $2\frac{1}{2}$ groša. Iz toga se vidi, koliko je u to vrijeme bilo u Bosni nemuslimana koji su plaćali džizju.¹⁸⁰

Od 1735 do 1743 godine u nekim krajevima Anadolije i Sirije džizja je uzimana prema vrijednosti dukata (110 para), dok je u drugim krajevima ostalo po starom.¹⁸¹

Godine 1744 uzet je za bazu dukat zvani »zer-i mahbûb«, koji je tada imao prometnu vrijednost od 110 para (2 i $\frac{3}{4}$ groša). Prema tome džizja je iznosila: za prvu kategoriju 4 dukata = 11 groša, za drugu kategoriju 2 dukata = $5\frac{1}{2}$ groša, a za treću 1 dukat = $2\frac{3}{4}$ groša. Ko može dati u zlatu, daće »zer-i mahbûb«, a ko ne može, on će dati navedeni iznos u kojem god novcu.

Fermanom od 6 zulhidžeta 1156 godine (21-I-1744) naređeno je, da se u Bosanskom ejaletu i krajevima koji mu pripadaju džizja ubire po najnižoj stopi, tj. po 110 para = $2\frac{3}{4}$ groša. Prepisi ovog fermana upućeni su krajem zulhidžeta (početkom februara 1744) svim bosanskim kadijama zajedno s bujuruldijom bosanskog vezira, odnosno Bosanskog divana.¹⁸²

O džizji u našim krajevima u drugoj polovini XVIII vijeka imamo pri ruci tri bujuruldije bosanskih vezira, ali se u njima ne govori o visini džizje. To su:

1. Bujuruldija bosanskog valije Kâmil Ahmed-paše od 24-I-1757 godine, upućena Hasan-begu iz Trebinja i nikšićkom kapetanu Hamzagî, kojima je stavljeno u dužnost kupljenje džizje u Ljubinjskom kadiluku.¹⁸³

2. Bujuruldija bos. valije Hadži Mehmed-paše od početka safera 1171 godine (15-X-1757), upućena kadijama Podgorice, Bekije Novi, Cernice, Nevesinja, Stoca, Mostara i Blagaja. Tu se veli, da raja iz crnogorskih nahija, kao i raja drugih krajeva koja plaća džizju, treba da uživa punu zaštitu, dokle se god bude držala kao raja.¹⁸⁴

3. Bujuruldija od 10-VI-1776 godine, upućena kadijama Fojnice, Neretve, Belgradžika, Mostara, Blagaja, Stoca, Ljubinja, Nevesinja, Cernice i Bekije Novi. U njoj se traži da se odmah pošalje druga rata od ubrane džizje.¹⁸⁵

U drugim bujuruldijskim bos. valija iz ovog vijeka naročito se podvlači da se džizja ima kupiti po najnižoj stopi.

U Gazi Husrevbegovoj biblioteci u sidžilu sarajevskog kadije broj 10 (strana 30—31) postoji berat o džizji od 1176/1763 godine, u kome je visina džizje u Bosni označena s jednim dukatom, zvanim »zer-i mahbûb«, što znači $2\frac{3}{4}$ groša. Iz toga slijedi, da nije povećana. Ovim beratom se dozvoljava plaćanje džizje kojim bilo

¹⁷⁹ Nedkoff, cit., str. 637.

¹⁸⁰ Or. institut sidž. 2, s. 1—2.

¹⁸¹ Or. inst. sidž. 21, l. 21 v.

¹⁸² Or. inst., sidž. 21, 22 r.

¹⁸³ Orijentalni institut, sidžil br. 14, list 6 r. — Vidi dokument br. 8.

¹⁸⁴ Orijentalni institut, sidžil br. 11, list 9 v.

¹⁸⁵ Orijentalni institut, sidžil blagajskog kadije, br. 57, list 43 v.

novcem prema zvaničnom kursu. Tom prilikom dato je bosanskom valiji Mehmed-paši 68.545 najnižih lista za džizju. Znači da je broj obveznika džizje od 1732 godine porastao za 25.345 osoba.¹⁸⁶

Osim toga u navedenoj biblioteci ima originalna bujuruldija Bosanskog divana od 1 muharema 1188 godine (14-III-1774), upućena sarajevskom kadiji. Ona je potpisana od strane Ibrahima, kajmakama Bosanskog ejaleta. U njoj se veli, da je kupljenje džizje u ovom ejaletu ustupljeno s carskim beratom bos. valiji Dagistani Ali-paši, a da je on to prenio na spomenutog svog kajmakama. U tom svojstvu kajmakam ustupa kupljenje džizje u Sarajevskom kadiluku Dženetiću Smail-begu putem povjereništva. S obzirom da se džizja u Bosanskom ejaletu kupila po najnižoj stopi, to je njemu upućen potreban broj najnižih lista za džizju.¹⁸⁷

O kupljenju džizje u Bosni u 1189=1775 godini imamo berat Abdulhamida I, upućen bos. valiji Dagistani Ali-paši. Istodobno mu je poslato 78.090 najnižih lista za džizju. Visina džizje ostaje ista, tj. 2¾ esedi groša.^{187a}

U bujuruldiji od 1 muharema 1191 godine (1777), upućenoj sarajevskom kadiji, bosanski valija Silahdar Mehmed-paša izvještava, da je carskim beratom njemu ustupljeno prikupljanje džizje u Bosanskom ejaletu. U vezi s tim napominje, da je kupljenje džizje u Sarajevskom kadiluku dao Abdulah-agi i predao mu prepis berata zajedno s najnižim listama fiskusa, da bi od početka muharema mogao pristupiti kupljenju džizje.¹⁸⁸

Isto tako i u bujuruldiji bos. valije Sejid Mustafa-paše od kraja zulhidžeta 1193 god. (1780) govori se o kupljenju džizje u Sarajevu po najnižoj stopi.^{188a}

Zatim imamo bujuruldiju bos. valije Ahmed-paše od 1 safera 1200 godine (4-XII-1785), upućenu sarajevskom kadiji i muteselimu Derviš-begu Dženetiću.

¹⁸⁶ Vidi dokumenat broj 10.

Muvekit u svojoj istoriji Bosne navodi, da je 1182 = 1768 godine jedan šinik pšenice (90 oka) iznosio 50 para (strana 141). A mi znamo da je tada džizja bila 2% groša, odnosno 110 para. Znači da se je za taj novac moglo kupiti 198 oka pšenice.

Da bismo imali još jasniju pretpostavku o visini džizje u to vrijeme, navešćemo u akćama kolike su cijene bile pojedinim životnim namirnicama u Bosni 1183 = 1769—70 godine, računajući da je 6 akći 1 para.

hljeb	1 oka	11 akći	bravetina	1 oka	20 akći
simit	1 oka	11 akći	jagnjetina	1 oka	20 akći
čahija	1 oka	16 akći	debela govedina	1 oka	16 akći
pirinač	1 oka	56 akći	mršava govedina	1 oka	12 akći
maslo	1 junga	160 akći	pečena bravetina	1 oka	36 akći
med	1 oka	54 akće	kozetina	1 oka	16 akći
vosak	1 oka	60 akći	masni sir	1 oka	18 akći
		obični sir		1 oka	12 akći.

Orijentalni institut, Muvekit, Tarih-i Bosna, str. 143.

¹⁸⁷ Gazi Husrevbegova biblioteka, dokumenat br. 1067.

U sidžilu blagajskog kadije zavedene su cijene mesu koje su utvrđene 8 šabana 1189 godine (4-X-1775) i to: 1 oka bravetine 18, a kozetine i govedine po 16 akći.

Kasnije 6 ramazana iste godine (31-X-1775) snižene su te cijene i to bravetina na 16, a kozetina i govedina na 14 akći. — Orijentalni institut, sidžil br. 57, list 33 r.

^{187a} Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 16, str. 134. — Vidi dokumenat br. 11.

¹⁸⁸ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 18, str. 25.

Kupljenje džizje u Sarajevu i okolici u 1193 = 1779 g. ustupljeno je navedenom Abdulah-agi. — Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil 20, str. 12.

^{188a} Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil 29, str. 39.

Iz nje vidimo, da je kupljenje džizje u Sarajevskom kadiluku bilo ustupljeno navedenom muteselimu i da je on predao bosanskoj blagajni potvrdu o zaduženju. I po ovoj bujuruldiji džizja je kupljena po najnižoj stopi.¹⁸⁹

Turski istoričar Ismail Hakki Uzunçaršili objavio je jedan berat od 17 džumadel-ula 1201 godine (7-III-1787), koji se također odnosi na džizju. Prema tom beratuu džizja je iznosila za prvu kategoriju 11 groša (esedi gurus), za drugu 5½, a za treću 2¼ groša. Džizja se je mogla plaćati svakom vrstom novca. Zvanični kurs pojedinih vrsta zlatnog novca bio je ovakav: »Istanbul findik altını« = 4 groša, »Istanbul zer-i mahbubu« = 3 groša, »Misir zer-i mahbubu« = 2¾ groša, »Misir zincirli altını« = 2¼ groša. Jedan groš iznosio je 40 para (sağ para). Pored džizje naplaćivano je na ime »maışet«-a prema kategorijama 12 — 9 — 6 para i po 1 para za računovođu džizje (cizye muhasebecisi) i za pisare.¹⁹⁰

Nadalje imamo bujuruldiju bos. valije Ebu Bekir-paše od 1 muharema 1203 godine (2 oktobra 1788). Iz nje vidimo da je kupljenje džizje po najnižoj stopi u Sarajevskom kadiluku ustupljeno Dženetiću Derviš Mustafa-begu.¹⁹¹

Ovaj iznos džizje ostao je do kraja XVIII vijeka.

Ovdje ćemo iznijeti u turskom tekstu i prevodu važnije dokumente o džizji iz XVII i XVIII vijeka, a u slijedećem broju Priloga preći ćemo na XIX vijek.

DOKUMENTI O DŽIZJI

1.

Berat sultana Murata IV

(2 r. I 1043 = 6-IX-1633)

Za kupljenje džizje u Bitolju određeni su Ahmed Mustafa kao povjerenik i Šaban Mustafa kao pisar koji pripadaju vojničkom redu »sipahi oğlanları«. Njima se stavlja u dužnost da od svake kuće uzmu po 232 akče na ime džizje.

Drž. arhiv NR Makedonije u Skoplju, Bitoljski sidžil br. 3, s. 210.

جزیه براتی

نشان شریف عالیشان ...

ولایت هس مناستر دفترته تابع ذمی رعایانک بیک قوق اوچ رمضان شریفک غره سندن بیک قوق
درت تاریخنده اوززلویه اداسی لازم کان جزیه لری جمع و تحصیل اولتیق لازم اولتین سپاهی اوغلناری جماعتندن
اوتوز بشنجی بولسکده یومی اون درت انجهیه متصرف اولان احمد مصطنی سیروز امین و جماعت مرقومه دن یوز
قوقنی بولسکده یومی ییکرمی ایکی انجهیه اولان شعبان عبدالله کللازی کاتب تعیین اولنوب اللرینه طغرلو
دفتر و یرایوب ارسال اولتشاردر.

¹⁸⁹ Gazi Husrevbegova biblioteka, dokumenat br. 1076.

¹⁹⁰ Ismail Hakki Uzunçaršili, Osmanlı devletinin merkez ve bahriy teşkilatı, Ankara 1948, str. 349—350. — Maliye vesikaları br. 938.

ایدی زمان حاول ایلدکده جمع و تحصیل اتدرلک امر ایدوب بیوردمکه حکم شریفله مزبوران قولرم زید قدر هما واردقارنده سزکه قاضیاسز دفتر مرقومه تابع ذمی رعایانک تاریخ مزبوره اوززلرینه اداسی لازم کلن جزیه لرین بوابده ویریلان طغرالو دفتر موجنبه هر بر خانه لرندن ایکیشر یوز اوتوز ایکیشر اچمه و بعض خدمت مقابله سنده معاف اولنلرک هر بر خانه لرندن جزیه لری ایچون ایکیشر یوز اوتوز ایکیشر اچمه و بدل معاقتلری ایچون اوتوزر اچمه که بر وجهله معاف اولنلرک هر بر خانه لرندن ایکیشر یوز التمش ایکیشر اچمه حساب اوزره جمع و تحصیل و قبض و دفتر اتدروب بر فرده تعلق و نزاع اتدرمیسهز .

و بوسنه نویافته سنهسی اولغله عموماً ممالک محروسه مده اولان ذمی رعایانک هر اون خانه لرندن بر نویافته اچملری جمع و تحصیل اولتق باینده فرمان عالیشانم صادر اولاغین ایدی دفتر مزبوره تابع ذمی رعایانک شرعله ثابت اولان مرده لرین دفتر دن اخراج ۱۰۰۰^۱ و خواجه پیر امرود و مراهم اوغللرین و اون ییلدن برو ایچیلر سنده ساکن اولان خیانه و خارج از دفتر لری دفتر جدیده قید و حساب مزبور اوزره نویافته اچملرین جمع و تحصیل اتدروب خارج از دفتر بر نفر ذمی الیقودرمیسهز . اما بوابده زیاده اهتمام ایدوب تحملی اولان قریه لرک خانه لرین اخراج و ضعیف و کینجه سی اولان قریه تحملی اتدرمکن و رعایاه تعدی و تجاوزدن و بویانه ایله جاب و اخذ مالدن بغایت احتراز ایلیسهز .

وسزکه جزیه جمعه مأمور اولان قولرم سز شویلیکه طمع حاکمک سببی ایله قول اولان قریه لرک خانه لرین اخراج و ضعیف اولان قریه لره تحملی و یاخود یازدینکز دفتر لری مختل و مشوش اوله سازلره موجب عبرت و سبب نصیحت اولتق ایچون حکمکدن کلنک مقرردر . اکا کوره مقید اولوب ادای خدمت ایلیسهز .

ومیری ایچون التان التوفی یوز اون سکز و کامل غروشی یتمش سکز واسدی غروشی قرق سکز و ۲۰۰۰^۲ التشر اچمه یه الدروب زیاده و نقصانه الدرمیسهز ، و اچمه التقی لازم کلدکده اون بر درهم کاور خالص اچمه الدوب زنهار زیوف و قرقق اچمه الدرمیسهز . و البته التون و غروش التور دیو رعایایی تعجیز اتدرمیسهز .

و جزیه جمعه متفرقه و چاوش و زعما و ارباب تیار و درگاه معلام یکیکچیلری و التی بلوک خلقتی و سایر عسکری طائفه سندن و اعیان ولایتدن بعض ذی قدرت کسنار قاریشوب مانع اولتق ایستلر ایسه من بعد اولقوله لری جزیه امورینه مداخله اتدرمیوب منع و دفع ایلیسهز . منعله ممنوع اولمالناری اسمااری و اشتهاولری و درلکاری ایله یازوب در سعادتیه عرض و اعلام ایله سز .

و مزبورلر بیک قرق اوچ جمادی الاخرینک اون اوچنجی کوننده التمش یدی بیک سکز یوز اوتوز سکز اچمه و ینه ماه مزبورک اون طقوزنجی کوننده یوز اون اوچ بیک ایکویز اوتوز درت اچمه و ینه سنه مزبوره رجبیک اوچنجی کوننده قرق بش بیک یدی یوز اون بر اچمه و ینه ماه مرقومک اوننجی کوننده نویافته اچمه سندن اوتوز طقوز بیک قرق التی اچمه و ینه ماه مزبورک یکرمی دوردننجی کوننده اوچ بیک طقوز یوز قرق دورت اچمه و ینه سنه مزبوره شباننک اون طقوزنجی کوننده بارکیب بهاری ایچون دورت بیک طقوز یوز اوتوز اچمه که جمله ایکویز تمش دورت بیک یدی یوز اوچ ایدر استاته سعادتیم خزینه سنه تسلیم ایلیله^۳ .

^۱ U sidžilu napisano (و. و سادی).

^۲ U sidžilu stoji (و. و باهلی).

اما حين جمعه تمام ايدوب خلاف شرع و قانون و مغاير دفتر و امر همايون رعايابه تعدی و تجاوزدن و كسر دفتردن و نقص جزیه دن بآيات احتراز ايليه سز* شويله بيله سز علامت شريفه اعتماد قیلا سز*
تحریرا في اليوم الثاني من شهر ربيع الاول سنة ثلث و اربعين و الف.

Berat o džizji

Zapovijest časnog i uzvišenog carskog znaka... je kako slijedi:

Pošto je potrebno da se prikupi i ubere džizja (cizye), od nemuslimanske raje (zimmi reaya) koja potpada pod defter samog Bitolja, a koju su obavezni dati za 1044 godinu počevši od prvog dana časnog ramazana 1043 godine, to je za povjerenika (emin) postavljen Ahmed Mustafa Siruz, koji pripada 35 četi odreda »sipahi oğlanları« i koji ima dnevnicu od 14 akči, a za pisara (kâtib) Šaban Abdulah Kelazi, koji pripada 140 četi navedenog odreda i ima dnevnicu od 22 akče. Njima je dat tugrali defter (tuğralu defter) i oni su tamo poslani. U vezi s tim naredio sam da se sprovede kupljenje i ubiranje kada nastupi vrijeme, te zapovijedam ovo:

Kada navedene moje sluge — neka im bude povećana vrijednost — dođu s mojom časnom zapovijesti, vi kadije treba da im omogućite da od raje koja potpada pod navedeni defter prikupite, uberu i prime džizje, koje su obavezni platiti u navedeno vrijeme, i to u smislu datog tugrali deftera: od svake njihove kuće po 232 akče. A od onih koji su oslobođeni (izvjesnih nameta — muaf olanlar) ima da prime od svake kuće po 232 akče za džizju i po 30 akči kao ekvivalent za njihovo oslobođenje, tj. računajući od svake pojedine kuće onih koji su na neki način oslobođeni po 262 akče. I da im naredite da to zavedu u defter. Nemojte dozvoliti nijednom pojedincu da izbjegava svoju obavezu i da se suprostavlja.

A pošto je ova godina »nev yafta senesi«, to je izdat moj visoki ferman, da se od nemuslimanske raje u svim mojim zaštićenim zemljama pokupi i naplati jedna pristojba »nev yafta akčesi« od svako 10 njihovih kuća. S obzirom na to treba da naredite da se od raje koja potpada pod navedeni defter izbrišu iz deftera oni za koje je šeriatom utvrđeno da su umrli, a da u novi defter upišete njihove polno zrele mladiće (murahik) koji su dorasli za harač i nomade (haymane) koji među njima žive 10 godina kao i one koji su ostali izvan deftera, te da prema navedenom računu prikupite i naplate od njih pristojbu »nev yafta akčesi«. Nemojte dopustiti da oстане i jedan nemusliman izvan deftera. Ali pri tom dobro pazite i potpuno se klonite, da ne biste izostavili kuće onih sela koja mogu podnijeti, a natovarili na sela koja su slaba i koja imaju onih koji su napustili selo (grihte). I nemojte činiti nepravdu prema raji i napadati je. Klonite se od toga, da ovo uzmete kao priliku za sticanje imetka.¹⁹²

¹⁹¹ U sidžilu nejasno napisano.

¹⁹² Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil 30, str. 14—15.

¹⁹³ Kao što smo u uvodu spomenuli, svake treće godine vršen je popis obveznika džizje i ta je godina nazivana »nev yafta senesi«. Cilj toga popisa bio je da se izvrši kontrola i da se obuhvate i oni koji nisu upisani zato što nisu ni bili obveznici ili koji iz bilo kojih razloga nisu bili prije upisani a treba da daju džizju. Osim toga brisani su oni koji su umrli i nisu upisivani u novi popis. I kao što se vidi iz gornjeg berata, tom prilikom od svako deset kuća naplaćivana je naročita pristojba zvana »nev yafta akčesi«. U ovaj defter upisivani su i nomadi koji su nastanjani na jednom mjestu deset godina, jer se više nisu smatrali nomadima.

A vi moje sluge (kul-lar), koji ste zaduženi za kupljenje džizje, ako budete iz pohlepe izostavljali kuće onih sela koja su bogata, a tovarili na sela koja su slaba ili ako defteri koje budete napisali budu neispravni i neuredni, sigurno ćete biti oštro kažnjeni, kao opomena i savjet drugima. Prema tome se upravljajte i izvršavajte svoju dužnost.

Dukat koji budete uzimali za fiskus treba uzimati po 118 akči, »kâmil guruş« po 78, »esedi guruş« po 48, a ... po 6 akči. Nemojte dopustiti da se uzima ni za više ni za manje. A kada bude trebalo uzeti akču, treba da uzmete pravu akču (hâlis akçe), koja teži jedan dirhem. Nipošto nemojte uzimati izlisanu i manjkavu akču. Nemojte dopustiti da se uznemirava raja time, da se uzima isključivo dukat i groš.¹⁹³

Ako se u kupljenje džizje budu miješali muteferika (muteferrika), čauši, zaimi (zaim, pl. zuama), timarnici (erbab-i timar), janjičari mog visokog dvora (dergâh-i mualla yenişeri) i pripadnici šest eskadrona (altı bölük halkı) i drugi od vojnih rodova, te neki uticajni ljudi od vilajetskih ajana, treba da ih popišete s njihovim imenima, nadimcima i lenima i da to dostavite i javite mojoj Porti sreće (Der-i saadet).

Spomenuti neka predaju blagažni moje srećne prijestolnice (Asitane-i saadet): 13 džumadel-ahira 1043 god. 67.838 akči, zatim 19. dan navedenog mjeseca 113.234 akče, te 3 redžepa navedene godine 45.711 akči., zatim 10. dan navedenog mjeseca od pristojbi »nev yafta akçesi« 39.046 akči, te 24 navedenog mjeseca 3.944 akče, a zatim 19 šabana navedene godine 4.930 akči za »bargir behası« (cijena za konje), što ukupno iznosi 274.703 akče.

Prilikom kupljenja treba da pokažete punu pažnju i da se dobro čuvate, da se raji protivno šeriatu (şer') i zakonu (kanun) i suprotno defteru i carskoj zapovijesti (emr-i humâyûn) ne čini nepravda i da se ne napada, te da se ne umanjuje defter i ne poništava džizja.

Tako da znate, na moj časni znak da se oslonite.

Pisano dne 2 mjeseca rebiul-evela 1043 godine (6 septembra 1633).

2.

Berat sultana Ahmeda II

(1. dž. I 1105 = 29-XII-1693)

S obzirom na prilike i stanje u raznim krajevima određuje se da se džizja kupi: a) u pograničnim i ugroženim krajevima po najnižoj stopi; b) u kadilucima u blizini neprijateljske zemlje $\frac{1}{2}$ po najnižoj, a $\frac{1}{2}$ po srednoj i c) a u ostalim prema sve tri klase.

U Bosni se ima kupiti po najnižoj stopi.

Orientalni institut u Sarajevu, sidžil jajačkog kadije br. 10, list 11.

¹⁹³ U fermanima i beratima o džizji obično se navodi vrijednost pojedinih vrsta novca, da bi se suzbijala svaka zloupotreba pri kupljenju ovog poreza. S druge strane skretana je pažnja haračlijama da uzimaju ispravan novac, tj. koji ima odgovarajuću sadržinu i težinu. Događalo se naime da su mjenjači strugali metalni novac, naročito srebrene akče, i time mu smanjivali vrijednost.

نشان شریف عالیشان سامی مکان سلطانی و طغرای غرای جهانستان خاقانی حکمی اولدرکه
 بودن اقدم ممالک محروسه مده اهل ذمتدن جزیه لری دفترلری موجب جمع و تحصیل اولنوب مال
 جزیه مضبوط و محفوظ اولدینندن بالجمله اصناف ثلاثه اعتباریه تحصیل اولتق اوزره فقیر معتمدن اون ایکی
 درهم فضا یاخود بدله بر دینار و متوسط الحال اولندن یکرمی درت درهم فضا یاخود بدله ایکی دینار و ظاهر
 التناکشی اولندن قرق سکز درهم فضا یاخود بدله درت دینار النوب و جیاپته مأمور اولنره تحصیل ایلدوکی
 جزیه غمقدار ایسه ادناسندن اوچ پاره [وا] اوسطندن التی پاره و اعلا سندن اون ایکی پاره معیشت و هر رأس
 جزیه دن برر پاره قلمیه [وا] اجرت کتابت تعیین اولنوب یک یوز ایکی و یوز اوچ سته لرنده جیاپته مأمور اولان
 عامللرک حیل و خدعه سبیله جانب میری یه غدر و خیانتلری اولوب یک یوز درت سته سنده بالجمله علی السویه
 اوسط اولتی اوزره بد واحده دن ایکیش اشرفی التون جمع و تحصیل اولنوب اصل مال جزیه دن اون ایکیش
 معیشت و برر پاره خرج محاسبه و اجرت کتابت تعیین و بده مال و قفندن دقتده تحصیل اولنور قاچ رأس
 جزیه سی تحریر اولتق ایسه اولمقدار رؤس جزیه وقفه الله کلدوکی جزیه حسانی اوزره اوقاف متولیلرینه طرف
 میریدن تسلیم اولنوب و بعض جزیه لری غیریده محصوره اولان اوقافک دخی ستین ماضیه ده جزیه ده وقفه¹ غمقدار
 محصول و محسوب اولیکلمش ایسه سنه لرنیک اختلافه کوره حال² و وسطی اعتبار اولنوب اولوجمله طرف وقفه
 عاند اولاجتی جزیه علی اختلاف انواعها جمله سی بد واحده دن جمع و تحصیل اولتق اوزره خط همایون صادر
 اولوب موجب جمع براتلری تحریر و محله قید اولنشدی.

نکن ولایت روم ایلی ننگ طرفنه یالیرنده و کفار استلالرندن [متضرر] قضالرده فقیر و علیل و اکثر
 محبارنده تراوغلانی تعمیر اولنور خدمتکار اولوب برسه ایچون دردد بشر یوز اچمه اجرت ایله خدمت ایدوب مبلغ
 مزبور ایله کندو عیالی لوازمین کوروب و جزیه سن دخی ادایه اقتداری اولوب ققرایه کلی غدر و حیف اولدینندن
 خبر ویرملرله بر سته دخی اوسط جزیه سی طلب اولنور ایسه بر وجهله ادایه قدرتلری اولامغله ققرانک حالرینه
 [کوره] وضع قدیمی اوزره بالجمله اصناف ثلاثه اعتبار اولنوب صنف ادنا سرحدده و استیلاء کفره اولان قضالرده
 اهل اسلام ایله متوطن³ اولان اهل ذمتدن علی السویه ادنا جزیه سی تحصیل و دار الحریه قریب اولان قضالردن
 نصف اوسط و نصف ادنا اولتی اوزره و سائر قضالردن اعلا و اوسط و ادنا اولتی اوزره تحصیل اولتق فرمان اولغنین
 ایدی بوسنه ایالتنده نفس بوسنه سنجاغنده واقع ایزوریتق سنجاغنده خزینه عامرمدن اخراج اولنوب ارسال
 بیوریلان مهرلی و امضالو دقتده تصریح اولنان ساکن و موجود بولنان اهل ذمتدن نصارا و یهود رعایالردن
 ادنا جزیه سی علی السویه جیاپت اولتق اوزره ادنا کاغدلرین توزیع اولتق اوزره اشبو ییک یوز بش سنه سی جمادی
 الاولی غره سندن اوزرلرینه اداسی لازم کلن ادنا جزیه لرن جیاپته مأمور اولان قدوة الامانل و الاقران فضلی
 زید قدریه خزینه عامرمدن کوندریلان مهرلی و نشانلو ادنا کاغدلرین توزیع اولندقده برر شریفی التون جمع

¹ U sidžilu napisano (وقتی).

² U sidžilu (حاله).

³ U sidžilu napisano (مواطان).

و تحصیل اتدیلوب الحقی جزیه‌دار مرقوم محلات [و] قریه‌لرین کزوب بولدینی اهل ذمتدن ادای جزیه ایلدوکی و هانکی قریه‌ده ایدوکی قریه‌سی و باباسی و کندوسی اسماری و شهرتاریله علی الاسامی تحریر و دفتر اولتوب و بولدینی خیانه کفره‌لی داخی ولایتی و قریه‌سی و بابالینک و کندولرک اسماریله باشقه دفتر ایدوب جزیه قلمنه قید ائدره‌سز که تفتیش اولندوقده خارج بولنامتی اوزره جیات ائدره‌سز.

و بوندن ماعدا ایالت مزبورده هرسنک سنجاغنده واقع معاف اولان قضالردن ماعدا ایچ ایلدر دیو مقدما اعلام اولتان چابنیجه و فوجه مع وینوغان و پره‌پول و طاشلیجه قضالری رعایاسندن خدمتده محافظه‌لری اولامتی اوزره امیر الامراء انکرام بوسنه بکلربکیسی محمد دام اقباله‌نک اعلامیله معافیتماری رفع اولتشیکن بنده محضلری کلوب معافیته صلاحاری و خدمتاری وار ایسه میرمیران مومی الیه عرض و معرفت شرعه قدیمی ذکر اولتان قضالرک رعایاسیله علی الاسامی تحریر ایدوب دفترین امصا ایدوب و مهرلدوب معلوم همایونم اولتی ایچون درسعادتته ارسال اولته.

و بوندن ماعدا مباشره مزبورک جهت معیشتی ایچون هر بر رأس ادنا کاغذندن الیشر پاره وجه معاش و بر پاره خرج محاسبه و کتابت اجرتی تعیین اولتوب لکن قاضیاره سنین سابقه‌ده برشی تعیین اولتدیغیندن تقیدده قصورلری اولوب میریه‌ده غدر و ضرورلری مقرر اولنله فیما بعد هر بر رأس ادانان بر پاره قاضیاره معیشت تعیین اولتوب بوندن صکره داخی تککاسل و اهمال ایلدکلری معلوم همایونم اولدوقده عزل اولتوب بر دخی مناصب ویرلامک اوزره قاضیه‌سکرلم ادام الله تعالی فضائنها روز ناچه‌لرنده قید اولتوب و بالجمله اصل جزیه التونندن حساب اولتور.

و بالجمله بمالك محروسه‌مده واقع اوقاف فراسنده ساکن خواص سلاطین و وزرای عظام و میرمیران و میرلوا و اوجاقلق و محصلتق و یوده‌لقارده داخل و بعض اسبابه بناء مقطوع اولنلر کزک راهب و قیس و کزک بر طریق الیه اللرینه برات الوب ترجمانلق و مسلملک و معافیت ادعا‌سندنه اولانلر ما دامکه اکتساب و عمله قادر اولوب و عملدن مانع اولور زمانده ضرارت و مفلوج اولتی کبی و یاخود اکثر اسنه‌ده مریض اولتی کبی ائذار صحیحه اولیه ساتر اهل ذمتدن استثنا اولتیوب عامه‌نک بیننده شایع و مشهور و السئمه ناسده مذکور اولان قول الیه ده‌باندن جزیه‌لرین تملل ایتدیلوب بو مقوله جزیه‌لرین دخی جیات ایتدره‌سز.⁴

و وجه محرد اوزره جیات اولتیق یابنده عرض و تلخیص موجبجه عمل اولتوب خیاتیق ظاهر اولنلرک حق‌لرندن کلتمک اوزره صادر اولان خط همایون شوکتتمقرنوم موجبجه جزیه‌ده مرقومه شروط مرقومه ایله سنه مزبورده محسوب اولتی اوزره جیات اولتیق یابنده فوه‌ان عالیشان صادر اولتین بو برات همایونی ویردوم و بیورد دمکه مباشره مرقوم واردوقده سزکه فاضیارسز جزیه خصوصنده دقت و اهتمام ایدوب بر نفر ذمی خارج قوددمیوب فرمان اولتدینی وجه اوزره تحصیلته اعانت ایلده‌سز. و سنکه مباشرسن وجه مشروح اوزره تحصیلته

⁴ U sidžilu. (ایتدره).

مباشرت ایلدکده ادای جزیه المیناری و خیانه بولناناری باشقا دفتر ایدوب ولایتی و قریه سی و کدو و باباسی
اسمارله علی الاسلامی تحریر ایدوب دقتین حفظ ایله سن . اجرا سده اهتام اولوب خلافتدن بقایت احتراز اولنه
شویله بله علامت شریفه یه اعتماد قیلال .
تحریراً فی غره جمادی الاولی لسنه خمس و مانه و الف .
بقام ادرنه الحروسه

Zapovijest časnog uzvišenog sultanskog nišana i svijetle carske tugre gospodara svijeta je ovo:

Džizja podanika-nemuslimana (ehl-i zimmet) u mojim zaštićenim zemljama kupila se je prije prema defterima o džizji i prihod od džizje je registrovan i čuvan. Kod ubiranja, računajući sve tri klase, uzimalo se od siromašnog koji radi (fakir-i mu'temil) 12 dirhema srebra ili mjesto toga 1 dukat, od srednje stojećeg (mutavassit-ul-hal olan) 24 dirhema srebra ili mjesto toga 2 dukata, od bogatoga (zahir-ul-gina olan) 48 dirhema srebra ili mjesto toga 4 dukata. Za one kojima je stavljeno u dužnost kupljenje džizje, bez obzira na sumu koju su oni trebali da uberu, bilo je određeno od najniže (klase — edna) 3 pare, od srednje (evsat) 6 para, a od najviše (âlâ) 12 para na ime »maišet«-a, te od svake džizjanske glave (re's-i cizye) po 1 para za »kalemiye« i »ücret-i kitâbet«.¹⁹⁴

U godinama 1102 i 1103 amili koji su bili dužni ubirati džizju činili su — služeći se prevarom i varkom — zloupotrebu i nepravilnosti prema državi.

Zato je 1104 godine izdana carska zapovijest (hatt-î humâyûn « da se kupi i ubire preko jednog organa po dva ešrefi dukata (ešrefî altîn) tako da bude za sve podjednako srednje. Iz samog prihoda od džizje bilo je određeno po 12 akči za »maišet« i po 1 para za »harc-î muhasebe« (trošak za obračun) i »ücret-i kitâbet« (nagrada za pisanje). A zatim koliko je džizji od vakufskih prihoda bilo u defteru upisano da se prikupi, toliko je džizji od strane države predavano vakufskim mutevelijama (mütevellî — upravitelj), prema računu džizji koje su uzimane za vakuf. A za vakufe, od kojih su neke džizje bile određene za drugo, uzeto je u obzir — prema razlici u godinama — srednje stanje od onoga koliko je od džizje u prošlim godinama bilo prihoda za vakuf i koliko je uračunato. Zapovijedeno je da se džizja koja na taj način ima da pripadne vakufu — ma koje vrste bila — da se sva kupi i ubire preko jednog organa. U tom smislu napisani su berati i zavedeni na odgovarajućem mjestu.¹⁹⁵

Izviješeno je međutim, da u Rumelijskom vilajetu u kadilucima na obalama Dunava zbog neprijateljske invazije ima siromaha i nevoljnika i da su oni u većini mjesta sluge zvana služinčad, koji rade uz nagradu od 400 — 500 akči na godinu i s tom sumom podmiruju potrebe svojih porodica i nisu u mogućnosti da daju i džizju, te bi to za sirotinju bilo nepravedno i previše. Pošto oni ni na kakav način

¹⁹⁴ Novac koji je uziman na ime »maşe t«-a služio je za izdržavanje onoga koji je kupio džizju. To se naziva i »vech-i maşe«. A ono što je ubirano pod imenom »kalemiye« ili »harc-î muhasebe« davano je kao nagrada službenicima koji su pravili obračun o džizji. A pisari džizje dobivali su nagradu pod imenom »ücret-i kitâbet«.

¹⁹⁵ Iz ovoga pasusa vidimo da je bilo slučajeva da se jedan dio džizje ustupi jednom vakufu, ali taj prihod nisu ubirali upravitelji vakufa nego džizjedari ili haračlije. Nakon toga je određeni dio tog vakufa odvajan i predavan vakufskom mutaveliji.

ne bi mogli platiti, ako bi se i ovu godinu tražila srednja džizja, to je fermanom zapovijedeno, da se po starom redu uzmu sve tri klase (esnaf-i selase) prema stanju sirotinje (raje).

Kao najniža klasa (sınıf-ı edna), da se od podanika nemuslimana koji su sa muslimanima nastanjeni na granici i u kadilucima ugroženim od neprijatelja naplati podjednako najniža (edna) džizja.

Da se od kadiluka koji su blizu neprijateljske zemlje naplati tako, da se polovina računa kao srednja (evsat), a polovina kao najniža.

A da se od ostalih kadiluka vrši ubiranje uzvevši u obzir najvišu (âlä), srednju i najnižu.

Na osnovu toga najniža džizja ima se podjednako kupiti od podanika nemuslimana: od hrišćanske i jevrejske raje, koji stanuju i koji se nalaze u Bosanskom elajetu u samom Bosanskom Sandžaku kao i u Zvorničkom Sandžaku, a koji su izričito navedeni u defteru koji je iz moje carske blagajne (hazine-i âmire) izvađen i poslan bivši ovjerovljen pečatom i potpisom. Njima se imaju podijeliti najniže liste (edna kâğıt). Kada se budu dijelile najniže liste s pečatom i carskim znakom koji su iz moje carske blagajne poslani uzoru vršnjaka i drugova Fazli-ji — neka mu se poveća vrijednost — koji je zadužen da skupi od njih najnižu džizju kao obavezu od 1 džumadel-ula ove 1105 godine, ima se kupiti i ubirati po jedan šerifi dukat (şeriff altın).¹⁹⁶

Navedeni džizjedat (cizyedar) treba da obide mjesta i sela, da bi se sačinio poimeničan defter za podanike nemuslimane koji su platili džizju s tim, da se zapiše ime njihova sela u kojem se nalaze, ime njihovog oca i njih samih i njihova prezimena. A isto tako treba da naredite da se izradi zaseban defter za nemuslimanske nomade (haymâne keferere) koje bude našao s imenima njihovog vilajeta, sela, njihovog oca i njih samih. i treba da ih predate kancelariji za džizju (cizye kalemi), da ih ona zavede. Treba se starati da se džizja kupi tako, da se prilikom kontrole ne nađe niko izvan deftera.

Osim toga u spomenutom ejaletu, u Hercegovačkom sandžaku — osim kadiluka koji su oslobođeni — za raju u kadilucima Čajniča, Foče, sa vojnicima, Prijepolja i Plevlja, koji su prije bili oglašeni kao unutrašnjost, bilo je dokinuto oslobođenje s ilamom zapovjednika plemenitih zapovjednika bosanskog beglerbega Mehmeda — neka mu je trajan napredak — s obzirom da nisu zadržani na dužnosti. Međutim došla je iza toga njihova pretstavka. Zato ako imaju uslova za oslobođenje i ako su na dužnosti, neka to spomenuti »mîr-i mîrân« izloži i neka ih posredstvom šeriatskog suda popiše poimenično sa starom rajom iz spomenutih kadiluka. Zatim neka defter o tom potpiše i zapečati i neka taj defter pošalje na moju Portu sreće (Der-i saadet) radi mog carskog upoznavanja.

Pored toga za izdržavanje (cihet-i maişet) pomenutog mubašira (mubaşir — koji kupi džizju) određeno je od svakog najnižeg formulara po 6 para kao »vech-i maaş« i po 1 para za »harc-ı muhasebe« i »kitabet ücreti«. A pošto kadijama u

¹⁹⁶ Na listama odnosno na potvrdama o džizji (cizye kâğıdı) bilo je napisano »Cizye-i gebrân« (džizja nemuslimana). Na njima je bila označena klasa džizje, godina ubiranja, ime glavnog blagajnika (»baş hazinedar«) i računovođe (cizye muhasebecisi) i ime zakupca džizje (cizye umûm mültezimi). Osim toga bili su otisnuti i pečati tih funkcionera. Džizjedat je na svaku listu trebao napisati ime mjesta, ime onog koji je dao džizju i njegov lični opis. Svaki obveznik bio je dužan u određenom roku dati džizju na što bi dobio tu potvrdu, koju je na traženje poreznika bio dužan pokazati.

prošlim godinama nije bilo ništa određeno, to je bilo manjkavosti u njihovom zalaganju. S obzirom da je time bila oštećena država, to je kadijama ubuduće određena po 1 para od najniže liste. Ako se bude saznalo kod mog carskog prijestola da oni i poslije ovoga ne vode brigu i ne daju važnosti, biće razriješeni. A moji će kazaskeri — neka im uzvišeni Alah učini trajnim njihove vrline — zapisati u svojim registrima (ruznamče), da im se više ne daje položaj. Sve će se gornje obračunati iz samih dukata o džizji.¹⁹⁷

A oni koji stanuju u vakufskim selima u mojim zaštićenim zemljama, koji spadaju u hasove sultanâ (havas-ı selâtin), velikih vezira, miri-mirana, sandžak-bega, te u odžakluke (ocaklık), muhassilluke (muhassıllık) i vojvodaluke (voyvodalık), a na osnovu nekih uzroka plaćaju otsjekom, bili oni sveštenici i kaluđeri, bili oni koji su na neki način dobili berat i koji tvrde da su na dužnosti tumača, muselema i da su oslobođeni, neće se izuzimati od ostalih podanika nemuslimana, dokle god su sposobni za rad i zaradu; a u vrijeme kad ne mogu raditi, dokle god ne budu imali opravdanih razloga, kao što je biti slijep od rođenja (dararet) ili biti kontuzovan (meflûc) ili biti većinom bolestan. Ne smije se dopustiti izbjegavanje obaveze s izgovorom koji je proširen i poznat u narodu i u govoru ljudi, da se od sveštenika džizja ne uzima. Treba da se i od ovih pokupe džizje.

Potrebno je da se postupi u smislu onoga što je izloženo i precizirano, da bi se kupljenje obavilo na opisani način. U smislu moje veličanstvene carske zapovijesti (hatt-ı humâyûn), koja je izdata da bi se onemogućili oni koji čine zloupotrebe, izdata je moja visoka zapovijest (ferman) u pogledu kupljenja navedene džizje za spomenutu godinu uz iznesene uslove. U vezi s tim izdajem ovaj carski berat i naređujem ovo:

Kada dođe navedeni mubašir, vi kadije treba da u pogledu džizje nastojite i da dobro pazite pa da ne dozvolite da i jedan podanik nemusliman ostane izvan (neobuhvaćen). Treba da pomognete da se kupljenje izvrši na način, kako je to zapovijedeno.

A ti mubašire, kad pristupiš kupljenju džizje na obrazloženi način, treba da napraviš zaseban defter za one koji plaćaju džizju i onih nomada koji se budu našli i da napišeš poimenično imena njihovih vilajeta, sela, njih samih i njihovih očeva i da taj defter čuvaš. Kod obavljanja toga treba paziti i dobro se čuvati od suprotnog rada.

Tako da znate, na moj časni znak da se oslonite.

Pisano 1 džumadel-ula 1105 godine

U zaštićenoj Jedreni

3.

*Bujuruldiya bos. valije Korča Mehmed-paše*¹⁹⁸

(7 dž. II 1105 = 3-II-1694)

Upućena jajačkom kadiji u vezi s beratom od 29-XII-1693 g. Izvještava ga da je za džizjedara u Bosni određen Fazlulah-aga i daje mu uputstvo u pogledu kupljenja džizje.

Orijentalni institut, sidžil jajačkog kadije br. 10, list 11.

¹⁹⁷ Kao što se vidi iz samog teksta, svenagrađe koje su dobivali džizjedari, računski činovnici i pisari džizje za svoj trud, kao i ono što je ovim beratom određeno kadijama, padalo je na teret ubrane sume od džizje. To je uvedeno poslije usvajanja jednoobraznog sistema u pogledu ubiranja džizje u cijeloj državi. Prije toga ovi su izdaci padali na teret samih obveznika, koji su pored džizje morali i to plaćati.

¹⁹⁸ Korča Mehmed-paša, koji potiče iz sela Korča blizu Sarajeva, bio je bosanski valija od 1693 do 1697 godine.

شريعتماب يايچيه قاضيسى افندى زيد فضله و مغاخر الاماثل و الاقران اعيان ولايت و ايش ارلرى
زيد قدرهم انها اولتور كه

حاليا اشبو بيك يوز بش سنه سنه محسوب اولتق اوزره ايات بوسنه ده واقع يهود و ساثر كفره نك
اوزرلر ينه اداسى لازم كلان رؤس جزيره لرى جبايق قدوة الاماجد و الاكارم فضل الله اغا زيد مجديه طرف
سلطنت عليه دن سپارش اولتوب على السويه ادنا اعتباريله تحصيل اولتق بابتده يدينه برات شريف عالیشان و جزيه
كاغدرلى و پرلكله موجبجه طرفرؤدن دخى بيوردلى تحرير و اصدار و مومى اليه طرفرؤدن قدوة الاماثل و الاقران
بوستور على اغا زيد قدره محصل تعيين و ارسال اولتشد.

و صولنده كركدر كه تحت قضا كرده واقع رعايا كفره سنك سنه مزوره يه محسوب اولتق اوزره
اوزرلر ينه اداسى لازم كلان رؤس جزيره لرين برات شريف عالیشان موجبجه على السويه ادنا اعتباريله محصل مومى
اليه معرفتيله بر كون اول جمع و تحصيل و داخل خزينه اتدرمكندن هر بريكر اقدم تام و سعى ما لا كلام اليه سز
خصوص مزبور امور مهمه شهر ياريدن اولتيله بو بابتده كمال مرتبه اعانت اليمسكز بابتده لازمه دين
و دولتدن اولغين زنه ار چفتجى و اجير و خدمتكار ناميله اهل ذمتدن بر فردى كتم و اخفا و حمايه اليمسكز بر
فرد دفتردن خارج قالمق اوزره جزيره لرى تحصيل و كاغدرلى الدررب مال پادشاهى نك بر كون اول تحصيل و
اتاننده بذل قدرت اليبوب خلاف شرع و قانون و مغاير برات همايون بر فرده ظلم و تعدى و مال ميري يه حيف
و غدر ايتدرمكندن بغايت احترام ايدوب موجب بيوردلى ايله عامل اولاسز ديو بيوردلى.

في ٧ ج سنه ١١٠٥ .

Poznavaocu šeriata gospodinu jajačkom kadiji — neka mu se poveća vrlina
— i ponosima vršnjaka i drugova vilajetskim ajanima i radnim ljudima (iš erleri)
— neka im se poveća vrijednost,

Dostavlja se ovo:

Kupljenje džizje na glavu (ruus-ı cizye) za ovu 1105 godinu, koju su dužni platiti jevreji i drugi nemuslimani koji se nalaze u Bosanskom alajetu, stavljeno je u dužnost od strane visokog carstva uzoru odličnika i plemenitih ljudi Fazlulahagi — neka mu se poveća čast. U pogledu kupljenja džizje po najnižoj stopi njemu je izdan uzvišeni časni berat i liste za džizju (cizye kâğıtları). U tom smislu i s naše strane napisana je i izdata bujuruldija (buyuruldu). A od strane imenovanog postavljen je i poslan kao muhassıl« (koji naplaćuje džizju) uzor vršnjaka i drugova Bostor Ali-aga — neka mu se poveća vrijednost. Kada on dođe, svaki od vas treba da s puno nastojanja i zalaganja omogući da se posredstvom spomenutog muhasila u smislu uzvišenog časnog fermana što prije pakupe i uberu džizje na glavu podjednako po najnižoj stopi, a koje je nemuslimanska raja vašeg kadiuka obavezna platiti za navedenu godinu, pa da se dostave blagajni.

Pošto je spomenuta stvar od važnih poslova carstva, to je vjerska i državnička dužnost da pružite pomoć u najvećoj mjeri, a da ni pošto ne krijete i ne prikriivate i ne uzimate u zaštitu ni jednog pojedinca od podanika nemuslimana pod imenom čivčije (ciftci, najamnika lecir) i slugu. Džizje treba prikupiti tako,

da ni jedan pojedinac ne ostane izvan džeftera. Treba nastojati da dobiju liste. Treba da uložite sav trud, da se što prije prikupi carski prihod i da se dobro čuvate, da se suprotno šeriatu i zakonu, protivno carskom beratu ne bi napravio zulum i nepravda kojem pojedincu i da se ne bi napravila šteta i zloupotreba. Postupite tako kako to traži bujruđija.

7 džumadel-ahira 1105 godine.

4.

Berat sultana Ahmeda II

(18 r. I 1106 = 6-XI-1694)

Zapovijeda se da se džizja kupi prema imovnom stanju po 1, 2 i 4 dukata, u srazmjeru 20:60:20, a u Bosni po najnižoj stopi.

Orientalni institut, sidžil jajačkog kadije br. 10, list 62 r.

نشان شریف عالیشان سامی مکان سلطانی و طغرای غرای جهانستان خاقانی حکمی اودرکه
برندن اقدم جیایت جزیه نك شروطی مراعات اولیامغله اهل ذمتك احوالی مختل و پریشان و نت
الملك اصول اموال مشروعه سندن اولان مال جزیه كركی كبی مضبوط و محفوظ اولدیغندن ضایع و تلف اولغین
بعد الیوم اعمال مضبوطه و اموال محفوظه اولوب اهل ذمتك رؤسی اوزرینه . موضعه اولان جزیه¹ شریعت مطهره نك
نصا و اجتهادا ایجاب ایلدوکی وجه اوزره جیایت اولتیق لوازم امور ملكدن و ملتدن اولغین شرعا اوزرینه جزیه
وضع اولتیق لازم کن اهل ذمتدن فقیر معتملدن² اون ایصکی درهم فضة خالصه نك بدلی بر دینار و متوسط
الحالدن³ یکریمی درت درهم فضة خالصه نك بدلی ایکی دینار و ظاهر الفنا مكثر اولاندن قرق سکز درهم
فضة خالصه نك بدلی درت دینار اخذ اولتیق اوزره دقترده مسطور و مقید بوتلغین ایدی یك یوز التي سنه سیچون
و فیما بعد یوز عدد کاغذك یکریمی اعلا و التمشی اوسط و یکریمی ادنا و یرلك اوزره اصناف ثلاثه دن هر
بر بلده و هر بر قریه ده اهاالیسی بینده توزیع و تقسیم اولوب جزیه لری البته .

و التدغی اوزره ادا . جزیه ایلدوکی معلوم هما یونم اولتیق ایچون یدینه مهور جزیه کاغذی و یریلوب و
جیایتنه مأمور اولنلر اصناف ثلاثه نك هر برندن تقدیر و تمین اولندوغی مقداردن بر اچچه و برجه زیاده الموب
و جمع ایلدوکی جزیه نك اچچه سین تسلیم خزینه عامره ایلدکده و محاسبه سی کورلدکده روزناچچه و خرج محاسبه
نامنه کندو سندن بر شی⁴ طلب اولنلمستی اوزره تحصیل ایلدوکی جزیه نه مقدار اولور ایسه ادنا سندن التي پاره و
اوسطندن سکز پاره و اعلا سندن اون ایصکی پاره اصل مال جزیه دن کندو سنه معیشت اولتیق اوزره و پهر
رأس جزیه دن بر پاره جزیه محاسبه جیسی قلمنه اجرت کتابت و یرلك اوزر و قاضیاره دخی ادنادن بر پاره و
اوسطندن درت صاغ اچچه و اعلا دن بر بچتی پاره معیشت تمین و جمله سی طرف میریدن محسوب اولنه .

¹ U sidžilu iza toga stoji (من غیر تحت).

² U sidžilu (فقیر و معتملدن).

³ U sidžilu (وسط حالدن).

و بوندن ماعدا اهل ذمتك جزیه موضوعه معینه لردنن زیاده بر سنه التدوغي استماع اولنور ایسه کیرو اصحابنه رد ایتدیلوب احوالری در دولت مداره عرض ایده لر.

و اهل ذمتدن اوزرینه جزیه لازم کلناردن اگر بر فرد ذل و صغایله جزیه سین و یرمیوب بر طریق ایله اشتغا و یاخورد فرار ایدر ایسه ادای جزیه دن امتناع ایلدوکی ظاهر اولدوقده رقبه سی اوزرینه مضروبه اولان جزیه سی اللدقد نضکره اشد عقوبت و نکال ایله معاقب اولنور.

و بوندن ماعدا ممالک محروسه مده واقع جمله اوقاف قراستندن و خواص سلاطین و وزرای عظام و میر میران و میر لوا و اوجاقلق و محصلتی و و یوده لقره داخل و بعض اسبابه بنا، مقطوع اولنلرک کزک راهب و بطریق و قیس و کزک بر طریق ایله اللرینه برات الوب ترجمانلق و مسلک و شاهنجی و طوغانجی، و ویتق و ساری معافیت ادا عاستده اولنار مادامکه اکتساب و عمله قادر اولوب اکتسابندن مانع اولور زمانده ضرارت و مغلوج و یاخورد اکثر عامنده مریض اولتلق کچی اعذار صحیحه سی اولیه ساژ اهل ذمتدن استننا اولغوب عامه نك بیننده شایع و مشهور و السنه ناسده مذکور اولان قوله رهبانندن جزیه الغاز دیو تعلل و جزیه نی ادا دن امتناع ایتدیرمیوب بو مقوله لک دخی جزیه لرین وجه سابق اوزره عامل مزبوره جبات ایتدیریلوب بعده هر وقتک اصل وضع قدیمی اوزره دفتر حاشی اعتباریله اوقاف متولیرینه طرف میریدن تسلیم اولتلق اوزره جزیه لک جمله سی علی السویه ید واحد دن جمع و تحصیل اولتلق ایچون روم ایلنده محرم غره سنده مباشرت اولتلق فرام اولغین اشبو یك یوازالتی سنه محسوب اولتق اوزره هر سگ سنجانندن غیری بوسنه ایالتنده اولان اهل ذمت نصارا و یهود و عجم طائفه لرینک حالرینه مرحه ادا اعتباریله جزیه لرین جباتنه مأمور درگاه معلام قوجی باشلرندن اولان افتخار الاماجد و الاکارم جامع المحامد و انکارم فضلی دام مجده نك دینه و یریلان اشبو برات عالیشانده مذکور قضالک هر بر بلده سنده و قریه سنده ساکن و موجود بولنان اهل ذمتدن بر فردی خارج قلامتق اوزره و بر باده قاضیار دخی تکسل و اهمال ایدرلر ایسه معلوم اولدوقده عزل اولنوب بر دخی منصب یرلامک اوزره قاضیسکرلم ادام الله تالی فضائلها روزناچهلرینه قید اولنوب جزیه لری عینی دینار جمع و تحصیل اولتلق باندده خط همایون شوکت متروم صادر اولاغین بو برات ایات و مسرت غایات^۵ و یردم و یرور دمکه.

سزکه قاضیار و اعیان ولایتک ایش ارلری سز حمایه طریق ایله اهل ذمته بر وجهله صاحب چقیمیوب کزک باغ و باغچه و درکمن و چفتلک و ساری علاقه کزده بولنان اهل ذمت نصارا و یهود و عجم طائفه لرینک الحق ادا اعتباریله جزیه لری جباتنه مأمور عامل مومی ایله سن سنه مزبوره محسوب اولتق اوزره هر سگ سنجانندن ماعدا ایالت مزبوره اهل ذمتک فرمان اولتدوغي اوزره جزیه لری مان جمع و تحصیلی مباشرت ایلدکده باشته دفتر طوتوب قصبه ده اولنلری جمله سی و قریه ده اولنلری دخی کذالک قریه سیله بابالرینک و کندولرینک اسم و شهرتاری ایله علی الاسامی دفتر ایدوب حین محاسبه ده جزیه محاسبه سی قلمنه تسلیم ایتلک اوزره حفظ ادوب

سکوره سن.

غایاتی^۶

^۵ Izostavljeno (و چاقچی).

^۶ Smatram da je ovdje izostavljena riječ: اراضه.

و بوندن ماعدا سنکه جزیه دار مومی الیه سن انجق یوز بش سنه سنده دخی کاغدی بولتان اهل
 ذمته ادنا اعتباریله کاغد و یروب جزیه التذقد نصکره گذشته سنه لرتنگ جزیه سی مطالبه سیله رعایا فقراسی بر
 وجهه رنجیده ورمیده اولنامق اوزره درون برات عالیشانده مذکور اولان شروط و قودک اجراسنه اهتام کلی
 ایدوب ادنا جزیه سی اولسق اوزره بر شریفی جزیه لری تحصیل و ادنا کاغدی زبرد کد نصکره اعلی و اوسط
 حسابی اوزره جزیه طلیله تعدیدن احتراز اوله .

شویله ییله علامت شریفه اعتاد قیلهلر .

تحریرا فی الیوم الثامن عشر من شهر ربیع الاول لسنة ست و مائه و الف .

بیورد صحرای بلغراد

Zápovijest časnog, uzvišenog, visokog sultanskog znaka i sjajne carske tugre gospodara svijeta je kako slijedi:

Pošto se prije nije pazilo na uslove o kupljenju džizje, to je stanje podanika nemuslimana (ehl-i zimmet) postalo poremećeno i teško. A pošto prihod od džizje, koji spada u glavne zakonske prihode fiskusa, nije vođen i evidentiran kako treba, to se je gubio i propadao. Uбудуće treba da to budu uredni poslovi i evidentirani prihodi. Kupiti džizju, koja je uspostavljena na glave podanika nemuslimana, na onaj način kako to traži čisti šeriat po svom izričitom propisu (nass) i po interpretaciji pravnih kapaciteta (ictihad), spada u neophodne poslove carstva i naroda. Zbog toga je u defteru zavedeno i zapisano, da se od podanika nemuslimana, na koje je po šeriatu potrebno staviti džizju, uzme jedan dukat od siromašnog koji radi (fakir-i mu'temil) kao ekvivalent od 12 dirhema čistog srebra, od onog srednjeg stanja 2 dukata kao ekvivalent za 24 dirhema čistog srebra, a od bogatog 4 dukata kao ekvivalent za 48 dirhema čistog srebra.

Na osnovu toga za 1106 godinu i ubuduće treba da se u svakom gradu i u svakom selu izvrši razrez i podjela među stanovništvom na tri klase tako, da se od 100 lista dade 20 »âlä (po najvišoj stopi), 60 »evsat« (po srednjoj stopi) i 20 »edna« (po najnižoj stopi) i da im se tako naplati džizja. I prema tome kako bude razrezano, treba da im se izda lista o džizji (cizye kâğıdı), da bi bilo poznato mom carskom prijestolju da je platio džizju.

Oni koji su zaduženi za kupljenje džizje neka ne uzimaju ni od koga od te tri klase ni jednu akću, ni jedno zrno više od onog iznosa koji je predviđen i određen. Kada oni budu predali državnoj blagajni (hazinei âmire) džizju koju su sakupili i kad se bude obavio obračun, neka se ni od njih ne traži ništa na ime »ruznamçe« i »harc-ı muhasebe«. Koliki god iznos bio od džizje, koji su oni sakupili, neka im se od samog novca od džizje dade na ime »maışet«-a od najniže (liste) 6 para, od srednje 8 para, a od najviše 12 para. Od svake džizjanske glave određeno je da se dade i računovođi za džizju (cizye muhasebecisi) po 1 para kao »ücret-i kitabet«, a i kadijama od najniže po 1 para, od srednje četiri prave akče, a od najviše 1 ½ para na ime »maışeta«. Sve to neka se uračuna od strane fiskusa.

Osим ovoga, ako se bude čulo da je od podanika nemuslimana uzeto ma šta više od ustanovljene i određene džizje, treba narediti da se vlasnicima natrag vrati i izvijestiti prijestolnicu o njihovom stanju. Ako od onih podanika nemuslimana

koji su dužni davati džizju ne budu džizju dali, nego se na neki način budu skrivali ili budu pobjegli, čim postane jasno da se oni ustežu od davanja džizje, biće kažnjeni s najtežom kaznom, nakon što im se uzme džizja koja je ustanovljena na njih.

Pored toga oni koji se nalaze u svim vakufskim selima u mojim zaštićenim zemljama i koji spadaju u hasove sultanâ, velikih vezira, miri mirana, sandžak bega i u odžakluke, muhasiluke i vojvodaluke, a koji na osnovu nekih uzroka plaćaju otkupom, bili oni sveštenici, patrijarsi i kaluderi, bili oni koji su na neki način dobili berat i tvrde da su oslobođeni kao tumači, muselemi, sokolari, jastrebari i kobčari i vojnuci, oni se neće izuzimati od ostalih podanika nemuslimana, dokle god oni budu sposobni za zaradu i rad, a u slučaju kad su spriječeni da stižu, ako ne budu imali opravdanih razloga, kao što je biti šijep (dararet) od rođenja, uzetost (meflûc olmak) ili bolovanje veći dio godine. Nemojte dopustiti da neko izbjegava obavezu i da se usteže od davanja džizje pod izgovorom onoga što je u narodu prošireno i poznato i što se priča, da se od sveštenika ne uzima džizja. Treba da omogućite spomenutom amilu, da i od ovih pokupi džizju na gornji način.

Zapovijedio sam, da se s kupljenjem džizje u Rumeliji otpočne 1 muharema i da se sva džizja podjednako pokupi i ubere preko jednog organa, a kasnije da se od strane fiskusa preda vakufskim mutevelijama prema napomeni u defteru, kako je to od starina za svaki vakuf već ustanovljeno.

Ovaj uzvišeni berat izdan je ponosu uglednika i plemenitih ljudi Fazliji koji posjeduje sva dobra svojstva i plemenite čudi i koji spada u kapudžibaše (kapucu başı) mog dvora (Dergâh-ı mualla) — neka mu se poveća čast. On je zadužen da kupi džizju za 1106 godinu od podanika nemuslimana: hrišćana, jevreja i perzijanaca, koji se nalaze u Bosanskom alajetu, izuzev Hercegovački sandžak, po najnižoj stopi, iz samilosti prema njihovom stanju.

Izdata je moja veličanstvena carska zapovjest (hatt-î humâyûn), da se džizja kupi i ubire kao pravi dug i da ne bude izostavljen ni jedan pojedinac od podanika nemuslimana, koji stanuju i koji se nalaze u svakom pojedinom gradu i selu u kadilucima spomenutim u berat. Ako kadije u ovom pogledu budu pokazivali nehaj i nemarnost, biće razriješeni, čim se za to sazna. I biće upisano u registrima (ruznamçe) mojih kazaskera — neka im Allah učini trajnim njihove vrline — da im se više ne daje položaj.

U vezi s tim izdao sam ovaj jasni berat, kojemu su ciljevi zadovoljstvo, i zapovijedio sam ovo:

Vi kadije, vilajetski ajani i radni ljudi, nemojte ni na kakav način da se pojavljujete kao gospodari podanika nemuslimana uzimajući ih u zaštitu. A ti, navedeni amile, koji si zadužen da samo po najnižoj stopi kupiš džizju od padanika nemuslimana: hrišćana, jevreja i jermena, kad pristupiš kupljenju i ubiranju prihoda od džizje za spomenutu godinu od podanika nemuslimana navedenog elajeta, izuzev Hercegovački sandžak, treba da napraviš zaseban defter, kako je to fermanom zapovijedeno. Treba da napraviš poimeničan defter s naznakom mahale za one koji su u gradu, a sela za one koji su u selu, te imena njihovih očeva i njih samih. I treba da ga čuvaš i da ga doneseš i prilikom obračuna da ga predaš računovodstvu za džizju (cizye muhasebesi kalemi). Osim toga, ti navedeni džizjedaru, treba da izdaš liste po najnižoj stopi

samo onim podanicima nemuslimanima, kod kojih se nalazi potvrda (kâğit) i za 1105 godinu. Ali da dobro paziš da ispuniš uslove i napomene koji su spomenuti u mom uzvišenom beratu, da ni na kakav način ne bi napadao i uznemiravao sirotu raju traženjem džizje za prošle godine. Pošto za džizju naplatiš po 1 šerifi dukat kao najnižu džizju, treba da se kloniš i da ne tražiš džizju prema najvišoj stopi.

Tako da znate na moj časnai znak da se oslonite.

Pisano 18 dan mjeseca rebiul-evela 1106 godine

Iz logora u Beogradu^{106a}

5.

Berat sultana Mahmuda I

(2 dž. II 1145 = 20-XI-1732)

Kupljenje džizje u Bosni ustupljeno bosanskom defterdaru Mustafi i dato mu 43.200 formulara po najnižoj stopi s tim da od svakog uzme po 1 ešrefi dukat, odnosno po 2½ groša. Džizja se ima plaćati u četiri rate.

Orijentalni institut, sidžil mostarskog kadije br. 2, list 1.

ممالك محروسه واقع طوايف اهل ذمتدن يهود و نصارانك شرعا رؤسارينه مضروبه اولان جزيره لرى
بيت المال مسلمينك اصول اموال مشروعه سندن اولوب مذهب حتى² اوزره مستحق³ جزيه اولنار دن جزيه لرى
جيات اولتق لازم كلمكين انشاء الله تعالى بيك يوز قرق التى سنهسى جزيهسى قرق بش سنهسى رجب شريفى
غره سندن جيات اولتق اوزره خط همايون شوكتقرون صادر اولغين بيك يوز قرق التى سنه سنه محسوب اولنق
اوزره ايالت بوسنه و ناحية نكشك و توابعى قضا و قرالنده ساكن و ممكن و موجود و مرور و عبور اين اهل
ذمت كفرة و يهود طائفه لرينه اوزر لرينه اداسى لازم كن جزيره لرى جياتى قرق اوج بيك ايكيوز ادنا اورا قيله
اشبور افع توقيع رفيع الشان خاقانى قدوة الاماجد و الاعيان حالا بوسنه دقتدارى مصطنى زيد مجده يه درعهده
و تفويض اولنوب اشبو برات عالیشان معدلت غاياتى ويردم و بيور دمكى

مرقوم واروب بيك يوز قرق بش سنهسى رجب شريفى غره سنه حاكم الوقت مواجه سنه مهرى
مهرى ايله مهور يدينه ويرلن⁴ جزيه اوراق بوغچه سنك مهر لرى قطع و اورا قده اولان مهر ايله تطبيق اولندقدن
صكره بر كيسييه وضع و ولايت قاضيسى مهر لوب در سعادتته ارسال و قلم مزوره تابع هر بلده و قريهده ساكن
و موجود يرلو و يباغى و مرور و عبور اين اهل ذمت كفرة و يهود و ارانمته عجم طائفه لرى و امرد مراهق⁵
حكمنه داخل اولوب شرعا جزيه يه مستحق اولان غلامارى كركى كچى تقيد و اهتام ايله تفحص و بر فردى خارج
و كاغدسز اولامق اوزره وجه شرعى اوزره بر التون اشرفى جزيه لرى اخذ اوله كلوب الحاله هذه اشرفى التون

^{106a} Sud u Jajcu dobio je ovaj Berat 15 rebiul-ahira 110 god. (3-XII-1694).

¹ U sidžilu (عمر و سده).

² U sidž. (حظيه).

³ U sidž. (ملق).

⁴ U sidž. (و يرله).

⁵ U sidž. (مراحق).

بشر پاره باش ایله کچوب تفاوتی اولدیندن جزیه دارلر جر نفعی ایچون براتلرندہ التون التمی تصریح اولمشدر دیو عینی التون طابیلہ ریجیدہ و التون بولدقاری صورتده هر بر التون مقابله سنده یوز بشر پاره طلب و تحصیل و رعایا فقرا سنہ بو وجهله تعدی ایتمارلہ فیأ بعد رعایادن عینی التون [طلب] اولٹیوب هر غرضی قرقو پاره حسابیلہ هر ادنا اوراقتدن ایکی بوچق غروش اولق اوزره اجناس نقوددن نه کونه اچمه ویررلر ایسه خالص العیار و تام الوزن اولناری رایج اولدینی وجه اوزره اخذ وزاطه طقساز اچمه و زخییرلو مصر التونی یوز اوزر اچمه و زخییرکو اسلامبول التونی دردر یوز اچمه الذوب جزیه لری بو وجهله جبايت و تحصیل و یتہ شروط مقرده مرعیه کمال اہتمام و اعتدال اوزره مراعات اولنوب حد تجاوز و تعدی ایله سمیل صداقتدن⁶ و طریق استقامتدن عدول ایدنارک اجزالی⁷ ترتیب اولہ .

و اهل ذمت کفرہ نك هر برینه میری مہر ایله مہور اشکالیله بر زکاغد و یریاوب و عمال جزیه به توزیع ایتدیکی جزیه اوراقتدن التی پاره معیشت و بوندن ماعدا هر بر وردقن بر پاره دخی جزیه محاسبه جیبی و کاتبینہ اجرت کتابت تعیین اولننلہ مجتمع اولان مال جزیه دن حین محاسبه ده دینارینہ محسوب اولنہ⁸ .

ممالک محروسه مده اوقاف قویہ رتده ساکن اهل ذمت او[سلاطین عظام و وزرای کرام و میر میزان و سائر لریک خاص اوچقرتیه و ویرده لغره داخل و بعض اسبابه بنا، دفتردن افزاز و مقطوع اولنار کرک راهب و بطریق و قیس و آکرک] بر طریق ایله اللریته برات الوب ترجمانلق و مسلمک و معاہت ادعا سنده اولنار بالجلمله رفع اولننلہ مادامکه اکتساب و عمله قادر اولوب اکتسابه مانع اولور زمانده و ضرارت و فلع و یاخود اکثری عامنده مریض اولملاق کبی⁹ اعذار صحیحہ سی اولیه سائر اهل ذمتدن استئنا اولٹیوب بو مقوله لک جمله سندن وجه شرعی اوزره ید و ااحدن جزیه لری جبايت و جزیه به مستحق اولیان صبی و ظاهر الفنا اولیوب پیر فانی و عمل مانده اولوب بر وجهله کار و کسبه اقتداری اولیاناردن خلاف شرع جزیه طلب اولنیه .

و اشبو سنہ مبارکده جزیه دارلردن پشین معیشت طلب اولٹیوب و مال جزیه داخی کندولردن درت تقسیط ایله تحصیل اولنلق اوزره اولنلہ جزیه دارلر دخی رعایا فقرا سندن دفعة طلب و تحصیل ایله و شروط براتلردن زیادہ مطالبه ایله ریجیدہ و تعدی ایلمیوب ایتده¹⁰ و رونده دن و دفعة ادایه قدرقی اولناردن ماعداستی درت تقسیط ایله جمع و تحصیل ایلمه . و جزیه دارلر دخی مال جزیه درت تقسیط ایله ادا ایلیوب تقسیط شروطی اوزره وقت و زمانیلہ خزینہ عامره مه تسلیم ایلد کلرندن صکره انلردن دخی دفعة طلب اولنیه .

و مال جزیه نصاً و اجتهاداً ایجاب ایدن واردات شرعیه دن اولوب اهل ذمت سقوط جزیه بی مستانزم اولور عذرذن سالم ایکن ذل و صغار ایله مستحق اولدقاری جزیه لرین و یرمک ایچون یوجه عذر ابرادینہ اجتره¹¹ و یاخود بر طریق ایله ابا و بریرده اخفتا ایدنارک رقبه سی اوزرینہ مضروبه اولان جزیه لری التندقه نصکره شرعا اشد عقاب ایله ایجاب ایدن جزالر ترتیب اولنہ .

⁶ U sidž. (سبب صداقتده).

⁷ U sidž. (اولنلق).

⁸ U sidž. (عابنده).

⁹ Sidžil na ovom mjestu oštećen.

¹⁰ U sidž. (کثیر).

¹¹ U sidž. (احقران).

و اهالی ولایتدن بعض ذی قدرت کسنه لردن باغ و باغچه و چنتک و ماندره لرنده چوبان و تراوغلانی ناميله و سائر بهانه ايله اهل ذمتی استحباب و جزیه لرینی ویرمیوب بوکونه حرکت جسارت ایدنلر باعث خذلان ایدر اولور معاقبات شدیدة ايله معاقب اولاجقاری مقرر و محقق بیلوب سلامت حالریچون کمال انتباه اوزره حرکت ایلیمه لر.

و جزیه دارلر بربرلینک مقایسه لرینه داخل اولمان رعایایه خفیه حیلہ ايله اوراق کوندروب توزیع ایلدیکی شرعا ثابت و ظاهر اولدوقده ویردیکی کاغدلر کیرو کندویه رد و آنچه سی بالتام تحصیل واصل جزیه دارینه تسلیم و اوراقاری بر وجهه تعل و مخالفت ایتدرلیه .

و بعض رعایا ساکن اولدوغی قصبه و قراسنده کیندو جزیه لری جبات اولتق لازم ایکن بعض محلات و قرانک قوجه باشیری کیندو جزیه لرین تخفیف ایچون طوبدن اوراق الرب و رعایایه توزیع اولتقوب مالی هر نه ایسه بنظر ننده حساب و خلاف شرع تحصیل اولندیغی سماع همایونغه القا اولتغله بو بدعت کرپه دخی منع اولنوب هر بر اهل ذمتک جزیه داریدنن اشکاليله اوراقاری ویریلوب جزیه لری جبات اولنه .

حاصل کلام خلاف شروط برات بر فردی خارج و اوراقسز قالماتق اوزره اهل ذمتک هر برینه وجه شرعی اوزره اوراقلرین ویروب جزیه شرعی لرین جبات ایلدکد نصکره قصبه و قریه اوزرینه طوبدن اوراق طرح و توزیع ایلیمکدن غایه العایه احتراز و اجتناب اولنه . حاصل کلام شروط براتدن زیاده بر آنچه اندینی و یاخود طوبدن اوراق طرح و تحمیل اولندیغی خبری الثور ایسه بلا امهال بوکونه حرکت جسارت ایدنلرک جزاری ترتیب اولاجغی مقرر و محقق بیله لر .

و جباتیته مأمور عامللر دخی جاده حقدن عدول ایلیموب کمال استقامت ايله حرکت و خلاف شروط برات عالیشان رعایا فقرا سندن باشقه معیشت و ذخیره¹² و کاتبیه و صرافیه و قولجی آنچه سی ناميله بر حبه طلب ایلیمه لر .

و کذالك قضاة و نواب دخی خرج محکمه ناميله رعایادن و عمال جزیه دن قلیل و کثیر من بعد بر نسته مطالبه ایلیمه لر . شویکه قاضیلر و جزیه دارلر جلب مال سودا سیله رعایایه ظلم و تعدی ایدرلر ایسه سرأ و علناً تجصص و تقصص اولنوب زیاده¹³ الدقاری ظاهر اولور ایسه قسید و بند ايله استانه سادتمه احضار و شرعا محکم حقارندن کلنور . اکاکوره اشبو برات عالیشانک شروط [و قیوده مراعات] اولنوب قاضیلر و یوده لر و قراضا بطاری و سائر سکان ولایت بالاتفاق جزیه جباتی خصوصنده جزیه دارلر اعانت و مخالفت ایدر اولور ایسه حقارندن کلنک اوزره اسم و رسملرله در سادتمه عرض و اعلام ایلیمه لر .

و هر بر فردک جزیه سین ادا ایلدیکی معلوم اولتق ایچون جزیه دارلر باشقه دقتر طوتوب قصبه ده اولناری قصبه سیله [عله سی] و [قریه ده اولناری دخی] قریه سیله [اسمار] و مرور و عبور [ایدناری] اسم و رسملرله علی الاسامی دقتر [ایدوب] و جزیه محاسبه سی قلمنه تسلیم ایلیمک اوزره در دولتداریه کوره لر . و

¹² U sidž. (ذخیره).

¹³ U sidž. (ازدیاد).

جزیه دارلر مأمور اولدیی قضا و نواحیسته توزیع ایلدیکی اوراقی من بعد قولجیار مهربوب و اشکالسر کاغد و یرموب حین اقتضاده دفع اشتباه ایچون تطبیق اولندقدمه مطابق بولتق اوزره جزیه قلمنده¹⁴ حفظ اولنان کدو مهرلیله مهربولر.

و اشوبرات عالیشانده تعیین و تصریح اولنان شروط و قیودک تنفیذ و اجراسته هر برلری کرکیکی اهتام ایوب خلافیله وضع و حرکتدن بقایت احتراز ایلهلر. شویله بهلر علامت شریفه اعتماد قیلالر.
تحریرا فی [الیوم] الثانی [من] جمادی الاخره سنه خمس و اربعین و مائه و الف.

بیتام قسطنطنیه الخورسه

Džizja koja je po šeriatu uspostavljena na glave podanika nemuslimana: jevreja i hrišćana, koji se nalaze u zaštićenim zemljama, spada u osnovne zakonske prihode fiskusa (beytulmâl) muslimana. Pošto je potrebno da se uberu džizje od onih koji prema hanefijskoj pravnoj školi (mezheb-i hanefî) treba da daju džizju, to je izdata veličanstvena carska zapovijest (hatt-î humâyûn), da se od početka časnog redžepa (hiljadu sto) četrdeset pete godine pristupi kupljenju džizje za 1146 godinu.

Kupljenje džizje za 1146 godinu koju su dužni da dadu podanici nemuslimani (ehl-i zimmet): hrišćani i jevreji, koji stanuju i koji se nalaze i kreću u kadilucima i selima Bosanskog elajeta i Nikšićke nahije i pripadajućih kadiluka, prepušteno je i ustupljeno sa 43.200 najnižih lista nosiocu ovoga uzvišenog carskog znaka uzoru uglednika i ajana sadanjem bosanskom defterdaru Mustafi — neka mu se poveća čast. Izdao sam ovaj uzvišeni berat, koje mu je cilj pravednost, i zapovijedio ovo:

Pošto navedeni dođe i na prvi dan časnog redžepa 1145 godine u prisutnosti tadanjeg sudije odreže pečate od bošče s listama za džizju (cizye evrakt), koji nose državni pečat, a koje su mu uručene, i nakon što se savrne s pečatom na listama, treba da ih stavite u jednu kesu, pa da je vilajetski kadija zapečati i pošalje u Carigrad.

On treba da s marom i trudom istraži podanike nemuslimane: hrišćane, jevreje i jermene, mještane i strance, koji stanuju i koji se nalaze u svakom pojedinom gradu i selu koji podpadaju pod navedenu kancelariju, i one koji su na prolazu, kao i one polno zrele mladiće koji po šeriatu ima da daju džizju. Od njih treba uzeti prema šeriatu po 1 ešrefi-dukata na ime džizje s tim, da ni jedan pojedinac ne ostane izvan i bez liste.

Pošto sada ešrefi dukat prelazi po 5 para i pošto postoji razlika, to džizje-dari u cilju sticanja materijalne koristi prave pritisak tražeći samo dukate pod izgovorom, da je u njihovim beratima izričito navedeno da se uzima dukat. A u slučaju da ne nađu dukata traže i naplaćuju za svaki dukat po 105 para i na taj način čine nepravdu siroti raji. Zato se ubuduće neće tražiti samo dukati nego će se od svake najniže liste — računajući svaki groš po 40 para — uzimati po 2 i po groša u novcu koji je čiste sadržine (hâlis-ul-ayar) i potpune težine (tamm-ul-vezn) i to prema prometnoj vrijednosti, kakvu god vrstu novaca oni davali. Zolota će se uzimati po 90 akči, lančani egipatski dukat po 110 akči, a lančani carigradski dukat po 400 akči. Na ovaj način treba kupiti i naplaćivati džizje.

¹⁴ U sidž. (قلمنه).

S punom pažnjom i umjerenošću treba paziti na ustaljene uslove koji su na snazi. One koji prelazeći granicu i čineći nepravdu budu odstupili od pravog i ispravnog puta treba kazniti.

Svakom pojedinom podaniku nemuslimanu treba dati po 1 propisanu listu ovjerovljenu pečatom fiskusa. Od svakog formulara za džizju, koji budu podijelili amili džizje, određeno im je po 6 para na ime »maišet«-a, a osim toga od svake liste i po 1 para na ime »ücreti kitabet«-a za računovođu džizje i pisare. Prilikom obračuna to će im se uračunati u njihove dugove od samih prihoda džizje.

Podanici nemuslimani koji stanuju u vakufskim selima u mojim zaštićenim zemljama kao i oni u has-odžacima i vojvodalucima velikih sultana i plemenitih vezira, te miri mirana, kao i onih koji su iz nekih razloga izuzeti iz deftera i koji plaćaju otkupom, bili oni sveštenici patrijarsi i kaluđeri, bili oni koji su na neki način dobili berat i tvrde da su tumači, muselemi i da su oslobođeni, sve je to dokinuto. Dok god su oni sposobni za rad i zaradu, a u vremenu kada su spriječeni od zarade, ako ne budu imali opravdanih razloga, kao biti slijep od rođenja, uzetost i bolovanje veći dio godina, oni se neće moći izuzeti od ostalih podanika nemuslimana. Od svih ovih neka se po šeriatu pokupi džizja od strane jednog organa. A neka se suprotno šeriatu ne traži džizja od maloljetnika i od onih koji su stari i nemoćni te nisu nikako sposobni za rad i zaradu, a nisu bogati.

Pošto se u ovoj blagoslovenoj godini neće tražiti od strane džizjedara unaprijed »maišet« i pošto će se i prihod od džizje naplaćivati od njih u 4 rate, to neka ni oni ne uznemiravaju sirotu raju tražeći od nje i naplaćujući odjedanput i tražeći više nego što je u uslovima berata. Izuzimajući prolaznike i one koji mogu odjednom platiti, neka od ostalih ubiru u 4 rate. A i kada džizjedari budu davali prihod od džizje u 4 rate i kada prema uslovima davanja u ratama budu predavali državnoj blagajni, neka se ni od njih ne traži odjedanput.

Prihod od džizje spada u šeriatske prihode koji su obavezni po izričitom slovu šeriata i po pravnoj interpretaciji kapaciteta. Zato oni podanici nemuslimani, koji, i pored toga što nemaju nikakva razloga koji bi iziskivao oslobođenje od džizje, pokušavaju da navedu neki veliki razlog da ne bi dali džizju, koju su obavezni dati s poniznošću i skrušenošću, kao i oni koji se na neki način ustežu i skrivaju treba da se kazne kako zaslužuju s najžešćom kaznom, nakon što im se uzme džizja, koja je na njih propisana.

Neki od uticajnih ljudi od stanovnika vilajeta koji drže kod sebe nemuslimane ne daju njihovih džizji navodeći, da su to njihovi čobani i služinčad u vinogradima, baščama, čiflucima i bačilima i izgovarajući se na drugi način. Ti koji se usuđuju na takav postupak treba sigurno da znaju da će biti kažnjeni žestokim kaznama koje će im donijeti sramotu. Oni treba da u interesu spasa svoga položaja postupaju s najvećom obazrivošću.

Ako po šeriatu bude ustanovljeno te bude jasno, da džizjedari s prevarom tajno šalju i dijele liste raji koja ne spada u njihovo područje, izdate liste biće vraćene natrag njima, a novac će se potpuno naplatiti i predati pravom džizjedaru i izdati lista. U tome neka se ne dozvoli nikakvo izbjegavanje i suprotstavljanje.

I pored toga što džizje raje treba kupiti u gradu i selu gdje oni stanuju, kodabaše nekih mahala i sela, da bi priččvrstili svoja sela, uzimaju sve liste skupa. I oni ih ne dijele raji nego prihod, ma koliki bio, obračunavaju između sebe i

vrše ubiranje suprotno šeriatu. To je dojavljeno mom carskom prijestolu. I ovaj ružni običaj ima da se zabrani i da se svakom pojedinom podaniku nemuslimanu izda lista koja se nalazi kod džizjedara sa svim oznakama i da se tako naplati džizja od njih. Ukratko treba svakom pojedinom podaniku nemuslimanu izdati na šeriatski način listu pazeći pri tom, da suprotno uslovima berata ne bi ostao ni jedan pojedinac izvan i bez liste. Kada se budu kupile od njih šeriatske džizje, treba se do krajnjih granica kloniti i čuvati, da se liste ne razrezuju na grad i selo i da se ne dijele skupno.

Kratko rečeno, ako se dozna da je uzeta jedna akča više nego što su uslovi berata ili da su liste skupno razrezane i nametnute, treba sigurno da znaju oni koji se budu usudili na ovakav postupak da će bez odlaganja biti kažnjeni. A i amili koji su zaduženi da je kupe neka se ne udaljuju od pravog pravca, nego neka postupaju s potpunom ispravnošću. Neka suprotno uslovima uzvišenog berata ne traže od raje više ni jedno zrno pod vidom »maiset«-a, »zahire«, »kâtibiye«, »sarrafiye« i »kolcu akçesi«. A isto tako i kadije i naibi neka ubuduće ništa ne traže od raje pod imenom »harcî mahkeme«, bilo to malo ili mnogo.

Ako pak kadije i džizjedari u težnji za sticanjem imetka budu činili raji zulum i nepravdu, to će se tajno i javno izviditi i ispitati, te ako se pokaže da su uzeli više, oni će biti svezani dovedeni u moju prijestonicu sreće i po šeriatu strogo kažnjeni. Prema tome treba paziti da se postupa prema uslovima ovog mog uzvišenog berata.

Kadije, vojvode, zabiti sela i ostali vilajetski funkcioneri treba zajednički da pruže pomoć džizjedarima u pogledu kupljenja džizje. Ako budu suprotno postupali, treba izvjestiti i dostaviti mojoj Porti sreće njihova imena i opis, kako bi po zasluži bili kažnjeni.

Da bi se znalo, da je svaki pojedinac platio svoju džizju, to neka džizjedari vode zaseban defter. Neka naprave poimeničan defter s naznakom varoši i mahale za one koji su u gradu, a sela za one koji su u selu i njihova imena, te imena onih koji su u prolazu. I neka ga donesu u centar države radi predaje računovodstvu za džizju (cizye muhasebesi kalemi).

Ubuduće neka koldžije ne stavljaju pečata na liste koje budu džizjedari podijelili na kadiluke i nahije, u koje su po dužnosti upućeni, i neka ne izdaju nepropisne liste. Neka ih džizjedari ovjerove sa svojim pečatima koji se čuvaju u kancelariji za džizju, kako bi se u slučaju potrebe za otstranjenje sumnje moglo prilikom upoređenja ustanoviti da li odgovaraju.

Za primjenu i sprovođenje uslova i napomena koji su određeni i izričito spomenuti u ovom mom uzvišenom beratu treba svaki pojedini da svojski nastoji i da se dobro čuva od svakog suprotnog stava i postupka.

Tako da znaju, na moj časni znak da se oslone.

Pisano 2 džumadel-ahira 1145 godine

U zaštićenom Carigradu

6.

Ferman sultana Mahmuda I

(6 zh. 1156 = 21-I-1744)

U njemu se iznosi, koliko se je na ime džizje uzimalo od 1102—1156 g. (1690—1743).

Za 1157 = 1744 g. određuje se prema imovnom stanju po 11 gr., 5½ gr. i 2¼ groša, a u Bosni po najnižoj stopi.

Orijentalni institut, sidžil tešanjskog kadije br. 21, list 21 v.

اقضى قضاة المسلمين اولى ولاية الموحدین معدن الفضل و اليقين رافع اعلام الشريعة و الدين وارث علوم الاقبياء و المرسلين المختص بزيد عناية الملك العيين مولانا سراى بوسنه قاضى زيدت فضائله و قدوة الاماجد و الاعيان ابالت بوسنه جزيه دارى زيد مجده توقيع رفيع همايون واصل اوليچت معلوم اولاكه

بمالك الحروسه المسالك پادشاهانه مده واقع اهل ذمت رعايانك بيك يوز ايكي تاريخنده اصناف ثلاثه اعتبارى و على الرؤس اوراق توزيعى ايله جزيه لرى جيايتنه مباشرت اولندقدنه شريفنى التون طقساز پارهيه رايچ اولغله اعلاذن قرق سڪز درهم سيم خالص بدلى طقوز غروش اولتى اوزره درت عدد و اوسطدن يكرمى درت درهم سيم خالص بدلى درت يچت غروش اولتى اوزره ايكي عدد و ادانان اون ايكي درهم سيم خالص بدلى ايكي غروش بر ربع اولتى اوزره عيني شريفنى التون جديد تحصيل اولتوب بعده يوز سڪز سنه سنده طغراى همايونم ايله مسكوك جديد اشرفى التون قطع اولندقدنه بهر عددى اوچر يوز اچمه رايچ اولغله يوز طقوز سنه سندن اوتوز ايكي سنه سنه كلنجبه اعلاذن اون غروش اولتى اوزره درت عدد و اوسطدن بش غروش اولتى اوزره ايكي عدد و ادانان ايكي يچت غروش اولتى اوزره بر عدد عيني اشرفى التون التوب بعده اوتوز ايكي تاريخنده اشرفى التون بش پاره باش ايله كچوب اصل بهاسى تفاوت بولنديندن رعايادن عيني التون طلب اولتوب اجناس تقودك هر قفيسندن ويردرسه اعلاذن اون و اوسطدن بش و ادانان ايكي يچت غروش التوق فرمان اولغله يوز قرق يدى سنه سنه كلنجبه عموماً² اهل ذمتدن بو وجهله التوكلمشيكن سنه مزبورده ده ارض³ روم و دياربكر و ماردن و موصل و شام و قدس شريف و طرابلس و صيدا قلمارى رعايالردن بهر عددى يوز اونز پاره حسابى اوزره زر محبوب طلب و عيني زر محبوب تدار كنده عسرى اولدقدنه بهر التون يرينه اوچر يوز اوتوزر اچمه حسابيله سانر اجناس تقود التوق فرمان اولغين سنه مذكوره دن الى⁴ هذا الآن اقلام مرقومه رعاياسنك جزيه لرى وجه مشروح اوزره و ماعدا سنك جزيه لرى اوتوز ايكي سنه سى نظامى موجبجه جيايت [وا] تحصيل اولتوكلديكى خزينه عامره م دفترلنده مقيد اولوب و اسطاله هذه زر محبوب و زنجر كللى مصر التونى ممالك محروسه مده يوز اونز پارهيه رايچ اولغله على العموم⁵ اهل ذمت رعايانك جزيه لرى دخى زر محبوب حسابى اوزره طلب و تحصيل اولتوق اقتضا ايدر ايكن فقط زر محبوب حسابى بالاده مسطور بر قاچ اقلامك جزيه لارنه حصر و تخصيص و ماعدا سنك ترك

¹ U sidžitu pogrešno napisano. (الفصائل).

² U sidž. (اموما).

³ U sidž. (عرض).

⁴ U sidž. (الا).

⁵ U sidž. (الاموم).

و تأخیر الوثقی اختلاف اوزره جزیه جیایق محذوبینی^۹ مستلزم و اصناف ثلاثه اعتبارندن مختلف خزینه جیایق شروط مرعیه غیر موافق اولمغه بعد ازین روم ایلی و اناطولیده واقع اقلام جزیه نك بریسی استشنا اولنیوب جمله سنك جیایت و تحصیلنده اطراد^۷ و مساوات بولتیق ایچون سنین سابقهده شریفی و اشرفی التونك رواجاری اوزره اهل ذمتندن عینی التون طلب اولدینی مثلاً بیک یوز الی یدی سنه سی محرمی ابتدا سندن دخنی فیما بعد عموماً^۸ اناطولی و روم ایلنده واقع اهل ذمت رعایادن رایجی اوزره بهر عددی یوز اوزر پاره یه عینی زر محبوب طلب اولتوب عینی و یرناردن عینی زر محبوب و عینی زر محبوب تدارکنده عسرتی اولناردن زر محبوب حسابی اوزره اعلادن اون بر غروش اوسطدن بش یچتی غروش اذنانن ایکی یچتی غروش بر ربع تحصیل اولتیق ایچون فرمان همایونم شرف بخش صدور اولغین ایدی سنکه جزیه دار مومی الیه سن اشبو امر شریف عالیشانم و صولنده الی یدی سنه سنه محسوبایالت بوسنه و توابعی جزیه سی ادا اعتباری ایله جیایت اولتیق اوزره ایالتی و توابعی قضاالنده ساکن و موجود اولان اهل ذمت رعایایه علی وجه الشرح^۹ توزیع ایلدکک اوراق جزیه نك ادا سندن بر زر محبوب طلب و عینی زر محبوب تدارکنده عجز و عسرتی اولناردن زر محبوب حسابی [اوزره] اذنانن ایکی یچتی غروش اون پاره جیایت و تحصیل ایدوب مطلق عینی زر محبوب طلبیله رعایا فقرا سنه جبر اولتیق زر محبوب حسابی ایله سائر اجناس نقود اخذ و مال خزینه یی زر محبوب حسابی اوزره جانب میری^{۱۰} ادا و تسلیم ایده سز .

الحیج زیر سنایه رأفت پادشاهانه مده مستظل اولان رعایا فقرا سنك من کل الوجوه جور و تعدیدن مهابت و صیانت اولتماری اقصای مراد همایونم اولدینندن بشقه مال جزیه نك زر محبوب حسابی اوزره جیایت و تحصیل اولتیق جزیه دارلره تحمیلندن زیاده کاغذ ضم اولتیق مثلاً جزیه دارلری رعایایه جور و تعدی ایله میرییه و سیله اولمغله زهار بو خصوص کندینه^{۱۰} ذریه^{۱۱} جلب مال [وا] منفعت انخاذ التیتوب رعایا فقرا سنه بو پناهه ایله جور و تعدی ایلمکدن مجانبت ایله سن .

و سنکه مولانای مومی الیه سن فرمان همایونم اولدینی و جمله مال خزینه یی زر محبوب اوزره جیایت و تحصیل ایتدردوب رعایادن بر فوده بونك خلافته عناد و مخالفت ایتدر بمک باینده فرمان عالیشانم صادر اولمشدر بیور دمکه حکم شریفمله واردقده بو باینده وجه مشروح اوزره شریفالته صدور اولان اشبو امر جلیل الشان واجب الاتباع و لازم الامتثالک مضمون اطاعت مقرونبله عامل اولوب خلافیله وضع و حرکتدن احتراز و اجتناب ایله سن .

شویله بله سن علامت شریفه اعماد قله سن .

تحریراً فی الیوم السادس من شهر ذی الحججه سنه ست و خمسين و مائه و الف .

قسطنطنیه الخروسه

صورت فرمان عالیشاندر طبق اصله

نقحه الفقیار الیه عز شانه مصطفی القاضی بمدیته سرای بوسنه عتی عنه .

^۹ U sidž. (بحر و ریئی).

^۸ U sidž. (الشرعی).

^{۱۰} U sidž. (کندیله).

^۷ U sidž. (اطراد).

^۹ U sidž. (میرییه).

^{۱۱} U sidž. (زرریه).

Najpravednijem od muslimanskih kadija, najistaknutijem od upravitelja pravovjernih, izvoru vrline i ubjedenja, koji uzdiže zastave šeriatu i vjere, nasljedniku nauke vjerovjesnika i poslanika, odabraniku naročite milosti vladara koji pruža svaku pomoć Mevlana sarajevskom kadiji — neka mu se povećaju vrline,

Uzoru velikana i odličnika džizjedaru Bosanskog elajeta — neka mu se povećea čast,

Kada dođe uzvišeni carski znak, neka se znade slijedeće:

Kada se je 1102 godine pristupilo prikupljanju džizje od nemuslimanske raje koja se nalazi u carskim zemljama, čiji su putevi osigurani, oni su računati na tri klase i svakom pojedincu izdana je lista. Obzirom da je šerifi dukat imao prometnu vrijednost 90 para, tada je od najviše kao ekvivalent od 48 dirhema čistog srebra uzimano 4 nova šerifi dukata u iznosu od 9 groša; a od srednje 2 komada kao ekvivalent od 24 dirhema čistog srebra, što čini 4 $\frac{1}{2}$ groša; a od najniže 1 novi šerifi dukat kao ekvivalent od 12 dirhema čistog srebra, što čini $2\frac{1}{4}$ groša.

Iza toga 1108 godine, kovani su novi ešrefi dukati s carskom tugrom. S obzirom da je svaki komad imao prometnu vrijednost po 300 akči, to je od 1109 do 1132 godine uzimano od najviše liste 4 ešrefi dukata što čini 10 groša, od srednje 2 komada, što čini 5 groša, a od najniže 1 ešrefi dukat, što čini $2\frac{1}{2}$ groša.

Budući da je 1132 godine ešrefi dukat prolazio sa 5 para viška i pošto mu se je osnovna cijena izmijenila, to je fermanom zapovijedeno, da se od raje ne traži samo dukat, nego od kojeg god novca budu davali da se uzme: od najviše klase 10, od srednje 5, a od najniže $2\frac{1}{2}$ groša. I na taj način do 1147 godine uzimano je od svih podanika nemuslimana. Pošto je međutim navedene godine bila poteškoća u traženju dukata »zer-i mahbûb« od raje koja je pripadala kancelarijama Erzuruma, Dijarbekira, Mardina, Musula, Šama, časnog Jerusalima, Tarablusa i Saide, računajući svaki komad po 110 para, i pošto ga je bilo teško pribaviti, to sam zapovijedio, da se uzimaju i ostale vrste novca računajući mjesto svakog dukata po 330 akči. Od spomenute godine do danas džizja raje koja je pripadala navedenim kancelarijama kupljena je i ubirana na izloženi način, a džizja ostalih na način od 1132 godine. I tako je upisano u defterima moje državne riznice.

Pošto danas dukat »zer-i mahbûb« i »zincirli Mısır altunu« u mojim zemljama sigurnosti ima prometnu vrijednost od 110 para, to bi i džizje od sve nemuslimanske raje trebalo tražiti i ubirati prema dukatu »zer-i mahbûb«. Ali ograničavanje računanja po dukatu »zer-i mahbûb« samo na nekoliko gore navedenih kancelarija, a napuštanje i odgađanje toga kod ostalih, prouzrokovalo bi tu nezgodu, da se džizja ubire na različit način. Zbog toga kao i s obzirom da različito blagajničko ubiranje računajući 3 klase ne odgovara uslovima ubiranja, to se ubuduće u Rumeliji i Anadoliji neće praviti izuzetak ni za jednu kancelariju džizje. Da bi pri ubiranju postojala jednoobraznost i jednakost kod svih, kao što se je u prošlim godinama tražilo od podanika nemuslimana dukat prema prometnoj vrijednosti šerifi i ešrefi dukata, to sam izvolio izdati moju carsku zapovijest, da se ubuduće od početka muharema 1157 godine od sve raje u Anadoliji i Rumeliji traži dukat »zer-i mahbûb« računajući ga prema prometnoj vrijednosti po 110 para za svaki komad. Od onih koji mogu dati sam dukat neka

se uzme sam »zer-i mahbûb«, a od onih koji bi imali poteškoća u pribavljanju »zer-i mahbûb«-a, da se naplati od najviše klase 11 groša, od srednje 5½ groša, a od najniže 2¾ groša.

Prema tome ti, gore navedeni džizjedaru, kada dode ova časna i visoka moja zapovijest, s obzirom da se džizja elajeta Bosne i njoj pripadajućih krajeva za 1157 godinu ima računati po najnižoj stopi, treba da tražiš po 1 dukat »zer-i mahbûb« od najnižih džizjanskih lista, koje po šeriatu budeš podijelio nemuslimanskoj raji, koja stanuje i koja se nalazi u tom elajetu i pripadajućim krajevima. A od onih kojima je nemoguće i teško pribaviti »zer-i mahbûb«, da uzmeš i naplatiš po najnižoj stopi po dva i po groša i 10 para, kako se računa »zer-i mahbûb«. Neka se na raju ne pravi pritisak s traženjem samog »zer-i mahbûb«-a. Treba da uzimaš i ostale vrste novca računajući ih prema »zer-i mahbûb«-u i da fiskusu predaš novac koji pripada kasi po računu »zer-i mahbûb«-a.

U pogledu sirote raje koja se nalazi pod okriljem moje carske milosti moj carski najviši cilj jest čuvati je i štititi od svake nepravde i nasilja. Osim toga kupljenje i ubiranje novca za džizju prema računanju »zer-i mahbûb«-a ne smije biti povod džizjedarima da čine nasilje i nepravdu raji tražeći od nje više nego što ona može podnijeti. Zato nemoj nipošto da ovu stvar smatraš kao pogodnu priliku za sticanje imetka i materijalne koristi i kloni se da tim povodom ne praviš nasilje i nepravdu siroti raji. Ti gore navedeni gospodine treba da kupiš i ubireš novac koji pripada državnoj blagajni u smislu mog carskog fermna računajući prema »zer-i mahbûb«-u. Uz to je izdata moja visoka carska zapovijest da se ne dopusti ni jednom pojedincu od raje da se suprotstavlja ovome.

Zapovijedio sam ovo:

Kada dode s mojom carskom zapovijesti, treba da se pokoravaš i da na obrazloženi način postupaš po ovoj uzvišenoj zapovijesti, koju sam izvolio izdati, a koja se mora slijediti i po njoj upravljati. Treba da se čuvaš i kloniš suprotnog stava i postupka.

Tako da znaš, na moj časni znak da se osloniš.

Pisano 6 dan mjeseca zulhidžeta 1156 godine.

U zaštićenom Carigradu.

Prepis uzvišenog fermna odgovara originalu.

Napisao svemoćnom ponizni Mustafa,
kadija u gradu Sarajevu, budi mu
oprošteno.

7.

*Bujuruldija bos. valije Jegen Mehmed-paše*¹⁹⁹

(Krajem zh. 1156 = 14-II-1744)

Upućena kadijama Tešnja i Dervente u vezi fermna od 21-I-1744 godine za kupljenje džizje u Bosni po najnižoj stopi, tj. po 110 para.

Orientalni institut, siđzil tešanjskog kadije br. 21, list 22 r.

¹⁹⁹ Jegen Mehmed-paša bio je bosanski valija od 1742 do 1744 godine. Prije toga kao veliki vezir i glavni komandant vojske uspješno je vodio rat protiv Rusije i Austrije. Bio je ispravan i odvažan čovjek i žestok protivnik neradnika i korupcionaša, ali su oni raznim spletkama uspjeli da on bude razriješen ovog visokog položaja.

شریعت شعار تشنه و دربند قاضیاری افندیار زید فضلها و قدوة الاماثل و الاقران قضاء مذکورانک
جزیه لری جابیته مأمور ۰۰۰۰ زید قدرها انها اولنورکه

ممالک محروسه ده زر محبوب و زنجیر کلی التون یوز اونز پاره یه رایج اولوب اهل ذمت رعایانک جزیه لری
مقدما ارض روم^۱ و دیار بکر و سائر امر عالیده مذکور اقلامدن عینی زر محبوب و یاخود حسابی اوزره ییاض^۲
ایچه التیق فرمان اولوب لکن بو حالت اقلام مرقومه یه منحصر اولیوب بالجمله ممالک محروسه دن علی السویه بو
منوال اوزره تحصیل الوقتی باینده فرمان همایون شرف بخش صدور اولنله ایالت بوسنه جزیه سی عهده سنده اولان
قدوة الاماجد و الاعیان ۰۰۰۰ زید مجده دخی الی یدی سنه سنه محسوبا بوسنه و توابعی قضالینک جزیه لری
ادنا اعتبار اولنغیله اهل ذمت رعایایه علی وجه الشرع^۳ توزیع ایلدیکی اوراق جزیه نیک ادنا سندن برر زر محبوب
طلب و عینی زر محبوب تدار کنده عسرتی اولناردن زر محبوب حسابی اوزره یوز اون پاره جایت و تحصیل و مال
جزیه یی زر محبوب حسابیله میرییه^۴ تسلیم ایلوب فرمان اولندینی و جمله مال جزیه یی زر محبوب حسابی اوزره
تحصیله سعی و بو خصوصه کنودی و سیله جلب منفعت داعیه سیله رعایایه جور و تعدی دن تماشای و مجابیت
ایلمک باینده سرای بوسنه منلاسی فضیلتا و افندییه و جزیه دار مومی الیه خطابا بو دفعه شرفیا فسته صدور و
ورود ایدن امر عالیشانک بر صورتی و موجبجه دیوان بوسنه دن اشبو بیوردلی اصدار و ۰۰۰ ارسال اولنمشدر^۵
و صولنده کرکدرکه وجه مشروح اوزره ذکر اولنان قضاالده^۶ ممکن اهل ذمت رعایایه توزیع
اولنان اوراقک ادنا اعتباریله برر زر محبوب حسابیله یوز اونز پاره جزیه لری جایت و تحصیل ایلوب بو بایده بر
فوده عناد و مخالفت ایتدرمیوب و بو پانه ایله رعایا ققراسته جور و تعدی و تجاوزدن تماشای و مجابیت ایلیوب
مضمون امر عالی و موجب بیوردلی ایله عمل و حرکت و خلافتدن زیاده حذر و نفرت ایله سز.

فی سلخ د سنه ۱۰۶۰

Poznavaoicima šeriata tešanjskom i derventskom gospodi kadijama — neka im se poveća vrlina,

I uzoru vršnjaka i drugova... koji su zaduženi za kupljenje džizje u nave-
dena dva kadiluka — neka im se poveća vrijednost,

Dostavlja se slijedeće:

U zaštićenim zemljama dukat »zer-i mahbûb« i »zencirekli altun« imaju
prometnu vrijednost po 110 para. Prije je bilo fermanom zapovijedeno da se za
džizje nemuslimanske raje u Erzurumu, Diyarbekru i ostalim mjestima koja su
spomenuta u visokoj zapovijesti uzima sam dukat »zer-i mahbûb« ili bijele akče
računajući prema njemu. Ali ovaj način nije ostao ograničen samo na spomenuta
područja, nego je izdata carska zapovijest (ferman), da se od svih zaštićenih
zemalja ubire na ovaj način podjednako.

^۱ U sidžilu pogrešno napisano (عرض روم).

^۲ U sidžilu napisano (بیاض).

^۳ U sidžilu (علی وجه الشرعی).

^۴ U sidžilu (میری).

^۵ U sidžilu napisano (قضاار کندننده).

Prema tome, uzor uglednika i ajana... koji je na se preuzeo džizju Bosanskog ejaleta, treba da računa džizje u Bosni i kadilucima koji joj pripadaju po najnižoj stopi i da uzima po jedan »zer-i mahbûb« od najnižih džizjanskih lista, koje bude na šeriatski način podijelio nemuslimanskoj raji. A od onih koji imaju poteškoća u pribavljanju samog »zer-i mahbûb«-a treba da pokupi i ubere prema »zer-i mahbûb«-u 110 para i da novac od džizje preda fiskusu po računu »zer-i mahbûb«-a.

Kao što je zapovijedeno, treba da nastoji i da se trudi da prihod od džizje pokupi prema »zer-i mahbûb«-u. Mora se čuvati i klonuti da raji ne čini nasilja i nepravde povodeći se da to uzme kao pogodnu priliku za sticanje materijalne koristi. Dostavlja se 1 prepis uzvišene zapovijesti koja je ovom prilikom u pogledu toga izdata i koja je došla, bivši upućena plemenitom gospodinu sarajevskom Munli i navedenom džizjedaru. U smislu iste izdata je od strane Bosanskog divana ova bujuruldija, te im se šalje po....

Kada vam stigne, potrebno je da se na izloženi način pokupi i ubere na ime džizje po 110 para prema »zer-i mahbûb«-u, računajući po najnižoj stopi liste koje su podijeljene nemuslimanskoj raji nastanjenj u spomenutim kadilucima. Nemojte dopustiti, da se iko ovome suprotstavlja i protivi. Ali da se čuvate i klonite da se pod tim izgovorom ne bi činilo nasilje i nepravda siroti raji. Treba da radite i postupate prema onome što sadrži visoka zapovijest i kako to traži bujuruldija, a da se dobro čuvate i da izbjegavate sve ono što je suprotno.

Krajem zulhidžeta 1156 god.

8.

Bujuruldija bos. valije Kamil Ahmed-paše²⁰⁰

(3 dž. I 1170 = 24-I-1757)

Upućena Hasan-begu iz Trebinja i kapetanu Onogošta Hamza Kapetanu kojima se ustupa kupljenje džizje na području kancelarije Ljubinje.

Orientalni institut, sidžil ljubinjanskog kadije br. 14, list 6 r.

قدوة الاماجد والايان ترمين ده ساكن حسن بك و اونوغوشته قپودانی حمزه قپودان زید مجد هما
انها اولنوركه

اشوبيك يوز يتش سنهسى ربيع الاخر غره سندن ضبط و توزيع و جيات اولنق¹ اوزره اولان بوسنه ايلاتي جزيه اقلامندن لوين قلمى جزيهسى جياتي بوسنه مباركه ده دخى ينه عهده كزه تفويض و سپارش اولنوب ضبط نامهسى² طرف كزه كوندركله و وصولنده شروط برات عالیشان موجبجه جزيه مرقوميهنى ضبط و جيات و مانلى تاماً و كاملاً تحصيل ابدوب و اقتضا ايند پيشيني قبضنه مأموره تسليم و ياننه ممتد آمار تعيين و مال جزيه همچون لازم كلان دين تمسكيله برابرجه بحالۀ ديوان بوسنهيه ارسال و تسبيره اهتمام و دقت اليمكز باندۀ اشبو يوردلى تحرير و قدوة الامائل و الاقران چوقدار قدرى ايله ارسال اولنمشدر.

²⁰⁰ Kamil Ahmed-paša (zvani Sopasalan) bio je bosanski valija od 1754 do 1757 godine. On je koncem 1756 godine poslao vojsku protiv Crne Gore, da bi je prisilio na plaćanje harača.

¹ U sidžilu napisano u negativnom obliku اولنماق, što je po smislu pogrešno.

² U sidžilu napisano ضبط نامهى, što ne odgovara pasivnom glagolu (كوندرلكه).

ایندی و صلنده اوراق جزیه مرقومه بی اخذ و شروط برات عالیشان و ضبط نامه موجبہ توزیع و جایت و مال پشینی و دین تسکینی ممتد آدملاکز و مباشر مرقوم ایله عیالہ ارسال و ایصالہ اہتام و دقت و موجب بیوردلی ایله عمل و حرکت و خلافدن توقی و مجاہدت و تحاشی و مبادعت ایلمہ سر .
فی ۲ حاسہ ۱۱۷۰ .

Uzoru uglednika i ajana Hasan-begu, koji stanuje u Trebinju, i kapetanu Onogošta Hamza Kapetanu, neka im se poveća čast.

Dostavlja se slijedeće:

Kupljenje džizje na području kancelarije Ljubinja, koja potpada pod kancelariju bosanskog ejaleta, ima da se počevši od 1 rebul-ahira ove 1170 godine preuzme, podijeli i pokupi. I ove blagoslovene godine to je ustupljeno i prepušteno vama, te vam je o tom poslan i protokol.

Kada vam dođe treba da u smislu uslova uzvišenog berata preuzmete i kupujete navedenu džizju i da njen prihod u potpunosti i u cijelosti uberete. Ono što treba unaprijed dati predajte onom koji je zadužen da primi, odredite mu kao pratnju pouzdane ljude i hitno ga pošaljite i uputite na Bosanski divan zajedno sa potvrdom o zaduženju koja je nužna za prihod od džizje. To treba svojski i pažljivo da učinite. U tom cilju napisana je ova bujuruldija i poslana po uzoru vršnjaka i drugova Čokadaru Kadriji.

Prema tome kada on stigne, treba da uzmete liste spomenute džizje i da ih u smislu uslova uzvišenog berata i protokola podijelite i kupujete. Treba da pazite i nastojite da s vašim pouzdanim ljudima i navedenim mubaširoim hitno pošaljete prihod koji se ima unaprijed dati i potvrdu o zaduženju. Radite i postupajte prema bujuruldiji i čuvajte se i klonite i budite daleko od svega što je protivno.

3 džemadelula 1170 godine.^{200a}

9.

Isprava za preuzimanje kupljenja džizje

(3 dž. I 1170 = 24-I-1757)

Izdana od strane bos. valije Ahmed Kamil-paše Hasan-begu iz Trebinja i kapetanu Onogošta Hamza-agi, da bi nesmetano mogli kupiti džizju u kadiluku Ljubinje i Bekije Novi.

Orijentalni institut, sidžil ljubinskog kadije br. 14, list 6 r.

باعث تحریر حروف بودرکه

اشوبیک یوزیتش سنہ سی ربیع الاخرینک غره سندن جیاتی و بیک یوزیتش بر سنہ سنہ محسوب اولسق اوزره ایالت بوسنه جزیه سی اقلامندن لوبین و بقیه نوه قضاسی جزیه سی جیاتی قدوة الامائل و الاعیان تره بلی حسن بک و اونوغوشته قبودانی حمزه اغا زید مجد همایه در عهده و تفویض اولتعمیله یدلینه صورت برات شریف عالیشان و میری اوراق و پریشدرکه ان شاء الله تعالی سنہ مزبورده محسوب اولتی اوزره مومی ایها

^{200a} Sud je ovu bujuruldiju zaveo 21 dž. II 1179 god. (13-III-1757).

قضایای مزبورہ دہ ساکن و متمکن اہل ذمتک رؤس جزیہ شرعیہ لرین شروط برات شریف عالیشان موجبہ جمع و تحصیل و اخذ و قبض ایلوب خلاف شروط برات شریف عالیشان جزیہ مزبورہ جیاتی خصوصندہ فرد مانع و مزاحم اولامق اوزرہ یدارنہ اشبو مہمرد ضبط تمسکی و پرلدی .

فی التاريخ الزبور [۲ جاسنه ۱۱۷۰]

احمد کامل

والی، بوسنه

Povod pisanju isprave je ovo:

Kupljenje džizje za 1171 godinu u kadiluku Ljubinje i Bekiji Novog, koji potpadaju pod kancelariju džizje za Bosanski ejalet, za čije je kupljenje počevši od 1 rebiul-ahira 1170 godine izdata carska zapovijest, ustupljeno je uzoru vršnjaka i drugova Hasan-begu iz Trebinja i kapetanu Onogošta Hamzagi — neka im se poveća čast. U vezi s tim izdat im je prepis uzvišenog časnog berata i liste fiskusa (mîrî evrak).

Da bi navedena dvojica u smislu uslova uzvišenog časnog berata mogli skupljati, ubirati, uzimati i primati šeriatske džizje na glave od podanika nemuslimana, koji stanuju i koji su nastanjeni u navedenim kadilucima, a da ih suprotno uslovima uzvišenog časnog berata ne bi mogao niko sprečavati i ometati u kupljenju navedene džizje, izdata im je ova isprava o preuzimanju (zapt temessükü), ovjerovljena s pečatom.

Navedenog datuma (3 džemadel-ula 1170 godine).

Ahmed Kamil,
valija Bosne.

10.

Berat sultana Mustafe III

(3 zulhidžeta 1176 = 15-VI-1763 god.)

Bosanskom valiji Mehmed-paši ustupa se 68.545 najnižih lista za džizju s tim da se naplaćuje po 2¼ groša od svakog obveznika. Daju se također uputstva u pogledu samog kupljenja džizje.²⁰¹ Od siromašnijih će se ubirati u 4 rate.

Gazi Husrevbegova biblioteka, Sidžil sarajevskog kadije od navedene godine, broj 10, s. 30—31.

ممالک محروسه مدہ واقع اہل ذمت یہود و نصارانک شرعا رؤسارنہ مضروبہ اولان جزیہ لری بیت المال مسلمینک اموال مشروعہ سندن اولغلہ مذهب حنی اوزرہ اعلا و اوسط و ادنا اعتباریلہ اوراق جزیہ سنہ سابق اوزرہ کسر و بیک یوز بیتش یدی سنہ سی محرم الحرامک غرہ سندن توزیہ مہا درت اولتق باندہ خط ہمایون شوکتقرون صادر اولتین بیک یوز بیتش [یدی] سنہ سنہ محسوبا بوسنہ ایاتنندہ و ہرسک و ایزوریتق سنجاقارندہ و نکشیک ناحیہ ستدہ و توایندہ ساکن و متمکن و مرور و عبور ایدن اہل ذمت کفرہ و یہود و ارامنہ عجم طائفہ لرینک شرعا اوزرلرنہ اداسی لازم کلان بیک یوز بیتش یدی سنہ سی جزیہ لری جیایتہ سنہ مزبورہ محرمی

²⁰¹ Od 1761 do 1764 bosanski valija bio je Muhsin-zade Mehmed-paša.

غره سندن مبا درت اولتیق اوزره التیش سکر بیک بشیوز قرق بش ادنی اوراقیه حالا بوسنه و الیسی¹ دارنده مثال بیثال واجب الامتثال سلطانی دستور مکرم مشیر مخم نظام العالم وزیر محمد پاشا ادام الله تعالی اجلاله یه درعهده و تفویض اولتین اشبو برات عالیشان معدلت غایاتی و یردم و یردمکه

وزیر مشار الیه طرفندن جزیه دار واروپ غره محرم الحرامده حاکم الوقت مواجه سنده میری مهریله مهوره³ اوراق³ بوغجه سنک مهرلین قطع و اوراقده اولان مهریله تطبیق اولندقد نصکره برکیسه یه وضع و ولایت قاضیسی مهرلیوپ در سعادتیه ارسال و قلم مزبوره راجع هر بلده و قریهده ساکن و موجود یرو و بیانچی و مرور و عبور ایند اهل ذمت کفره و یهود و ارامنه عجم طائفه لرنیک امرده و مراهن⁵ حکمنه داخل اولوپ شرعا جزیه یه مستحق اولان غلاماری کزکی کبی تقید و اهتمام ایله⁶ تخص اولنوب بر فردی خارج و کاغذسز قالامق شرطیله وجه شرعی اوزره خط همايون شوکتتروغنه و یریلان نظام جدید موجبنجه فقیر معتقدن ادنی اعتباریله برز زر محبوب تدارکنده عجز و عسرتی اولناردن زر محبوب حسابیله ایکی یحقی غروش بر ربع اولق اوزره اجناس نتوددن نه کونه آنچه کتوردرسه خالص العیار و تام الوزن اولنار رایج اولدقاری اوزره مدور جدید اسلامبول التونی دتویوز التیش بش آنچه وزر محبوب ایله زنجیری التونی اوچویوز اوتوز آنچه یه و طغزالی مصر التونی اوچویوز اون بش آنچه یه و طغزالی صاغ پاره ننگ هر قوق عددی بر غروش حسابیله التوب جزیه لری بر وجهه جیات و تحصیل و شرایط مقررده مذکورده کمال اهتمام و اعتدال اوزره مراعات اولنوب حدی تجاوز و تعدی ایله سنبیل⁷ صداقت و طریق استقامتدن عدول ایدناره⁸ شرعا مستحق اولدقاری جزاری ترتیب اولنه.

و اهل ذمت کفره ننگ هر برینه میری مهریله مهور اشکالیله بر کاغذ و یروپ و عمال⁹ جزیه توزیع ایلدیکی اوراقدن التی پاره مقیدنه و بوندن ماعدا هر بر ورقه دن بر پاره جزیه محاسبه جیسنه و کاتبلرینه اجرت کتابت تعیین اولنقله مجتمع اولان مال جزیه دن حین محاسبهده دینلرینه محسوب اولنه¹⁰.

و ممالک محروسه مده واقع اوقاف قریه لرنده ساکن اهل ذمتدن سلاطین عظام و ولایه کرام و میرمیران و سائرلرنیک خواص و اوجاققلارینه و یوده لقلارینه داخل و بعض اسبابه بناه دقتدن افزا¹¹ و مقطوع اولنار راهب و بطریق و قیس و بر طریقله لرنینه برات الوپ ترجمانلق و مسلمک و معافیت ادعا سینده اولنار الجمله رفع و مبادمکه اکتساب¹² و عمله قادر اولوپ اکتسابدن¹² [مانع] واقع اولور زمانده ضرارت و فلج و یاخود اکثر عامده مریض اولتی کبی اغذار صحیحهمسی اولیوب اهل ذمتدن استئنا اولنایوپ جمله وجه شرعی اوزره استحقاقلرینه کورید و احددن ادنا اعتباریله جزیه لری جیات و جزیه یه مستحق اولیان صبی و ظاهر العنا اولیوپ پیر فانی و عمل مانده بر وجهه کار و کسبه اقتداری اولیاناردن خلاف شرع شریف جزیه طلب اولنیه.

¹ Iza ove riječi u sidžilu je napisano (دستور). Mišlim da je ovo dodao prepisivač, jer se ta riječ ponavlja u drugom redu, gdje potpuno odgovara.

² U sidžilu pogrešno napisano (مهورون). ³ U sidž. (اوراقی).

⁴ U sidž. nejasno napisano ⁵ U sidžilu pogrešno napisano (مراهن).

⁶ U sidž. (و). ⁷ U sidž. (سبب).

⁸ U sidž. (ایدناری). ⁹ U sidž. (احمال).

¹⁰ U sidž. (اولتی).

و اهل ذمتدن اینده ورونده ودفعة ادایه قدرتی اولنلردن ماعدا الحق فقیر محبتسیدن¹³ درت تقسیطله جمع و تحویل ایدوپ لکن جزیه دارلر جزیه بی وقت و زمانله خزینه عامره مه تسلیم ایلهلر.

و مال جزیه نصاً و اجتہاداً ایجاب ایدن واردات شرعیهدن اولوپ اهل ذمت سقوط جزیه بی¹⁴ مستلزم اولور عذرذن سالم ایکن اختفا ایله¹⁵ مستحق اولدقلری جزیه لینی ویرمک ایچون بیوجه عذر ایرادینه اجتراب¹⁶ و یاخود بر طریقله ابا و بر یرده اختفا و یاخود جزیه شرعیه سین ویرمکه تصدی ایدری اولور ایسه جزیه شرعیهلرندن امتناع¹⁷ ایلد کاری ایچون اولقولهلرین رقبه سی اوزرینه مضروب اولان جزیه لری اندقد نضکره اشد عقاب ایله ایجاب ایدن جزایری ترتیب اولنه.

و اهالی و لایندن بعض ذی قدرت کسنهلری باغ و باغچه و چقلنک و دکمرن و مندرهلرنده چوبان و تراوغلان نامیله و سائر بهانه ایله اهل ذمتی استصحاب و جزیه لرین ویردیموپ بو کونه حرکت جسارت ایدنلر باعث خذلان¹⁸ اید اولوپ عقوبات شدیدله ایله معاقب اوله چقلرین مقرر و محقق یابوپ سلامت حاللریچون کمال انتباه اوزره حرکت ایلهلر.

و جزیه دارلر برلرلرینک مقایسه لرینه داخل اولیان رعایایه حیلله ایله خفیه اوراق کوندروپ توزیع اولدنی شرعا ثابت اولدقله ویردیکی اوراق کورو کندویه رد و اقیسی بالتام تحویل اصل جزیه دارینه تسلیم و تحمیلرینه کوره اوراقلری مقایسه سنه داخل اولدقلری جزیه دار طرفندن ویردیر یابوپ بر وجهه تعلل و مخالفت ایستدریله.

و بعض رعایا ساکن اولدنی¹⁹ قصبه و قراسنده متنعم و متمول²⁰ [اولوپ] اعلایه و یاخود اوسطه²¹ متحمل ایکن اعلا و اوسط جزیه سین ویرمک ایچون جوارلرنده اخر قضا جزیه دارلرندن حیلله ایله اوسط یاخود ادنا کاغذ²² الوپ میرییه غدر انتک احتیالری اولور ایسه اول کبی لک جزیه لری وجه شرعی اوزره استحقاقلرینه²³ کوره اوراقلری ویریلوپ لکن بو بهانه ایله رعایا قراسنه غدر و تجاوز ایلهلر.

و هر بر اهل ذمتک جزیه لری جبات اولنقی مقتضی ایکن بعض محلات [وا] قزانک قوجه باشیلری کندو جزیه لرین تخفیف ایچون طوبدن اوراق الوپ رعایایه استحقاقلرینه کوره توزیع اولنوپ مال هر نه ایسه ینترلنده حساب و خلاف شرع شریف علی السویه توزیع اولدنی سماع هایونجه القا اولنقله بو بدعت کرهه دخی منع اولنوپ هر بر اهل ذمتک تحمیلرینه کوره جزیه دارلری یدندن اوراقلری ویریلوپ جزیه لری جبات اولنه.

¹³ U sidžilu nejasno napisano.

¹⁴ U sidž. (مجتسبدن).

¹⁵ U sidžilu (اختفا).

¹⁶ U sidž. (امتنا).

¹⁷ U sidž. (اولدیکی).

¹⁸ U sidž. (اوسط).

¹⁹ U sidž. (سجاقلرینه).

¹⁴ U sidž. (اجتساب) (اجتسابدن).

¹⁵ U sidž. (جزیه).

¹⁶ (تجاسر).

¹⁷ U sidž. (خلجان).

¹⁸ U sidž. (منعم و متمول).

¹⁹ U sidž. (کاغذ).

خلاصة كلام خلاف شروط برات بر فردی خارج و کاغد مز قلامق اوزره علی وجه شرعی هر برینه تحمل و استحقاق برینه²⁴ کوره اوراقاری و بریلوپ جزیه شرعی لری جیات ایلدکد نصصکوره²⁵ قصبه و قرا اوزرلرینه طویدن اوراق طرح و تحمیل ایلمکدن غایه الغایه احتراز ادا اجتناب اولنه . خلاصة کلام شروط براتدن زیاده بر آنچه الندینی خبر النور ایسه بلا امهال بوکونه حرکت جساتر ایدنلرک جزالری ترتیب اولنه جنین مقرر و محقق یله لر .

و جباتینه مأمور عاملر دخی جاده حقندن عدول [التیوب] کمال استقامت ایله حرکت [ایلیه لر] . و خلاف شروط برات عالیشان رعایا قرا سندن بشقه معیشت و ذخیره²⁶ و کاتبیه و قولچی و صرافیه اچمه سی نامیله برجه طلب ایلمیه لر . و کذالک قضاة و نواب خرج محکمه پانه سیله رعایادن و عمال²⁷ جزیه دن قلیل و کثیر من بعد نسته مطالبه ایلمیه لر . شویلیکه قاضیلر و جزیه دارلر جلب مال سوداسیله رعایایه ظلم و تعدی ایدرلر ایسه سرا و علنا تفتیش²⁸ و تحقنص اولنوب از دیاد [ایله] الدقاری ظاهر اولور ایسه قید و بند ایله استانه سعادتیه احضار و شرعا محکم حقلرندن کلنور . اکا کوره²⁹ اشبو برات عالیشانک شرطی مراعات اولنوب قاضی و ویده لر و قراضا بطلری و سائر سکان ولایت بالاتفاق جزیه جباتی خصوصنده جزیه دارلره اعانت و مخالفت ایدری اولور ایسه حقلرندن کلنک اوزره اسم و رسملرله در سعادتیه عرض و اعلام ایلمیه لر .

هر بر نفرک جزیه مالی ادا ایلدیکی معلوم اولتی ایچون جزیه دارلر بشقه دفتر طوتوب قصبه ده اولنلری محله سیله و قریه ده اولنلری قریه سیله و مرور و عبور ایدنلری اسم و رسملرله علی الاسامی دفتر [ایدوب] و جزیه محاسبه جیسته تسلیم الیمک اوزره در دولتداریه کتوره لر . و جزیه دارلر مأمور اولدینی قضا و نواحیسنه توزیع ایلدکلری اوراقی من بعد قولیلر مهرلرلر و اشکالسز کاغد و برمیوب حین اقتضاده دفع اشتباه ایچون تطبیق اولندوقده مطابق اولتی اوزره قلمنده ضبط اولنان مهرلرله مهرلرله .

و اشبو برات عالیشانده تعین و تصریح اولنان شروط و قیودک تفیذ و اجراسنه هر برلری کرکی کبی اهتام ایلیوب خلاقیله وضع و حرکتدن بغایت احتراز و اجتناب ایلمیه لر . شویله ییله علامت شریفه اعتقاد قیلر .
تحریر فی الیوم الثالث من ذی الحجه سنه ست و سبعین و مائه و الف .

اسلامبول الحروسه

»Pošto džizja koja je po šeriatu stavljena na glavě podanika nemuslimana, jevreja i hrišćana, koji se nalaze u zaštićenim zemljama, spada u zakonite prihode fiskusa muslimana, to je izdata veličanstvena carska zapovijest (hatt-ı humâyûn), da se prema hanefijskoj pravnoj školi kao i prošle godine izrade liste za džizju, uzevši u obzir najviše, srednje i najniže, i da se od početka muharema otpočne s raspodjelom. U vezi s tim dato je i ustupljeno 68.545 najnižih lista sadanjem bosanskom valiji, nosiocu bezprimjerne carske zapovijesti koja se ima slijediti,

²⁴ U sidž. (استحقاق).

²⁵ U sidž. (زخیره).

²⁶ U sidž. (بخش).

²⁵ U sidž. (ایلدقد نصکوره).

²⁷ U sidž. (عمل).

²⁸ U sidž. (انه کوره).

poštovanom državnom ministru, časnom maršalu, čuvaru reda u svijetu, mom veziru Mehmed-paši, neka mu svevišnji Allah učini njegovu veličinu trajnom, s tim da se od početka muharema 1177 godine otpočne s kupljenjem džizje koju po šeriatu treba da dadu nemuslimani: hrišćani, jevreji i jermeni, koji stanuju i koji se nalaze u Bosanskom ejaletu i Hercegovačkom i Zvorničkom sandžaku i u Nikšičkoj nahiji i pripadajućim krajevima, kao i oni koji su u prolazu.

Kada dođe džizjedar od strane navedenog vezira te kada se prvog muharema pred tadanjim kadijom prelome pečati od bošče s listama ovjerovljenim državnim pečatom i savne s pečatom na listama, neka se stave u jednu torbu i neka je vilajetski kadija zapečati i pošalje na svoju Portu sreće. Neka se kako treba izvidi, pažljivo ispita i neka se utvrde nemuslimani: hrišćani, jevreji i jermeni, mještani i stranci, koji stanuju i koji se nalaze u svim gradovima i selima koji pripadaju navedenoj kancelariji, te oni koji su u prolazu, kao i njihovi mladići koji su ušli u doba polne zrelosti i koji po šeriatu treba da dadu džizju. Pod uslovom da niko ne ostane izvan i bez liste, treba u smislu novog reda koji je po šeriatu uspostavljen s mojom veličanstvenom carskom zapovijesti (hatt-ı humâyûn) uzeti od siromaha koji privređuje (fakir-i mu'temil) po jedan dukat (zer-i mahbûb), računajući po najnižoj stopi. A od onih koji ne mogu i kojima je teško pribaviti zlatnik (zer-i mahbûb) neka se prema »zer-i mahbûb«-u uzmu dva i po groša i jedna četvrtina. Koji god oni novac od raznih moneta budu donijeli, neka se uzmu oni koji su čiste sadržine i potpune težine prema njihovoj prometnoj vrijednosti i to:

»müdevver cedit Istanbul altunu«	465 akči,
»zer-i mahbûb« i »zincirli altunu«	330 akči,
»tuğrali Mistr altunu«	315 akči,

te računajući »tuğrali sağ para« svakih 40 po jedan groš. Neka se na taj način kupi i ubire džizja od njih. Neka se s najvećom pažnjom i obazrivošću pazi na utvrđene navedene odredbe. A one koji budu prešli granicu i koji budu odstupili od pravog i ispravnog puta treba kazniti kako po šeriatu zaslužuju.

Svakom nemuslimanu treba izdati po jednu listu s ličnim opisom ovjerenu s državnim pečatom. Od lista koje budu razdijelili amili određeno je 6 para onome koji ih registruje kao nagrada za pisanje (ücret-i kitabet), a osim toga od svake liste po jedna para računovodi i pisarima džizje, što se prilikom obračuna ima računati iz skupljenog prihoda od džizje.

A što se tiče nemuslimana koji su nastanjeni u vakufskim selima u mojim zaštićenim zemljama i oni koji spadaju u hasove, odžakluka i vojvodaluka velikih sultana, plemenitih vezira, mirimirana i drugi te oni koji su na osnovu nekih uzroka izuzeti iz deftera za plaćaju otsjekom, bili oni sveštenici, mitropolite i kaluđeri, bili oni koji su na neki način dobili u ruke berat te tvrde da su na dužnosti tumača, muselema i da su oslobođeni, sve je to dokinuto. Dokle god su oni sposobni za rad i zaradu i dogod oni ne budu imali opravdanih razloga zbog kojih ne mogu da privređuju, kao što je biti slijep ili kontuzovan, neće biti izuzeti od ostalih nemuslimana. Neka se od svih njih prikupi džizja po najnižoj stopi iz jedne ruke prema onome kako to po šeriatu zaslužuju. A neka se džizja ne traži od maloljetnika koji ne treba da daje džizju i od iznemoglih staraca koji nisu nikako sposobni za zaradu i privređivanje, a nisu očito bogati.

Izuzev nemuslimane prolaznike i one koji su u mogućnosti odjednom platiti, neka se u četiri rate prikupi samo od siromaha koji privređuju. Ali džizjedari neka prihod od džizje na vrijeme predaju drž. blagajni.

I pored toga što novac od džizje (mâl-i cizye) spada u šerijatske prihode koji su obavezni prema izričitom propisu (nass) i pravnoj interpretaciji (ictihad), ako bi se neko od nemuslimana, nemajući nikakve zapreke koja bi zahtijevala padanje džizje, skrio i pokušao da navodi neki veliki razlog da ne bi dao obaveznu svoju džizju ili ako se na neki način bude ustezao i sakrio na jednom mjestu ili bude pokušao da neda džizju, neka se za takve zbog njihovog ustezanja od davanja šerijatske džizje odredi najveća odgovarajuća kazna, nakon što se od njih uzme džizja koja je uspostavljena na njih.

Neki bogati ljudi od stanovnika vilajeta uzimaju u zaštitu nemuslimane pod imenom da su oni čobani i služinčad u njihovim vinogradima, baščama, čiflucima, mlinovima i oborima i pod drugim izgovorom te ometaju njihovo davanje džizje. Oni koji se budu usudili da to čine treba sigurno da znaju da će prouzrokovati za se trajnu nesreću i da će biti kažnjeni teškim kaznama. U interesu svoga spasa treba da postupaju s najvećom obazrivošću.

Kad se po šerijatu ustanovi da su džizjedari s prevarom i potajno slali liste raji koja ne spada u njihov sektor i da su dijeljene, neka se njima vrate liste koje su dali a novac u potpunosti preda stvarnom džizjedaru. I neka se dade džizjedaru u čiji sektor spada, da im on dade liste prema njihovoj mogućnosti. Neka se ni na kakav način ne dopusti izbjegavanje i suprotstavljanje.

Neki od raje, koji u gradu ili selu gdje stanuju, čine bogatiji dio i mogu da dadu po najvišoj stopi ili mogu da dadu po srednjoj stopi, da ne bi dali džizju po najvišoj odnosno po srednjoj stopi, uzimaju s prevarom srednju ili najnižu listu od džizjedara iz drugog kadiluka.

Ako postoji vjerovatnoća da će time biti nanesena šteta fiskusu, džizja takvih treba da se odmjeri i da im se dadu liste kako po šerijatu zaslužuju. Ali pod tim izgovorom neka siroti raji ne čine nepravdu i neka ne prelaze granica.

I pored toga što se džizja treba kupiti od svakog pojedinog nemuslimana, starješine (koca-başı) nekih mahala i sela, da bi umanjili svoju džizju, uzimaju liste globalno i ne dijele ih raji prema onom kako zaslužuju. Koliko treba da bude prihoda, to oni međusobno obračunavaju i suprotno časnom šerijatu dijele (vrše razrez) podjednako. To je dojavljeno mom carskom prijestolju. Ovaj ružni običaj takođe ima se spriječiti (zabraniti) i treba da se svakom nemuslimanu od strane džizjedara dade lista prema tome koliko može podnijeti i tako prikupiti džizju.

Ukratko da ne bi suprotno odredbama berata nijedan pojedinac od njih ostao izvan i bez liste, treba da se na šerijatski način svakom pojedincu od njih dade lista prema podnošljivosti i zasluži. Pri kupljenju džizje treba se do krajnjih granica čuvati i klonuti da se na varoši i sela ne razrezuju i ne nameću liste globalno. Kratko rečeno, ako se sazna da je neko uzeo jednu akću više nego što je određeno beratom, takvi treba sigurno da znaju, da će bez odlaganja biti određena kazna svima koji se budu usudili na takav postupak.

A i amili kojima je stavljano u dužnost njeno kupljenje neka se ne udaljuju od pravca pravednosti, nego neka postupaju s potpunom ispravošću. Neka oni, suprotno propisima uzvišenog berata, ne traže od raje ni jedno zrno pod imenom: troška (maišet), hrane (zahire), pisarine (kâtibiye), te novca za koldžiju i za mijenjanje novca (kolcu ve sarrafiye akçesi).

Isto tako kadije i naibi neka ništa ne traže od raje niti od amila džizje, bilo malo ili mnogo, pod imenom sudskih troškova (*harc-ı mahkeme*). Ako pak kadije i džizjedari, u pohlepi za dobivanjem imetka, budu raji činili zulom i nepravdu, to će se tajno i javno prokontrolisati i ispitati detaljno. I ako se pokaže da su oni uzeli više, oni će pod okovima biti dopremljeni u svoju prijestolnicu sreće i po šerijatu strogo kažnjeni. Prema tome treba da se poštuju propisi uzvišenog berata. Kadije, vojvode, starješine sela (kura zâbitleri) i ostali stanovnici vilajeta treba da složno pomognu džizjedarima u pogledu kupljenja džizje. Ako se neko bude suprotstavljao, neka dostave i izvijeste svoju Portu sreće o njihovim imenima s ličnim opisom kako bi bili kažnjeni.

Da bi se znalo da je svaki pojedinac platio novac za džizju, džizjedari treba da vode zaseban defter. Treba da poimenično zavedu u defter one koji su u gradu s naznakom mahale, one koji su u selu s naznakom njihova sela, a one koji su u prolazu s njihovim imenima i ličnim opisom. I treba da ga donesu u svoj centar sreće radi predaje računovođi za džizju (*cizye muhasebecisi*). A liste koje budu dijelili džizjedari kadilucima i nahijama za koje su određeni neka ubuduće koldžije ne stavljaju na njih pečata i neka ne izdaju lista bez ličnog opisa. Neke na njih stave pečate koji se čuvaju u kancelariji, da bi se u slučaju potrebe pri upoređenju radi uklanjanja sumnje moglo utvrditi da li odgovaraju.

U sprovođenju propisa i odredaba koje su označene i izričito spomenute u ovom mom uzvišenom beratu svaki pojedini treba da savjesno i dobro radi. Neke se dobro čuvaju i klone od suprotnog stava i postupka.

Tako da znaju na moj časni znak da se oslone.

Pisano 3 zulhidžeta 1176

U zaštićenom Istanbulu

11.

Berat sultana Abdulhamida I

(1 muh. 1189 = 4-III-1775)

Kupljenje džizje prepušta se bosanskom valiji Dagistani Ali-paši i daju mu se opširna uputstva. Ujedno mu se šalje 78.090 najnižih lista za džizju, čija visina ostaje ista.²⁰² Siromašniji ima da dadu džizju u 4 rate.

Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 16, str 134.

ممالك محروسه مدہ واقع اہل ذمتدن! یہرد و نصارانک شرعا رؤسارینہ مضروبہ [اولان] جزیه لری
بیت المال مسلمینک اموال مشروعه سندن اولئله مذهب حنیف ۲ اوزره اعلا و اوسط و ادنا اعتباریلہ اوراق جزیه
سنہ سابق اوزره کشاد و بیک یوز سکسان طقوز سنہ سی محرمی غره سندن توزیعه مبادرت اولئحق بابتدہ خط

²⁰² Dagistani Ali-paša bio je bosanski valija od 1773 do 1775 godine. Za vrijeme tursko-ruskog rata on je bio serdar cijele vojske na Krimu. Kada je sklopljeno primirje u Kajnardži, došao je u Bosnu s bosanskom vojskom.

Poslije njega za bosanskog valiju došao je bivši veliki vezir Ajvaz-zade Hadži Halil-paša s tim da riješi spor s Austrijom u pogledu granice kod Une.

¹ U sidžilu ovdje je stavljena sveza »ve«, a nije potrebna.

² U sidž. (حقیقہ).

همایون شوکتقرون صادر اولغین ییک یوز سکسان طقوز سنه سنه محسوب اولوزره سرای بوسنه و موستار و تشنه و پره پول ۰۰۰۰ و ۰۰۰۰۰ چاینیچیه مع فوجه و دوینچیه مع لوبین و سر برنیچیه و ایزورنیق و طاشلیچیه مع دربند و بقیه نوه و بکوردن و تراونیک و قنغراد مع بیکه مع بقیه قوستانیچیه قضالرنده و توایسنده ساکن و ممکن و مرور و عبور ایدن اهل ذمت کفوه و یهود و ارامنه عجم طائفه لرینک شرعا اوززلرنه اداسی لازم کلان ییک یوز سکسان طقوز سنه سی جزیه لری جبا یئنه سنه مزبوره محومی غره سنده مبا درت ایملک اوززه نیتش سکز ییک طقسان ادنا اوراق ایله حالا ایالت بوسنه و ایسی اشبو دارنده مثال نیشال واجب الامتثال^۶ سلطانی ۶۰۰۰۰ یلیغ بلیغ لازم التبلیغ جهان داری دستور مکرم مشیر مخم نظام العالم وزیرم داغستانی علی پاشا ادام الله تعالی اجالانک عهده سنه قید و تقویض اولنوب اشبو برات عالیشان معدلت غایاتی و یردم و یورد مکه

وزیر مشار الیه طرفندن تعیین اولنان جزیه دار واروب غره محرم الحرام مرورنده حاکم الوقت مواجبه سنده میری مهر یله مهور جزیه اوراقی بوغچه سنک مهر لری قطع و اوراقده اولان مهر ایله تطبیق اولدقدن نصکره برکیسه یه وضع و ولایت قاضیسی مهر لوب در سعادتیه ارسال و قلم مزبوره تابع هر بلده و قریه ده موجود یرو و یبانیچی و مرور و عبور ایدن اهل ذمت کفوه و یهود و ارامنه عجم طائفه لری^۷ ۷ امرد مراهق حکمنه داخل اولوب شرعا جزیه یه مستحق اولان غلاملری کرکی کچی تقید و اهتمام ایله تفحص اولنوب بر فردی خارج و کاغذ سز قالمیق شرطیله وجه شرعی اوززه خط همایون شوکت مقر و نله و یریلان نظام جدید موجبجه ادنا اعتباریله ایکی بیجت اسدی غروش ایله بر ربع النوب عینی اسدی غروش تدارکنده عجز و عسرق اولنلردن عینی غروش طلب اولنوب اجناس نقوددن نه کونه انچه کتورلر ایسه خالص العیار و تام الوزن اولناری رایج اولدینی وجه اوززه استانبول زر محبوبی^۸ اوچر غروشه و مصر^۹ التونی ایله مصر زنجیرلی التونی ایکیشر بیجت غروش بر ربع و طنوالی صاغ پاره نیک بهر قوق عددی بر غروش حسابیله النوب مال جزیه لری بو وجهله جبات و تحصیل و شروط مقرره مذکوریه . کمال اهتمام و اعتدال اوززه مراعات اولنوب حدی تجاوز و تعدی ایله سیبل صداقت و طریق استقامتدن عدول ایدنلارک شرعا مستحق اولدقلری جزاری ترتیب اوله .

و اهل ذمت کفوه نیک هر برینه میری مهر یله مهور اشکالیله بر کاغذ و یرابوب و عمال جزیه یه توزیع ایلدیکی اوراقک بهر عددندن التی پاره معیشت و بوندن ماعدا هر بر و روقدن بر پاره جزیه محاسبه جیسی و کاتبارینه اجرت کتابت تعیین اولنقله مجتمیع اولان اصل مال جزیه دن حین محاسبه ده دینارینه محسوب اولنه . و ممالک محروسه مده واقع اوقاف قریه لرنده ساکن اهل ذمت سلاطین عظام و وزرای کرام و میر میران و ساترلرنیک خواص ادا اوجاقلقارینه داخل و بعض اسبابه بناء دفتردن افزاز و مقطوع اولنلر راهب و بطریق و قسیس و بر طریق^{۱۰} ایله اللرنه برات الوب ترجمانلق و مسلمک و معافیت ادعا سنده اولنلر بالجله

^۳ U sidž. nejasno napisano.

^۴ Nejasno napisano.

^۵ U sidž. (الائتال).

^۶ Nejasno.

^۷ U sidž. (طائفه لرینک).

^۸ U sidž. (محبوب).

^۹ U sidž. (مصری).

^{۱۰} U sidž. (بطریق).

رفع و مادامکه اکتساب و عمله قادر اولوب اکتسابدن مانع اولور زمانده ضراوت و فح و یاخود اکتفا عامنده مریض اولوق کبی اعذار¹¹ صحیحه سی اولیه ساتر اهل ذمتدن¹² استنا اولوب جله سندن وجه شرعی اوزره تحمل و استحقاقرینه کوره ید و واحددن [ادنا اعتباریله جزیه لری جیات و] جزیه یه مستحق اولیان صبی و ظاهر الفنا اولوب بیر فانی و عمل مانده بر وجهه کار و کسبه اقتداری اولیانلردن خلاف شرع شریف جزیه طلب اولییه.

و اهل ذمتدن اینده و رونده و دفعه¹³ ادایه قدرتی اولنلردن¹⁴ ماعدا انجی فقیر مستخدن درت تقسیط ایله جمع و تحصیل ایدوب لکن جزیه دارلر مال جزیه فی وقت [وا] زمانیله خزینه عامره مه تسلیم ایلهله. و مال جزیه نسا و اجتهادا ایجاب ایدن واردات شرعیه دن بیت المال مسلمین¹⁵ اولوب اهل¹⁶ ذمت سقوط¹⁷ جزیه فی مستلزم اولور عذردهن سالم ایکن ذل و صفار¹⁸ ایله مستحق اولدقاری جزیه لری و یرمک¹⁹ ایچون بیوجه عذر ایدرینه اجتر²⁰ و یاخود بر طریق ایله ابا و بریده اخفا ایدری اولور ایسه جزیه شرعیه لردن امتناع ایلدکلر ایچون اولقولرک رقبه سی اوزرلرینه مضرابه [اولان] جزیه لری اشدتدن صکره اشد عقاب ایسه جزای ترتیب اولنه.

و اهالی و ولایتدن بعض ذی قدرت کسسته لری باغ و باغچه و چنتاک و دکرمان و ماندره لرنده چوبان و تراوغلان نامیله و ساتر بهانه ایله اهل ذمتی استصحاب و جزیه لری و در میوب بو کونه حرکت جسارت ایدنلر خذلان ابد²¹ اولور عقوبات شدید ایله مقاب اوله جقاری مقرر و محقق²² نیلوب سلامت حالر ایچون کمال انبیا اوزره حرکت ایلهله.

و جزیه دارلر بر لرلرینک مقایسه لرینه داخل اولیان رعایایه²³ حیل ایله خفیة اوراق کوندروب توزیع اولدنی شرعا ثابت اولدقد نصکره و یردیکی اوراق کیریوه رد و ایچمه سی تماما تحصیل واصل جزیه دارینه ادا و تسلیم و تحملرینه کوره اوراقلری مقایسه سنه داخل اولدقلری جزیه دار طرفندن یریلوب بر وجهه تملل و مخالفت ایدرلر مالک جیایتنه مأمور عاملر دخی جاده حقدن عدول ایلمیوب کمال استقامت ایله حرکت ایلهله. حاصل کلام²⁴ هر بر فردی خارج و کاغد سز قالامق شرطیله وجه شرعی اوزره هر برینه تحمل و استحقاقرینه کوره اوراقلری و یریلوب جزیه شرعیه لری جیات اولنه. و خلاف شروط برات عالیشان رعایا قبرا

¹¹ U sidžilu pogrešno napisano (اعلاله). ¹² U sidž. (اهل ذمت).

¹³ U sidž. (مرفعه). ¹⁴ U sidž. (اولیا نلردن).

¹⁵ Mislim da je ovdje (بیت المال مسلمین) suvišno.

¹⁶ U sidž. (امر).

¹⁷ U sidž. (توسط).

¹⁸ U sidžilu pogrešno napisano (ذمتی و صفات).

¹⁹ U sidž. (ویرمک).

²⁰ U sidž. (اجتکا).

²¹ U sidž. (ایدر).

²² U sidž. (محقق).

²³ U sidž. (رعایائی).

²⁴ U sidžilu ovdje je umetnuto. (خلاف شروط برله). a ne odgovara na ovom mjestu.

سندن بشقه معیشت و ذخیره و کاتبیه و صرافیہ و قوطی ایچیسی²⁵ نامیلہ برجه طلب ایلمیہلر . وکذالک قضاة و نواب خرج محکمہ نامیلہ رعایا فقرا سندن قلیل و کثیر من بعد نسنه مطالبه ایلمیہلر . شویلکه قاضیلر و جزیه دارلر جلب مال سوداسیله رعایایه ظلم و تعدی ایدرلر ایسه سرآ و علناً تجسس و تفتحص اولنوب ازدیاد الدقلری ظاهر اولور ایسه قید و بند ایله استانه سعادتمه احضار و شرعاً محکم حق لردن کلنور . اکا کوره اشبو برات عالیشانک شرطی مراعات اولنوب قاضیلر و ویدهلر و قراضاطلری و ساثر سکان ولایت بالاتفاق جزیه جیاتی خصوصنده جزیه داره اعانت و مخالفت ایدری اولور ایسه حق لردن کلنک اوزره اسم و رسملریله در سعادتمه عرض و اعلام ایلمیہلر .

و هر بر نفرک²⁶ جزیه لری مالتی ادا ایلدیکی معلوم اولتی ایچون جزیه دارلر بشقه دفتر طوب²⁷ قصبه اولنلری محسبیله و قریه ده اولنلری و مرور و عبور ایدنلری اسم و رسملریله علی الاسامی دفتر ایدوب) و جزیه محاسبه سله تسلیم ایلمک اوزره در دولتدارمه کتوره لر .

و جزیه دارلر مأمور اولدینی قضا و نواحی به توزیع ایلدیکی اوراقی من بعد قولیلر مهملوب و اشکالسز کاغد و یرمیوب حین اقتضاده دفع اشتباه ایچون تطبیق اولندقمه مطابق اولتی اوزره قلمنده حفظ اولنان مهملریله مهملیہلر .

و اشبو برات عالیشانده تعیین و تصریح اولنان شروط و قیودین تنفیذ و اجرا سله هر بر لری کرکی کبی اهتام ایلیوب خلافیه وضع و حرکتدن بغایت حذر و مجانبت ایلیه سز . شویله بیله سز علامت شریفة اعتقاد قیله سز .
بمقام قسطنطنیه

Pošto džizja koja je po šerijatu stavljena na glave nemuslimana, jevreja i hrišćana, koji se nalaze u mojim zaštićenim zemljama, spada u zakonite prihode muslimanskog fiskusa, to je izdata moja veličanstvena carska zapovijest (hatt-ı humâyûn), da se liste od džizje računajući ih prema hanefijskoj pravnoj školi »âla«, »evsat« i »edna« prema prošloj godini otvore i da se otpočne s raspodjelom od početka muharema 1189 godine. S obzirom na to ustupljeno je 78.090 najnižih lista sadanjem valiji bos. ejaleta nosiocu ove carske zapovijesti, koja nema primjera i koja se mora slijediti i objaviti, poštovanom veziru, slavnom maršalu, čuvaru reda u svijetu, mom veziru Dagistani Ali-paši, neka mu uzvišeni Alah učini trajnom njegovu slavu, i stavljeno mu je u dužnost, da poč. muh. 1189 god. otpočne s kupljenjem džizje za tu godinu, koju po šerijatu treba da dadu nemuslimani, hrišćani, jevreji i jermeni, koji stanuju i koji su nastanjeni kao i prolaznici u kadilucima Sarajeva, Mostara, Tešnja, Prijepolja, ... , Čajnića s Fočom, ... s Ljubinjem, Srebrenice, Zvornika, Plevlja s Derventom, Bekije Nove, Bugurdelena, Travnika, Kamenograda s Bihaćem s Bekijom Kostajnicom i njima pripadajućim oblastima, računajući za 1189 godinu.

²⁵ U sidž. (اقچه).

²⁶ U sidž. (نفریک).

²⁷ U sidž. (طوب).

Pošto od strane navedenog vezira dođe određeni džizjedari i pošto se nastupom prvog dana svetog muharema u prisustvu dotičnog kadije slome pečati od bošče s listama za džizju koje su ovjerovljene drž. pečatom i pošto se savne s pečatima na listama, treba da se stave u jednu torbu te da ih vilajetski kadija zapečati i pošalje u Carigrad. Neka se savjesno s marom i pažnjom ispituju i utvrde domaći, strani i oni na prolazu nemuslimani: hrišćani, jevreji i jermeni, koji se nalaze u svakom gradu i selu koji potpadaju pod navedenu kancelariju, i njihovi mladići koji su ušli u doba polne zrelosti i koji po šeriatu treba da daju džizju. Pod uslovom da niko ne ostane izvan i bez liste, neka se na šerijatski način i u smislu novog reda koji je uspostavljen s mojom veličanstvenom carskom zapovjesti, neka se računajući po najnižoj stopi uzme po dva i po »esedi« groša i po jedna četvrtina. Od raznih vrsta novca (nukûd) kakav god oni novac donesu, neka uzmu onaj koji je čiste sadržine i potpune težine računajući prema prometnoj vrijednosti: »Istanbul findik altını« 4 groša, »Istanbul zer-i mahbûb-u« po 3 groša, egipatski dukat i egipatski lančani dukat po 2¼ groša, a čistu paru sa tugrom (tuğralı sağ para) svakih četrdeset komada jedan groš. Neka se prihod džizje pokupi i ubere na ovaj način s najvećom pažnjom i umjerenošću. A neka se kazne oni koji se s prekoračenjem granice i s nepravdom udaljuju od lojalnosti i ispravnosti.

I neka se svakom pojedinom nemuslimanu dađe po jedna lista s ličnim opisom ovjerovljena s državnim pečatom. Pošto je amilima džizje određeno na ime »mai-šet«-a 6 para od svake liste koju budu podijelili, a osim toga na svaku listu po jedna para za računovođu džizje i njenim pisarima, to neka im se dađe na ime »ücret-i kitâbet«-a prilikom obračuna iz samog prihoda džizje kojom su zaduženi.

A što se tiče nemuslimana koji su nastanjeni u vakućskim selima u mojim zaštićenim zemljama i oni koji spadaju u hasove i odžake velikih sultana, plemenitih vezira, mirimirana i drugih koji su na osnovu nekih uzroka izuzeti iz deftera te plaćaju otkupom, bili oni koji su na neki način dobili u ruke berat ili oni koji tvrde da su na dužnosti tumača, muselema i da su oslobođeni, sve je to dokinuto. Dogod su oni sposobni za zaradu i rad, a u vrijeme kad im nešto sprečava zaradu, dokle god oni ne budu imali opravdanih razloga, kao što je sljepoća, uzetost ili biti bolestan veći dio godine, neće biti izuzeti od ostalih nemuslimana. Od svih njih od strane jednog organa ubraće se džizja na šerijatski način prema tome koliko mogu podnijeti i koliko zaslužuju. A neka se suprotno časnom šerijatu ne traži džizja od maloljetnika koji nisu dorasli za džizju i od onih koji nisu bogati a iznemogli su starci te ni na kakav način nisu sposobni za rad i zaradu.

Izuzev onih nemuslimana koji dolaze i prolaze i koji su u mogućnosti da plate odjednom, neka se skupi i naplati u četiri rate samo od siromaha koji rade. Ali džizjedari neka na vrijeme predaju prihod od džizje državnoj blagajni.

Prihod od džizje spada i po izričitom propisu i po interpretaciji pravnih kapaciteta u zakonske prihode fiskusa muslimana. Zato ako neko nemajući nikakva razloga koji bi iziskivao padanje džizje, bude se usudio iznositi nekakav veliki razlog ili se na neki način ustezao ili se krio, da ne bi dao džizju koju treba s poniznošću i skromnošću dati, zbog toga što su se ustezali od šerijatske džizje neka se kazne najžešćom kaznom, nakon što se od takvih naplati džizja koja je stavljena na njih.

Neki uticajni ljudi od stanovnika vilajeta uzimaju u zaštitu nemuslimane pod imenom pastira i sluga na njihovim vinogradima, baščama, mlinovima i obo-rima ili pod nekim drugim izgovorom i ne dopuštaju da oni daju svoje džizje. Oni koji se usuđuju na ovakav postupak neka sigurno znaju, da će biti kažnjeni, te neka postupaju s potpunom oprežnošću u interesu svog spasa.

Džizjedari s prevarom i tajno šalju liste raji koja ne spada u njihov sektor. Pošto se po šeriatu utvrdi da su oni dijelili (te liste), vратиće se natrag liste koje su oni dali i novac potpuno naplatiti i vratiti njihovom pravom džizjedaru. Neka se njima dadu liste prema podnošljivosti od strane džizjedara u čiji sektor spadaju. A neka se ne dopusti nikakvo izgovaranje i suprostavljanje. I amili koji su zaduženi kupljenjem (džizje) neka se ne udaljuju od pravca istine, nego neka postupaju s potpunom oprežnošću.

Ukratko rečeno, pod uslovom da niko ne ostane izvan i bez liste, neka se svakom od njih dade lista prema tome koliko mogu podnijeti i koliko zaslužuju i neka im se šerijatske džizje naplate. Suprotno propisima (odredbama) uzvišenog berata neka od sirote raje ne traže ni jedno zrno na ime »maišet«-a, »zahire«, »kâtibiye« »sarrafiye« i »kolcu akçesi«. Isto tako kadije i naibi neka ništa ne traže od sirote raje na ime sudskog troška (harc-ı mahkeme), bilo malo bilo mnogo. Ako pak kadije i džizjedari, u težnji za sticanjem imetka, budu raji činili zulum i nepravdu, to će se tajno i javno izviditi i ispitati. I ako se pokaže da su uzimali više, biće svezani i dovedeni u moju prijestonicu sreće i po šerijatu strogo kažnjeni. Prema tome neka se poštuju odredbe ovog uzvišenog berata. I neka kadije, vojvode i starješine sela (kura zabitleri) i ostali stanovnici vilajeta zajednički pomognu džizjedaru u pogledu kupljenja džizje. Ako se neko bude suprostavljao, neka izlože i izvijeste moju Portu sreće s naznakom njihovih imena i s njihovim opisom, da bi se onemogućili.

Radi mog saznanja da je svaki pojedinac dao džizju, neka džizjedari drže zaseban defter, neka poimenično unesu u defter one koji su u gradu s njihovom mahalom, one koji su u selu s njihovim selima, a one koji su u prolazu s njihovim imenima i ličnim opisom. I neka ga donesu u moj centar sreće radi predaje računovodstvu za džizju.

Ubuduće neka koldžije ne stavljaju pečata na liste koje džizjedari dijele na kadiluke i nahije za koje su zaduženi i neka ne izdaju liste bez ličnog opisa. Neka na njih (liste) stave pečate koji se čuvaju u kancelariji kako bi odgovarale, kada se u slučaju potrebe radi otklanjanja sumnje budu upoređivali.

U izvršavanju i sprovođenju propisa i odredaba koji su označeni i izričito navedeni u ovom mom uzvišenom beratu, svaki pojedinac treba da se zalaže kako treba, a da se sasvim čuvate i klonite od suprotnog stava i postupka.

Tako da znate, na moj časni znak da se oslonite.

U Carigradu

Iza ovog berata u sidžilu je zavedena bujuruldija bos. valije (od 1 muh. 1189 godine), izdana nekom Hasanagi i Mula Bekiru, kojima je ustupljeno kupljenje džizje u sarajevskom kadiluku. Njima se naređuje da postupaju u smislu zakonskih propisa i carske zapovijesti. Ujedno im se skreće pažnja da od maloljetnika i žena ne traže džizje.

Datum 1 muh. 1189. (4-III-1775)

(Nastaviće se)